

เอกสารประกอบการสอน

พระพุทธศาสนา กับสันติภาพ
Buddhism and Peace

กิตติภักดิ์ โฆระนุช

เอกสารประกอบการสอน

พระพุทธศาสนากับสันติภาพ(Buddhism and Peace)

อาจารย์ กิตติพัทธ์ โมราสุข

วิทยาเขตนครสวรรค์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คำนำ

เอกสารประกอบการสอนวิชา พระพุทธศาสนากับสันติภาพ(Buddhism and Peace) มีเนื้อหาประกอบด้วย ๖ บท คือ

บทที่ ๑ แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องสันติภาพ

บทที่ ๒ อิทธิพลของแนวคิดเรื่องสันติภาพที่มีต่อโลกปัจจุบัน

บทที่ ๓ หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับสันติภาพ

หลักธรรมที่เป็นกฎธรรมชาติ

บทที่ ๔ หลักธรรมและรูปแบบวิธีการจัดการความขัดแย้งในทางพระพุทธศาสนา

บทที่ ๕ แนวคิด ประเพณี และบ่อเกิดความขัดแย้งในทางพระพุทธศาสนา

บทที่ ๖ เปรียบเทียบระหว่างรูปแบบและวิธีแก้ปัญหาในทางพระพุทธศาสนา

กับทัศนะตะวันตก

จากเนื้อหาทั้ง ๖ บทของเอกสารประกอบการสอนดังกล่าวนี้ หวังว่าจะยังประโยชน์ แก่กุลแก่นิสิตเพื่อใช้เป็นกรอบในการศึกษาและค้นคว้าเบื้องต้นซึ่งเป็นไปตามขอบข่ายของสาระ การเรียนรู้ในรายวิชาพระพุทธศาสนากับสันติภาพ

ในท้ายที่สุดนี้ ผู้เขียนขอขอบคุณ/เจริญพร ผู้เป็นเจ้าของผลงานทางด้านวิชาการที่ได้ นำมาใช้เป็นเอกสารอ้างอิง หวังใจเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับคำแนะนำเพื่อจักได้นำไปใช้ในการ ปรับปรุงและพัฒนางานต่อไป.

สารบัญ

คำนำ

รายละเอียดของรายวิชา

สารบัญ

หน้า

บทที่ ๑ แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องสันติภาพ

๑.๑ แนวคิดเรื่องสันติภาพในทัศนะตะวันตก

- ๑.๑.๑ ความหมายของสันติภาพ
- ๑.๑.๒ ประเภทของสันติวิธี
- ๑.๑.๓ กลุ่มของนักสันติภาพ
- ๑.๑.๔ ทัศนะของนักสันติภาพว่าโดยสันติวิธี
  - ๑) ยีน ชาร์ป
  - ๒) มหาตมะ คานธี
  - ๓) มาร์ติน ลูเธอร์ คิง จูเนียร์
  - ๔) โยฮัน กัลตุง

๑.๒ แนวคิดเรื่องสันติภาพในทางพระพุทธศาสนา

- ๑.๒.๑ นิยามและความหมายของสันติภาพ
- ๑.๒.๒ ลักษณะพื้นฐานของพระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๓ หลักการพื้นฐานสันติภาพของพระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๔ ประเภทของสันติภาพของพระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๕ แนวคิดของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๖ กรณีศึกษาว่าด้วยสันติภาพในพระไตรปิฎก
- ๑.๒.๗ หลักอุปนิทานิยธรรมหลักธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม

บทที่ ๒ อิทธิพลของแนวคิดเรื่องสันติภาพที่มีต่อโลกปัจจุบัน

- ๒.๑ ทัศนะของคาร์ล มาร์กซ์
- ๒.๒ ทัศนะของยีน ชาร์ป
- ๒.๓ ทัศนะของมหาตมะ คานธี
- ๒.๔ ทัศนะของมาร์ติน ลูเธอร์ คิง

๒.๕ ทศนะของโยฮัน กัลตุง

๒.๖ แนวคิดการสานเสวนา

๒.๖.๑ แนวคิดการสานเสวนาโดยเดวิด โบห์ม

๒.๖.๒ แนวคิดการสานเสวนาโดยกฤษณมูรติ

๒.๖.๓ แนวคิดการสานเสวนาโดยปารีชาติ สุวรรณบุบผา

๒.๗ แนวคิดการเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง (Mediation)

บทที่ ๓ หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับสันติภาพหลักธรรมที่เป็นกฎธรรมชาติ

๓.๑ หลักคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาท

๓.๒ หลักคำสอนเรื่องอริยสัจ ๔

๓.๓ หลักคำสอนเรื่องไตรลักษณ์

๓.๔ หลักคำสอนเรื่องนิพพาน

๓.๕ หลักคำสอนเรื่องไตรสิกขา

๓.๖ หลักคำสอนเรื่องเรื่องกรรม

บทที่ ๔ หลักธรรมและรูปแบบวิธีการจัดการความขัดแย้งในทางพระพุทธศาสนา

๔.๑ รูปแบบวิธีการจัดการความขัดแย้งโดยใช้แนวคิดเรื่องวินัย

๔.๒ รูปแบบวิธีการจัดการความขัดแย้งโดยใช้หลักมหาปเทศ

๔.๓ รูปแบบวิธีการจัดการความขัดแย้งโดยใช้อธิกรณ์สมถวิธี

๔.๔ รูปแบบวิธีการจัดการความขัดแย้งโดยใช้เมตตา

๔.๕ รูปแบบวิธีการจัดการความขัดแย้งโดยใช้สาราณียธรรม

๔.๖ รูปแบบวิธีการจัดการความขัดแย้งโดยใช้อภัยทาน

บทที่ ๕ แนวคิด ประเภท และบ่อเกิดความขัดแย้งในทางพระพุทธศาสนา

๕.๑ แนวคิดของความขัดแย้ง

๕.๒ ประเภทปัญหาความขัดแย้ง

๕.๒.๑ ความขัดแย้งบุคคล(ปัจเจก)

๕.๒.๒ ความขัดแย้งระดับสังคม

๕.๓ บ่อเกิดความขัดแย้งในทางพระพุทธศาสนา

๕.๓.๑ เกิดจากปัจจัยภายนอก

๑) การขาดกัลยาณมิตร

๕.๓.๒ เกิดจากปัจจัยภายใน

- ๑) การขาดโยนิโสมนสิการ
- ๒) อคติ ๔
- ๓) ตัณหา ๓
- ๔) มานะ
- ๕) ทิฏฐิ

บทที่ ๒ เปรียบเทียบระหว่างรูปแบบและวิธีแก้ปัญหาในทางพระพุทธศาสนากับทัศนะตะวันตก

บทที่ ๑

แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับสันติภาพ

สันติ หรือสันติภาพ ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง ความสงบ เช่นการอยู่ร่วมกันโดยสันติ^๑ จากการศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับนิยามคำว่า สันติหรือสันติภาพ พบว่านักคิดและนักปฏิบัติการสันติภาพเชิงสังคม ได้ให้ความหมายของ สันติในแง่มุมต่างๆ โดยมองว่า คำนิยามของสันตินั้น ตามสามัญสำนึกและความรู้สึกรับรู้ที่คุ้นๆ กันอยู่ก็คือ สันติตรงข้ามกับสงคราม โดยมาจากฐานเดิมของวิธีการคิดแบบจับคู่ของบรรดาสรรพสิ่ง และถ้าวิธีการคิดแบบนี้สมเหตุสมผลเหตุใดสันติจึงอยู่คนละด้านกับสงคราม ก็เป็นการยากที่จะอธิบายได้อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตามนักทฤษฎีด้านสันติศึกษาผู้หนึ่งชื่อ โจฮัน กัลตุง (Johan Galtung) ได้เสนอความหมายในเชิงแง่คิดว่า สันติไม่ใช่สภาวะที่ปราศจากสงคราม แต่คือสภาวะที่ปราศจากความรุนแรง และความรุนแรงนี้มีความหมายกว้างหลายแง่มุม รวมถึงแต่ความรุนแรงทางกายภาพ ทางสภาพจิตใจ ความรุนแรงทางเศรษฐกิจ ความรุนแรงทางการเมือง ความรุนแรงทางสังคม (สภาพที่คนถูกเอารัดเอาเปรียบ ถูกดูถูกดูแคลน ถูกปิดกั้นไม่ให้พัฒนา) ไปถึงแง่มุมที่ความรุนแรงที่เกิดขึ้นและความรุนแรงที่ซ่อนอยู่ซึ่งอาจจะปะทุปรากฏขึ้นได้ และครอบคลุมไปถึงความรุนแรงระดับบุคคล ระดับกลุ่ม จนถึงระดับมหภาคระหว่างประเทศ จนถึงระดับโลก ซึ่งเรียกว่าเป็นความรุนแรงทางโครงสร้าง^๒

๑.๑ แนวคิดเรื่องสันติภาพในทัศนะตะวันตก

๑.๑.๑ ความหมายของสันติภาพ

สันติภาพ หมายถึง ความสงบ^๓ เป็นสภาพการแก้ปัญหาโดยไม่ใช้กำลัง^๔สภาวะที่ปราศจากความรุนแรง ไม่ว่าจะเป็นความรุนแรงเชิงโครงสร้าง หรือความรุนแรงในมิติต่างๆ ที่เกิดขึ้นแล้วทำให้สังคมปราศจากสันติสุข^๕ สันติภาพมีอาจเกิดขึ้นได้ด้วยความบังเอิญ แต่เกิดขึ้นได้จากกระบวนการหรือวิธีการที่เป็นระบบและรูปแบบชัดเจนและพิสูจน์ได้ กล่าวคือ สันติภาพเกิดขึ้นได้ต้องใช้สันติวิธี

---

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๖๖.

^๒ อ้างใน Johan Galtung, "Violence Peace and Peace Research", in *Journal of Peace Research*, Vol. 6, 1996, p. 172.

^๓ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๖, หน้า ๑๑๖๖.

^๔ ประชุมสุข อาชาวอำรุง, *ประมวลความรู้เรื่องสันติภาพ*, หน้า ๑๓๓.

^๕ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, "รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี กรณีลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จ. เชียงใหม่", หน้า ๑๒.

สันติภาพยังหมายถึงรวมถึงหนทางหรือแนวทางที่จะกระทำ วิธีที่จะก่อให้เกิดความสงบ เช่น เจริญสงบศึกโดยสันติวิธี^๖สันติวิธีมีหลายความหมาย ได้แก่ “วิธีการที่ไม่ใช้ความรุนแรง วิธีการปฏิบัติที่ไม่รุนแรงในการแก้ปัญหาหรือดำเนินชีวิต”^๗“สันติวิธีเป็นวิธีที่กลุ่มบุคคลหรือมวลชนใช้ต่อสู้เพื่อให้ได้มาในสิ่งที่ต้องการ”^๘ ดังนั้น สันติวิธีจึงหมายถึงวิธีการที่ไม่ใช้ความรุนแรงทั้งทางตรงและทางอ้อมในการบริหารจัดการชีวิตของตนเองและสังคม เป็นเครื่องมือในการจัดการกับความขัดแย้งได้ด้วยความสงบและไม่ใช้ความรุนแรง รวมไปถึงการใช้ชีวิตด้วยสันติวิธี

๑.๑.๒ ประเภทของสันติวิธี

สันติวิธีจำแนกออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑) สันติวิธีในการต่อสู้และเรียกร้อง (Peaceful Demonstrate/Protest) การเรียกร้องจากผู้มีอำนาจอย่างสงบ โดยสันติ ไม่มีอาวุธ^๙ และไม่ใช้ความรุนแรงทั้งต่อตนเองและผู้อื่น

๒) สันติวิธีในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง (Peaceful Conflict Resolution) ความพยายามยุติความขัดแย้งโดยใช้สันติ เพื่อระงับยับยั้งไม่ให้ความขัดแย้งขยายไปสู่ความรุนแรงต่อไป โดยใช้การเจรจา การไกล่เกลี่ย การประนีประนอม เป็นต้น

๓) สันติวิธีในการดำเนินชีวิต หมายถึง การดำเนินชีวิตที่ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น การปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ทางสังคม^{๑๐}

๑.๑.๓ กลุ่มของนักสันติภาพ

สันติภาพที่มนุษย์เข้าใจกันนั้นมีหลายนัย กล่าวคือ สันติภาพ คือ ความสงบเรียบร้อย การไม่รบราฆ่าฟันกัน ไม่มีสงคราม อยู่กันโดยไม่เบียดเบียนกัน ความอยู่ดีมีสุขของประชาชน^{๑๑} ไม่กระทบกระทั่งกัน และกัน ไร้ความขัดแย้ง ภาวะไร้สงครามและความมีจิตใจสูง คือรู้จักทำตนให้อยู่เหนือปัญหา และความ

^๖ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๒, หน้า ๑๑๖๖.

^๗รุ่งธรรม ศุจิธรรมรักษ์, สันติศึกษากับสันติภาพ, (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๓), หน้า ๑๔.

^๘มารค ตามไท, การจัดการความขัดแย้งด้วยสันติวิธีในสันติวิธี : ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อความมั่นคง, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันยุทธศาสตร์ สำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ, ๒๕๔๓), หน้า ๗๘-๘๐.

^๙วันชัย วัฒนศัพท์, ความขัดแย้ง : หลักการและเครื่องมือแก้ปัญหา, หน้า ๑๐๑-๑๐๓.

^{๑๐}โคทม อาริยา, บทความการส่งเสริมสันติวิธี เอกสาร ๓๐ ปี ๑๔ ตุลา จดหมายข่าวประชาชน, ฉบับที่ ๓ วันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๔๖, หน้า ๒๖.

^{๑๑}พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), การศึกษาเพื่อสันติภาพ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๕

ทุกข์ทั้งปวง^{๑๒}การปลดปล่อยสงคราม มิใช่ความรุนแรง การแก้ปัญหาด้วยสันติวิธี^{๑๓} แต่อย่างไรก็ตาม สันติภาพนั้น มีหลายสำนักซึ่งมีขอบเขตและการนิยามที่อาจจะแตกต่างกันไปตามบทบาทหน้าที่ของแต่ละสำนัก

การนิยามความหมายของ “สันติภาพ” อาจสรุปแบ่งออกเป็น ๔ กลุ่ม ใหญ่ๆ คือ ๔ กลุ่มคือ

๑. สันติภาพคือสภาวะที่ปราศจากสงคราม
๒. สันติภาพคือสภาวะที่ปราศจากความรุนแรง
๓. สันติภาพคือสภาวะที่ปราศจากความรุนแรงและความขัดแย้ง
๔. สันติภาพคือสภาวะที่ปราศจากความรุนแรงและเกิดความขัดแย้งได้^{๑๔}

นอกจากนี้ แนวคิดสันติภาพยังสามารถกล่าวโดยสรุปเป็นภาพกว้าง ๆ ก็คือ สภาวะการไม่ใช้ความรุนแรง สามารถแบ่งแยกออกได้เป็น ๒ ลักษณะใหญ่ ๆ คือ สันติภาพเชิงลบและสันติภาพเชิงบวก

๑) **สันติภาพเชิงลบ (negative peace)** สันติภาพเชิงลบ คือ สภาวะที่ปราศจากความรุนแรงทั้งทางตรง และทางอ้อม ไม่มีการกระทำรุนแรงทางร่างกายหรือการทำสงคราม สังคมมีความสงบ ซึ่งเราสามารถเรียกได้ว่าสังคมมีความปกติสุข ซึ่งการตีความของนักสันตินิยมแต่ละกลุ่มนั้น มีอาจที่จะตัดสินได้ว่า การตีความของกลุ่มใดถูกต้องหรือไม่ มองได้หลายมิติ^{๑๕}

๒) **สันติภาพเชิงบวก (positive peace)** สันติภาพเชิงบวก สันติภาพเชิงบวก คือ การเคารพมีสิทธิเสรีภาพ มีความยุติธรรม เคารพในสิทธิมนุษยชน การยอมรับความหลากหลายทางชาติพันธุ์และทัศนคติที่แตกต่าง

นอกจากนี้ สันติภาพยังจำแนกประเภทออกเป็น ๒ ประเภท หรือที่เรียกว่า สันติภาพเชิงทวิภาวะ คือ สันติภายใน (Inner Peace) และสันติภายนอก(Outer Peace)

๑. **สันติภาพภายใน (Inner Peace)**หมายถึง สภาวะที่จิตหลุดจิตพ้น จากพันธนาการของกิเลส หรือจากการครอบงำของสิ่งต่างๆ อันเป็นสภาพจิตที่ไร้ความขัดแย้ง ไร้ความรุนแรงทุกชนิด ซึ่งพระพุทธศาสนาเรียกภาวะนี้ว่า “นิพพาน”

^{๑๒}พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ), **มองสันติภาพของโลก**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๑๐๖.

^{๑๓}คณะครุศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, **เอกสารมนุษย์กับสันติภาพ**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๒๓.

^{๑๔}พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส(นិธิบุญยากร), **พุทธสันติวิธี: การบูรณาการหลักการและเครื่องมือจัดการความขัดแย้ง**, หน้า ๙๙-๑๑๐.

^{๑๕}พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิตินบุญยากร), **พุทธสันติวิธี: การบูรณาการหลักการและเครื่องมือจัดการความขัดแย้ง**, หน้า ๙๑๒.

๒. สันติภาพภายนอก หมายถึง สภาวะที่บุคคล สังคม หรือโลก ไม่มีการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน มีความรัก และความสามัคคีประสมกลมกลืนระหว่างมนุษย์ด้วยกัน มีเสรีภาพ และเคารพในสิทธิมนุษยชน เป็นการหาทางออกเพื่อยุติปัญหาความขัดแย้งเพื่อไม่ให้รุกรานไปสู่ความรุนแรง หรือเมื่อเกิดความรุนแรงแล้วก็พยายามหาทางออกด้วยสันติวิธี^{๑๖}

๑.๑.๔ ทักษะของนักสันติภาพว่าโดยสันติวิธี

๑) ยิน ชาร์ป ได้นำเสนอวิธีการสร้างสันติวิธีเพื่อต่อสู้กับกลุ่มอำนาจนิยม สามารถสรุปย่อๆ ได้ ๓ ประเภท และภายหลังได้มีการประยุกต์ได้ถึงร้อยกว่าวิธีการ ดังนี้

๑) การประท้วง หรือชักจูงโดยไม่ใช้ความรุนแรง เป็นวิธีการในเชิงสัญลักษณ์เพื่อแสดงให้เห็นถึงความไม่พอใจของกลุ่ม เช่น การชุมนุมเดินขบวน การเสียดสี ล้อเลียน การส่งจดหมายฉีก

๒) การไม่ให้ความร่วมมือ วิธีการนี้อาจแบ่งเป็นกลุ่มใหญ่ๆ ได้ ๓กลุ่มคือการไม่ให้ความร่วมมือทางสังคม การไม่ให้ความร่วมมือทางเศรษฐกิจ และการไม่ให้ความร่วมมือทางการเมือง

๓) การแทรกแซงโดยไร้ความรุนแรง เช่น การอดอาหารประท้วง การนั่งยึดเอื้อการ ขวางกั้นพาหนะกีดขวางทางเดิน การยึดพื้นที่ก่อสร้าง การแสดงมหรสพล้อการเมืองเผด็จการ การทุบ สิ้นค้าตีตลาด การตั้งองค์การเศรษฐกิจแบบใหม่ขึ้นมา การตั้งรัฐบาลหรือสถาบันซ้อน^{๑๗}

๒) มหาตมะ คานธี ได้เสนอวิธีการเพื่อการสร้างสันติภาพในรูปแบบ ๓ แนวทาง คือ สัตย์ (Satya) อหิงสา (Ahimsa) และสัตยาเคราะห์ (Satyagraha) ดังนี้

๑. สัตย์ หรือ สัจจะ คือ พระเป็นเจ้า คานธีได้ให้ความสำคัญกับสัจจะอย่างสูงส่งโดยมีความพยายามอย่างยิ่งในการที่จะรักษาสัจจะ

๒. อหิงสา คือ แนวทางที่จะทำให้มนุษย์เข้าถึง “สัจจะ” อหิงสาเป็นการฝึกและบังคับใจไม่ยอมให้มีการทำร้ายหรือแค้นผู้ใด อหิงสามิใช่เป็นการยอมจำนนหรือสโรราบ หากจะมีการยอมจำนนหรือสโรราบแล้วไซ้ การใช้อหิงสาหรือกำลังจะดีกว่า^{๑๘} ฉะนั้น เจื่อนไขที่สำคัญของอหิงสา หรือการไม่ใช้ความรุนแรงก็คือ การสร้างความเป็นธรรมให้แก่ชีวิตทุกชนิด และทุกระดับ^{๑๙}สรุปว่า การไม่ใช้ความรุนแรงหรืออหิงสา ที่ได้มีอหิงสา ที่นั้นยอมมีสัจจะ และสัจจะก็คือพระเป็นเจ้า

^{๑๖} ชัชวาล ชิงชัย, “สงครามกับการสร้างสันติภาพตามแนวพุทธ: ศีลภาครณีพระเจ้าพรหมทัตและราชกุมารทิฆาวั”, สารนิพนธ์พุทธศาสนศึกษาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙).

^{๑๗} ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, **ท้าทายทางเลือก: ความรุนแรงและการไม่ใช้ความรุนแรง** (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๓), หน้า ๑๑๓-๑๒๒.

^{๑๘} มหาตมา คานธี, แปลโดย กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาสัย, **โลกทั้งผองพี่น้องกัน**, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, ๒๕๔๕), หน้า ๒๐๑.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๔.

๓. สัตยาเคราะห์ คือ การดีอั้ง^{๒๐}กล่าวคือ ไม่มีความเกลียดชัง มีความอดทน มีการสวดภาวนาเป็นลักษณะสำคัญของสัตยาเคราะห์^{๒๑}

๓) มาร์ติน ลูเธอร์ คิง จูเนียร์

มาร์ติน ลูเธอร์(Martin Luther King Junior) กล่าวได้ว่าเป็น นักต่อสู้เพื่อสิทธิมนุษยชนชาวอเมริกันที่มีชื่อเสียงและหมอสอนศาสนานิกายแบปติส ผู้นำนักเรียกร้องสิทธิพลเมืองและความเท่าเทียมกันทางเชื้อชาติเป็นบุตรชายของพระแบปติส ศาสนาเป็นส่วนสำคัญในชีวิตเขาเสมอมา เนื่องจากทั้งพ่อและปู่ของเขาเป็นนักเทศน์ในนิกายแบปติสต์ (Baptist) ได้รับการศึกษาจากวิทยาลัยมอร์เฮาส์ แอตแลนตา และใช้เวลาอีกสามปีเพื่อศึกษาด้านศาสนศาสตร์ จากวิทยาลัยการศาสนา โครเซอร์ เพนซิลเวเนีย และจากมหาวิทยาลัยบอสตัน ต่อมาได้กลายเป็นผู้นำขบวนการเรียกร้องสิทธิเสมอภาคของชาวผิวดำเนื่องจากนโยบาย และแนวทางต่อต้านที่ใช้ความนุ่มนวล ไม่ใช้ความรุนแรงตามแนวทางของมหาตมะคานธี คิงได้เป็นผู้นำในการคว่ำบาตรไม่ยอมรับการแบ่งแยกคนผิวดำที่ไม่ให้โดยสารถประจำทาง ร่วมกับคนผิวดำที่เมืองมอนต์โกเมอรี เป็นเหตุการณ์ในปี ค.ศ.1955 (พ.ศ. ๒๔๙๘) ที่หญิงผิวสี โรซา พาร์คส์ ถูกจับเนื่องจากปฏิเสธที่จะสละที่นั่งบนรถเมล์เมืองมอนต์โกเมอรี ให้กับชายผิวดำ เป็นสิ่งที่ทำให้การเรียกร้องสิทธิพลเมืองที่คุกรุ่นอยู่แล้วเกิดร้อนระอุขึ้นมา “การคว่ำบาตรระบบรถขนส่งมวลชนในมอนต์โกเมอรี รัฐอะลาแบมา ถือว่าประสบความสำเร็จมากเพราะเขาได้วางแผนมันอย่างดี และทำงานร่วมกับหลายคน เพื่อให้คนในเมืองมอนต์โกเมอรี อะลาแบมาเข้าใจว่าพวกเขาจะไม่ทนกับเรื่องแบบนี้อีกต่อไป” ประสบการณ์ ความทุ่มเท และการเป็นที่รู้จักในชุมชนของ คิง ทำให้เขามีคุณสมบัติเหมาะสมจะเป็นผู้นำในการคว่ำบาตรรถขนส่งมวลชนของเมืองซึ่งยาวนานถึง ๓๘๑ วัน ในวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๙๙ ศาลฎีกาได้ตัดสินว่าการแบ่งแยกที่นั่งตาม สีผิวบนรถเมล์เป็นเรื่องที่ขัดกับรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นชัยชนะครั้งใหญ่ของการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิพลเมืองของคนผิวสี และเป็นเครื่องยืนยันว่าการประท้วงแบบไร้ความรุนแรงของ คิง ได้ผลเป็นอย่างดี และจากทักษะการพูดต่อสาธารณชนที่เป็นที่เลื่องลือ คิง มีชื่อเสียงได้รับการยกย่องอย่างสูง ว่าทรงพลังและเป็นแบบอย่างของการพูดในที่สาธารณะ^{๒๒}

๔) โยฮัน กัลตุง

โยฮัน กัลตุง กล่าวได้ว่าเป็นผู้เสนอทางเลือกใหม่ของสันติวิธีซึ่งตรงกันข้ามกับสถานการณ์ที่เป็นจริง โดยเริ่มจากสมมติฐานเบื้องต้นว่า สันติภาพที่เราจะพูดคุยทำความเข้าใจกัน มิได้เป็นเพียงสันติภาพในระดับระหว่างประเทศหรือรัฐชาติเท่านั้น หากหมายรวมถึงสันติภาพภายในสังคมต่างๆ สันติภาพระหว่างและภายในตัวมนุษย์ และสันติภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เป็นสันติภาพที่ครอบคลุมทั้ง ๔ มณฑล คือ

^{๒๐}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๐.

^{๒๑}M.K. Gandhi, *Non-Violence in peace & War*, Vol.1, (Ahmedabad: Navajivanpub lishing House, 1948), p. 61.

^{๒๒} มาร์ติน ลูเธอร์ คิงจูเนียร์ม, (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://th.wikipedia.org/wiki> (๑ พ.ย.๒๕๕๖).

ธรรมชาติ มนุษย์ สังคม และโลก ซึ่งปัจจัยร่วมกันอันเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นสองประการคือ ความหลากหลาย (ของส่วนต่างๆของความสัมพันธ์ และตัวผู้กระทำ) และการพึ่งพาอาศัยระหว่างกันและกัน

อย่างไรก็ตามกล่าวได้ว่าในสภาวะธรรมชาติ ความหลากหลายและการดำรงอยู่อย่างพึ่งพาอาศัยกัน นำมาซึ่งความสมดุลทางนิเวศวิทยาในตัวมนุษย์ ความหลากหลายและการดำรงอยู่อย่างพึ่งพากันย่อมสร้างสรรค์มนุษย์ที่มีวุฒิภาวะและทรงคุณภาพสามารถพัฒนาคุณลักษณะของตนให้หลากหลาย และผสมผสานคุณลักษณะเหล่านั้นอย่างสร้างสรรค์ ในระดับสังคม สภาวะนี้ย่อมนำไปสู่ความเป็นสังคม พหุนิยมที่น่าอัศจรรย์ เพราะเป็นสังคมที่ไม่มีการแบ่งแยก ส่วนต่างๆ ของสังคมมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันโดยมีวิวัฒนาการอย่างต่อเนื่อง เมื่อถึงระดับโลก ก็นำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติระหว่างระบบที่แตกต่าง^{๒๓}

๑.๒ แนวคิดเรื่องสันติภาพในทางพระพุทธศาสนา

๑.๒.๑ นิยามและความหมายของสันติภาพ

สันติภาพพื้นฐานในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง สังคมแห่งสันติ สภาวะที่ปราศจากความรุนแรง สันติภาพในบริบทนี้ อาจจะมีความขัดแย้งกันได้ トラบเท่าที่ความขัดแย้งมิได้นำไปสู่ความรุนแรงในมิติต่าง ๆ ซึ่งจัดว่าเป็นสังคมสันติเชิงโลกียะ หรือ สมมติสันติ คือ บุคคลหรือกลุ่มบุคคลอาจมีความขัดแย้งกันทางการกระทำ การพูด และความคิดเห็นได้ トラบเท่าที่การคิด การพูด หรือการกระทำนั้นไม่พัฒนาตัวเองไปสู่ความรุนแรงทั้งทางตรงและทางอ้อม การไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ไขปัญหา เครื่องมือวิธีการในการจัดการความขัดแย้งโดยไม่ใช้ความรุนแรง หรือปราศจากความรุนแรงทั้งทางตรงและทางอ้อมและเป็นวิธีที่ประกอบไปด้วยความรัก ความสงสาร ความเป็นธรรม เช่น ความโปร่งใส บริสุทธิ์ยุติธรรม และเที่ยงธรรม

สันติภาพในพระพุทธศาสนาเป้าหมายสูงสุด คือ สภาวะแห่งสันติภาพกับสภาวะแห่งนิพพานว่าเป็นสิ่งเดียวกัน เพราะสันติ แปลว่า ความสงบ เป็นชื่อหนึ่งของพระนิพพาน คือ คำที่ใช้แทนกันได้ สรุปว่า สันติ คือ นิพพานนั่นเอง^{๒๔} เป็นสภาวะที่รู้แจ้งโลกและชีวิต เข้าใจสภาพความเป็นจริง ปราศจากภาวะของความขัดแย้งและความรุนแรงทั้งภายในและภายนอก “เป็นอิสรภาพ คือ หลุดพ้นจากความบีบคั้น ทำให้เกิดความสงบสุข สันติภาพที่ปราศจากความขัดแย้งและความรุนแรงจึงมีความหมายเกินความไปถึงสันติภาพภายในคือ การที่จิตสงบระงับดับกิเลสและกองทุกข์ ภาวะที่เป็นสุขสูงสุด เพราะไร้กิเลสไร้ทุกข์ เป็นอิสรภาพสมบูรณ์^{๒๕}

^{๒๓} โยฮัน กัลตุง, **พุทธสันติวิธี : ทฤษฎีเชิงโครงสร้าง**, สมชัย เย็นสบาย ผู้แปล, (กรุงเทพมหานคร : ปาจารย์สาร, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓-๑๔.

^{๒๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **การศึกษาเพื่อสันติภาพ**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๕.

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: เอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์, ๒๕๕๑), หน้า ๖๖.

๑.๒.๒ ลักษณะพื้นฐานของพระพุทธศาสนา

รศ.พิน ดอกบัว ได้สรุปลักษณะพื้นฐานของพระพุทธศาสนาไว้ ดังนี้

๑. เป็นอเทวนิยม ไม่เชื่อว่ามีพระเจ้าสร้างโลก สร้างมนุษย์ กำหนดโชคชะตามนุษย์ แต่ถือว่าทุกอย่างไม่อาจเกิดขึ้นด้วยตนเอง ไม่อาจดำรงอยู่ได้ตามลำพังตัวเอง ทุกอย่างต่างจึงอาศัยกัน เป็นเหตุเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน ทุกอย่างเกิดขึ้นมาได้ก็เพราะมีเหตุ เมื่อมีเหตุก็ต้องมีผล จะมีเพียงอย่างเดียวหนึ่งไม่ได้ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวไว้ว่า “แท้จริงในสังสารประวัตินี้ ผู้สร้างสังสาร จะเป็นเทวดาหรือพระพรหมก็หาไม่ได้ มีแต่ธรรมล้วน ๆ ย่อมเป็นไป เพราะการร่วมกันเข้าแห่งเหตุปัจจัยนั้นแล”

๒. เป็นศาสนาแห่งการพัฒนาจริยศาสตร์ สำหรับมนุษย์โดยเฉพาะ ไม่ได้ให้ความสำคัญต่อเรื่องอื่น

๓. เป็นศาสนาแห่งกรรมนิยม กรรมเป็นตัวบันดาลให้ทุกอย่างเป็นไปและแตกต่างกันดังพุทธภาษิตว่า กมมํ สุตเต วิภชตี ยทิทํ หีนปฺปณฺฑิตาย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้ทราบและประณีตต่างกัน กรรมเป็นตัวบันดาลโชคชะตาของตน กรรมเป็นของเฉพาะตัว ใครทำกรรมใดไว้ ไม่ว่าดีหรือชั่วก็จะเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า

๔. เป็นศาสนาแห่งมัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางสายกลาง คือความพอดีในเรื่องทั้งปวง

๕. เป็นศาสนาแห่งการพึ่งตนเอง ถือว่าการพึ่งตนเอง การดักเตือนตนเอง กายพิจารณาดนด้วยตัวเองเป็นรากฐานแห่งความเจริญทั้งปวง

๖. เป็นศาสนาที่เชื่อในเรื่องสังสารวัฏ การเวียนว่ายตายเกิด คนใดที่ยังมีกิเลส ตายแล้วต้องเกิด แต่จะเกิดเป็นอะไร ภพภูมิไหน ก็ขึ้นอยู่กับกรรมที่ทำได้

๗. เป็นศาสนาที่มีจุดมุ่งหมายสูงสุด คือ นิพพาน อันเป็นภูมิที่พ้นจากสังสารวัฏ และพ้นจากอำนาจกิเลส ดังนั้นผู้ที่เข้าถึงภูมินี้จึงไม่ต้องเกิดแก่เจ็บตายอีกต่อไป ผู้ที่จะไปนิพพานได้ก็โดยการปฏิบัติตามมรรคมืองค์ ^{๒๖}

๑.๒.๓ หลักการพื้นฐานสันติภาพของพระพุทธศาสนา

หลักการสันติภาพของพระพุทธศาสนาโดยทรงวางหลักการ ๓ ข้อ อุดมการณ์ ๔ ข้อ และวิธีการ ๖ ข้อ ดังนี้

หลักการ ๓ คือ

๑. สัพพะปาปัสสะ อะกะระณัง การไม่ทำบาปทั้งปวง

๒. กุสะลัสสุปะสัมปะทา การทำกุศลให้ถึงพร้อม

^{๒๖} รศ.พิน ดอกบัว, *ศาสนาเปรียบเทียบ*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๑๕๘.

๓. สะจิตตะปะริโยทะปะนัง   การชำระจิตของตนให้ขาวรอบ

อุตมการณ์ ๔ คือ

๑. ขันตี ประระมัง ตะโป ตีติกขา แปลว่า ความอดทน ได้แก่ ความอดกลั้น ไม่ทำบาปทั้งทางกาย วาจาใจ

๒. นิพพานัง ประระมัง วัหันทิ พุทธา แปลว่า นิพพาน ได้แก่ การดับทุกข์เป็นเป้าหมายพระพุทธศาสนา

๓. นะ หิ ปัพพะชิตโต ประรูปะฆาตี แปลว่า ความไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้าย รบกวน หรือเบียดเบียนผู้อื่น

๔. สะมะโณ โหติ ประรัง วิหะฐะยันโต แปลว่า ความสงบทั้งทางกาย ทางวาจาและทางใจ

วิธีการ ๖ คือ

๑. อนะปุปะวาโท แปลว่า การไม่ว่าร้าย ได้แก่ ไม่กล่าวให้ร้ายหรือกล่าวโจมตีใคร

๒. อนะปุปะฆาโต แปลว่า การไม่ทำร้าย

๓. ปาฏิโมกเข จะ สังวะโร แปลว่า สำรวมในปาติโมกข์ ได้แก่ ความเคารพพระเบียบวินัย กฎกติกากฎหมาย

๔. มัตตัญญูตา จะ ภัตตัสสัมมัง แปลว่า รู้จักประมาณ ได้แก่ รู้จักความพอดีในการบริโภคอาหารหรือการใช้สอย

๕. ปันตัญจะ สะยะนาสะนัง แปลว่า อยู่ในสถานที่ที่สงัด ได้แก่ อยู่ในสถานที่สงบมีสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม

๖. อะธิจิตเต จะ อาโยโค ฝึกหัดจิตใจให้สงบได้แก่ฝึกหัดชำระจิตให้สงบมีสุขภาพคุณภาพ^{๒๗}

๑.๒.๔ ประเภทของสันติภาพของพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาแบ่งสันติภาพออกเป็น ๒ ประเภท คือ สันติภาพภายนอกและสันติภาพภายใน หรือสันติภาพระดับโลกียะหรือสมมุติ และสันติภาพระดับโลกุตระหรือปรมาตม คือ ในเชิงกายภาพไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ไขปัญหา และในเชิงตัวบุคคลคือภาวะของความสงบร่มเย็น ไม่ถูกบีบบังคับจากรอบข้างต่าง ๆ

---

^{๒๗}โครงการหลักสูตรปริญญาโท สาขาวิชาสันติศึกษา, บทสวดมนต์ทำวัตรเช้าเย็น, (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๗), หน้า ๖๒.

๑.๒.๕ แนวคิดของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา

แนวคิดของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนามีการให้นิยามและความหมายไว้อย่างหลากหลาย อย่างน่าสนใจดังนี้คือ

พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า “สันติภาพคือถ้อยคำที่ตรงกันข้ามกับวิกฤติการณ์ ซึ่งคำว่า “วิกฤติการณ์” หมายถึง “มันผิดปกติ” ผิดปกติหรือไม่สงบ” ท่านชี้ว่า “วัดอุทวิฤติซึ่งวัดอุทวิฤติหมายถึงโลก ธรรมชาติ บุคคล และจิตวิฤติท่านอุปมาว่า สิ่งเหล่านั้น ถูกตี ถูกเผา ถูกมัด และถูกกดให้จมน้ำ” ดังนั้น สันติภาพในความหมายของท่านก็คือ “สันติภาพมีอาการไม่กระทบกระทั่งกันและกัน และสันติภาพมีปรากฏการณ์ คือ ทุกคนยิ้มกันได้”^{๒๘} ซึ่งการมองในลักษณะนี้เป็นการชี้ให้เห็นว่า สังคมใด หรือกลุ่มใดก็ตาม ไม่กระทบกระทั่งกัน มีความสงบสุข อยู่ร่วมกันด้วยความยิ้มแย้มแจ่มใส ลักษณะเช่นนี้ก็มิยที่สื่อแสดงให้เห็นถึง “สันติเชิงสังคม” อันเป็นสันติเชิงโลกียะ”^{๒๙}

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า “แม้ว่าจะไม่ได้มีการรบราฆ่าฟันกันก็ตาม เช่น สังคมที่มีการแก่งแย่งแข่งขันกัน ต่างคนต่างมุ่งหาผลประโยชน์ เอาไรต์เอาเปรียบข่มเหงกัน ไม่มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน จึงจัดได้ว่าเป็นสันติภาพไม่ได้ เพราะไม่มีความสงบและความสุขที่แท้จริง” ดังนั้น “ภาวะขาดสันติภาพในโลกนี้จึงมีหลายแบบ”^{๓๐}

องค์ทะไลลามะ กล่าวว่า “สันติภาพจึงเริ่มต้นที่เราแต่ละคน เมื่อเรามีความสุข สงบ ภายใน เรา จะมีความสงบสุขต่อทุกคนรอบตัวเราเอง เมื่อสังคมของเรามีความสงบสุข ก็จะแบ่งปันความสงบสุขแก่สังคม ใกล้เคียงเรื่อยไป” “สันติภาพที่แท้จริงต่อตัวเราเอง และโลกรอบตัวเรา เป็นสิ่งที่จะเข้าถึงได้ด้วยการพัฒนา สันติสุขทางใจ”^{๓๑} ดังนั้น “สันติภาพในที่นี้ไม่ได้หมายถึงการไม่มีสงครามเท่านั้น... สันติภาพจะคงอยู่ก็ต่อเมื่อ เราได้ให้ความเคารพในสิทธิมนุษยชน เมื่อประชาชนได้รับการดูแลอย่างดี”^{๓๒}

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ฐมฺมจิตฺโต) กล่าวว่า “สันติภาพเชิงสังคมนั้น หมายถึง ความเป็นเอกภาพ ความประสานสอดคล้อง หรือประสมกลมเกลียว เสรีภาพ และความยุติธรรมของบุคคล หรือกลุ่ม

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๕-๙๙.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

^{๓๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การศึกษาเพื่อสันติภาพ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๗-๓๑๙.

^{๓๒} ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ แปล, อัจฉริยะชีวิตขององค์ทะไลลามะ: อิศราภาพในการสืบทอด, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ประพันธ์สาสน, ๒๕๓๘), หน้า ๓๑๗-๓๑๙.

บุคคลในสังคม และสังคมจะสามารถเต็มไปด้วยสันติภาพ トラบเท่าที่สมาชิกในสังคมมีจิตใจที่เต็มไปด้วยสันติภาพเช่นเดียวกัน”^{๓๓}

พระไพศาล วิสาโล กล่าวว่า “เมื่อพูดถึงสันติภาพ เรามักนึกถึงสิ่งที่ตรงกันข้ามกับสงคราม ภาวะที่ปลอดพ้นจากการรบราฆ่าฟันกัน และความโกลาหลอลหม่าน^{๓๔} แต่ถึงอย่างนั้นเราต้องมองความหมายในเชิงบวกด้วย กล่าวคือภาวะที่สงบ ร่าเริง ผู้คนดำรงชีวิตเป็นสุข และมีสมานฉันท์ต่อกัน”^{๓๕}

๑.๒.๕ กรณีศึกษาว่าด้วยสันติภาพในพระไตรปิฎก

ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท พระพุทธเจ้าตรัสไว้หลายแห่ง เป็นต้นว่าในเรื่อง “อัญญาตรกุลทวาริภาวัตถุ” ตรัสว่า “สุข (อื่น) ยิ่งกว่าความสงบไม่มี”^{๓๖} ในเรื่องตีสสเถรวัตถุ” ตรัสว่า “บุคคลที่มปริเวกรส ลิ้มรสแห่งความสงบ และได้ลิ้มรสแห่งปิติในธรรมแล้ว เป็นผู้ไม่มีความกระวนกระวายไม่มีบาป”^{๓๗} ซึ่งสื่อเน้นว่าผู้มีความสงบ ย่อมไม่มีเวรภัย มีใบหน้ายิ้มเอิบผ่องใส ไม่เดือดร้อนกระวนกระวายใจ อนึ่ง ผู้รักความสงบ เป็นผู้ไม่หาความสุข ย่อมไม่สว่างความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น ดังในพระพุทธพจน์ในเรื่อง “สัมพหุลกุมารวัตถุ” ว่า

ผู้ใดใฝ่หาความสุขเพื่อตน

แต่กลับใช้ท่อนไม้ทำร้ายสัตว์ทั้งหลายผู้รักสุข

ผู้นั้นตายไปแล้วย่อมไม่ได้รับความสุขเลย

ส่วนผู้ใดใฝ่หาความสุขเพื่อตน

ไม่ใช้ท่อนไม้ทำร้ายสัตว์ทั้งหลายผู้รักสุข

ผู้นั้นตายไปแล้ว ย่อมได้รับความสุข^{๓๘}

การที่ว่า จะอยู่อย่างสงบสุขนั้น จะต้องสำรวจมาจา ไม่ระรานใครๆ ด้วยวาจา ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในเรื่อง “โกณฑธารเถรวัตถุ” ว่า

เธออย่าได้กล่าวคำหยาบต่อใครๆ

---

^{๓๓} Phra MedhiDhammaporn (Prayoon mererk), Buddhist Morality, (Bangkok: Mahachulalongkonrajavidalya University Press, 1994), p.19, p.60.

^{๓๔} พระไพศาล วิสาโล, “สันติภาพโดยสันติวิธี”, ใน *สื่อในสันติภาพ สันติภาพในสื่อ*, กาญจนนา แก้วเทพบรรณานิการ, (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๒๓.

^{๓๕} พระไพศาล วิสาโล “องค์กรวมแห่งสันติภาพ”, ใน *สู่ศานติเสรี: ๕๐ ปี สันติภาพไทย*, (กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๒๔-๒๗.

^{๓๖} ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๒/๙๕.

^{๓๗} ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๕/๙๖.

^{๓๘} ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๓๑-๑๓๒/๗๓.

คนที่ถูกเธอล่าจะกล่าวโต้ตอบเธอ

เพราะว่าถ้อยคำที่ได้เถียงกัน ก่อให้เกิดทุกข์

และการทำร้ายโต้ตอบกันจะมาถึงเธอ

ถ้าเธอทำตนให้หนึ่งเงียบได้

เหมือนกังสดาล ที่ตัดขอบปากออกแล้ว

เธอก็จะบรรลุนิพพานได้

การโต้เถียงกันก็จะไม่มีแก่เธอ^{๓๙}

การโต้แย้งหรือโต้เถียง ก่อให้เกิดปัญหาคือการกระทบกระทั่งกันและกัน ก่อให้เกิดการวิวาทบาดหมาง ขยายไปเป็นความผูกโกรธ เกิดพยาบาทปองร้าย ถึงขั้นอาฆาตมาดร้ายประหัตประหารกันในที่สุด แม้จะมีผู้มากล่าวร้ายหรือพูดกระทบกระทั่ง เพื่อหลีกเลี่ยงการวิวาทกันก็ไม่ควรใส่ใจถึงคำกล่าวร้ายของผู้อื่น ดังพระพุทธพจน์ตรัสสอนไว้ในเรื่อง “ปาฎีกาชีวภัตตุ” ว่า

บุคคลไม่พึงใส่ใจถ้อยคำแสดงหูกของคนอื่น

ไม่พึงเล็งกิจที่คนอื่นทำแล้วหรือยังไม่ได้ทำ

แต่พึงตรวจดูกิจที่ตนทำแล้วและยังไม่ได้ทำเท่านั้น^{๔๐}

แท้จริงแล้ว หลักการประพฤติปฏิบัติสำหรับชาวพุทธ ซึ่งครอบคลุมถึงหลักการอยู่ร่วมกันอย่างสงบ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ดีแล้วในโอวาทปาฏิโมกข์ ดังนี้

การไม่ทำบาปทั้งปวง

การทำกุศลให้ถึงพร้อม

ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง

พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า นิพพานเป็นบรมธรรม

ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ชื่อว่า เป็นบรรพชิต

ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่า เป็นสมณะ

การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น การไม่เบียดเบียนผู้อื่น

ความสำรวมในปาฏิโมกข์

^{๓๙} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๓๓-๑๓๔/๗๓.

^{๔๐} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๕๐/๔๒.

ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร

การอยู่ในเสนาะสนะที่สงบ

การประกอบความเพียรในอธิจิต^{๔๑}

จะเห็นได้ว่าการไม่ทำร้ายผู้อื่น การไม่กล่าวร้าย การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ซึ่งนักบวชในศาสนาควรปฏิบัติ และถ้าขึ้นทำ สิ่งเลวร้าย ถือว่ามีใจวิสัยสมณะ แม้แต่ผู้นำชุมชนที่เป็นนักการศาสนาก็เช่นเดียวกัน

อีกประการหนึ่ง การทะเลาะเบาะแว้งกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการเมือง เศรษฐกิจ สังคม หรือแม้แต่เรื่องศาสนา ล้วนมีผลเป็นทุกข์ทั้งสิ้น ต้องลดการทะเลาะวิวาท การว่าร้ายเบียดเบียนกัน จึงจะมีชีวิตอย่างสงบดังที่พระพุทธเจ้าปรารภเรื่องการระงับความทะเลาะกันของหมู่พระญาติ คือ ฝ่ายโกถิยะและฝ่ายศากยะ เรื่องแย่งน้ำจากแม่น้ำโรหิณีเพื่อทำนาว่า

ในหมู่มนุษย์ผู้มีเวร

เราเป็นผู้ไม่มีเวร อยู่เป็นสุขจริงหนอ

ในหมู่มนุษย์ผู้มีเวร เราอยู่อย่างไม่มีเวร

ในหมู่มนุษย์ผู้เดือดร้อน

เราเป็นผู้ไม่เดือดร้อน อยู่เป็นสุขจริงหนอ

ในหมู่มนุษย์ผู้เดือดร้อน เราอยู่อย่างไม่เดือดร้อน

ในหมู่มนุษย์ผู้ขวนขวาย

เราเป็นผู้ไม่ขวนขวาย อยู่เป็นสุขจริงหนอ

ในหมู่มนุษย์ผู้ขวนขวาย เราอยู่อย่างไม่ขวนขวาย^{๔๒}

ตัวอย่างหนึ่งที่พระพุทธเจ้าแสดงให้เห็นถึงการที่พระองค์ทรงผูกมิตรกับพวกนักบวชกลุ่มอื่นๆ นอกพระพุทธศาสนามีปรากฏในทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ดังนี้

สอง เมื่อพระพุทธเจ้ามีโอกาสและจังหวะก็มักเสด็จไปเยี่ยมพวกอัญญเดียรถีย์ถึงสำนักพวกเขาบ่อยๆ ได้สนทนารวมกัน เช่น คราวหนึ่งเมื่อประทับอยู่ในนิคมของชาวมัลละชื่ออนุปิยะ ในแคว้นมัลละ แต่เข้าตรู่ได้เสด็จเข้าไปสำนักของนักบวชเปลือยชื่อ ปาฎิกบุตร และสนทนากันด้วยอัธยาศัยไมตรี ในที่สุดปาฎิกบุตรปริพาชกมีความเลื่อมใส แม้จะไม่ได้เปลี่ยนใจมานับถือพระพุทธศาสนา แต่ก็กราบทูลถึงความในใจตนอย่างไรเพราะจับใจว่า

^{๔๑} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๓-๑๘๕/๙๐-๙๑.

^{๔๒} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๙๗-๑๙๙/๙๔.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถึงการที่ข้าพระองค์ซึ่งมีทิฐิแตกต่างกัน มีความถูกใจแตกต่างกัน มีความพอใจแตกต่างกัน มีอารมณ์แตกต่างกัน เข้าถึงสุภวิโมกข์อยู่ นี่เป็นสิ่งที่กระทำได้ยากก็จริง แต่ข้าพระองค์จักรักษาความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคไว้ให้ดีให้^{๔๓}

คราวหนึ่งเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏในกรุงราชคฤห์ ได้เสด็จเข้าไปสำนักของนิโครธปริพาชกซึ่งพำนักอยู่ ณ ปริพาชการามที่พระนางอุทุมพรिका มเหสีองค์หนึ่งของพระเจ้า พิมพิสาร ทรงสร้างถวาย เป็นอารามใหญ่มีบริวารของนิโครธปริพาชกพักอยู่ด้วยถึง ๓,๐๐๐ คน ได้สนทนากัน ด้วยเรื่องกีดกันบาปด้วยตบะ จนนิโครธปริพาชกและบริวารเข้าใจ สารภาพว่าตนเป็นคนโง่เขลาไม่ฉลาด และที่เคยกล่าวร้ายพระพุทธองค์ เพราะไม่เป็นความจริง ขอให้พระพุทธองค์ อดโทษให้ด้วย และจะได้สำรวมต่อไป^{๔๔}

การที่พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปผูกมิตรกับพวกเดียรฉัตรมีผลทางจิตวิทยาหลายอย่าง เป็นการลดศัตรู เพิ่มมิตรไปในตัว อย่างเรื่องนี้พระองค์ตรัสว่า ที่เสด็จสนทนาด้วยเพราะปรารถนาจะได้ปริพาชกเหล่านี้เป็นอันเตวาสิกก็หาไม่ ปรารถนาให้พวกเขาเคลื่อนจากอุทเทศก็หาไม่ ปรารถนาจะให้เคลื่อนจากอาชีวกก็หาไม่ ปรารถนาจะให้ท่านเหล่านั้นกับอาจารย์ของพวกเขาดำรงอยู่ในอกุศลธรรมและธรรมที่นับเนื่องในอกุศลธรรมก็หาไม่ ปรารถนาจะให้ท่านเหล่านั้นกับอาจารย์ของท่านห่างจากกุศลธรรมและธรรมที่นับเนื่องในกุศลธรรมก็หาไม่^{๔๕}

เรื่องที่พรหมณ์แฉเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า มีมาก เช่น ชาณุสโสณิพรหมณ์เข้าไปกราบทูลถามปัญหา สุตทัฬหีมีความเลื่อมใส ได้ปฏิญาณตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต^{๔๖}

อีกเรื่องหนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ในกรุงสาวัตถี ปิงคลโกจจพรหมณ์เข้าไปเฝ้าทูลถามปัญหาเกี่ยวกับครุฑทั้ง ๖ ว่า ที่พวกท่านเหล่านั้นอ้างตนว่า เป็นสัพพัญญู รู้ทุกอย่างนั้น จริงหรือไม่จริง พระพุทธเจ้าตัดบทว่า เรื่องพวกนั้นงดไว้ก่อน พระองค์จะแสดงธรรมให้ฟัง ขอให้ฟัง ใส่ใจให้ดีๆ แล้วทรงตรัสเปรียบเทียบกับบุคคลที่ต้องการแก่นไม้ แต่แสวงหาไม่ถูกทาง จึงได้แต่เปลือก แต่กระพี้เป็นต้น แล้วทรงแสดงแก่นแห่งพรหมจรรย์ให้ฟัง เมื่อทรงแสดงจบ ปิงคลโกจจพรหมณ์ มีความเลื่อมใส ได้ปฏิญาณตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต^{๔๗}

^{๔๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๘/๓๔.

^{๔๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๙-๗๗/๓๔-๕๕.

^{๔๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๘/๕๘.

^{๔๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๘-๒๙๙/๓๑๗-๓๒๘.

^{๔๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๑๒-๓๒๔/๓๔๘-๓๕๖.

ผู้ที่เคยนับถือลัทธิอื่น เมื่อได้มาเฝ้าพระพุทธองค์ ได้กราบทูลถามปัญหาหรือได้สัจธรรมจากพระองค์ ก็เกือบทั้งหมดเกิดความเลื่อมใสในพระจริยาวัตรอันงดงามในวิธีการตรัสสอน และเรื่องที่ทรงแสดงให้เหมาะกับอัธยาศัยของบุคคล ทำให้เขาเหล่านั้นเกิดความเลื่อมใส ปฏิญาณตนเป็น พุทธมามกะนับไม่ถ้วน^{๔๘}

จะเห็นได้จากตัวอย่างที่พระพุทธเจ้าทรงผูกมิตรกับศาสนาและสาวกของลัทธิศาสนาอื่นๆ ในสมัยพุทธกาล มีการเคารพความเห็นและให้เกียรติซึ่งกันและกันไม่ก้าวร้าวกัน กล่าวคือเป็นสังคมที่สงบสุข ศาสนาทุกศาสนามากกว่าสองลัทธิอยู่ร่วมกันได้ดี

นอกจากนี้ยังมีพระพุทธพจน์ยืนยันอีกข้อหนึ่งว่า “อพยพชนม์ สุข โลก การไม่เบียดเบียนกันเป็นสุขในโลก”^{๔๙} แม้แต่มรรคมืองค์ ๘ ก็มีหลายข้อ โดยเฉพาะข้อที่ ๒-๕ ที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติเพื่อการอยู่ร่วมในสังคมอย่างสันติ ซึ่ง รศ. พัน ดอกบัว ยกมาแสดงให้เห็นดังนี้

๒. สัมมาสังกัปปะ คำริชอบ คือ

๑. คำริออกจากกาม

๒. คำริในทางไม่พยาบาท

๓. คำริในทางไม่เบียดเบียน

๓. สัมมาวาจา เจรจาชอบ คือ

๑. เว้นจากพูดปด

๒. เว้นจากการพูดส่อเสียด

๓. เว้นจากการพูดคำหยาบ

๔. เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

๔. สัมมากรรมันนตะ การงานชอบ คือ

๑. เว้นจากการฆ่าสัตว์

๒. เว้นจากการลักทรัพย์

๓. เว้นจากการประพฤตินอกใจ

---

^{๔๘} ดูรายละเอียดใน ทรงวิทย์ แก้วศรี, “การศึกษาวิเคราะห์ยุทธวิธีในการประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้า”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนาคุณูปกต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๕๑-๑๕๒.

^{๔๙} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕/๘๖.

๕. สัมมาอาชีวะ อาชีพชอบ คือ เว้นจากมิจฉาชีพ ประกอบแต่สัมมาชีพ^{๕๐}

ในความจริงศาสนาทุกศาสนาต่างก็สอนให้รักสันติ ให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข การที่ศาสนาจะดำรงอยู่ได้นานหรือไม่ ไม่จำเป็นต้องโจมตีใส่ร้ายป้ายสีกัน เพราะความเจริญหรือความเสื่อมของแต่ละศาสนาขึ้นอยู่กับศาสนาของศาสนานั้นๆ

ดั่งที่พระกิมพิละ (หรือกิมมิละก็เรียก) เคยกราบทูลถามพระพุทธเจ้า เมื่อคราวประทับอยู่ ณ ป่าไผ่ เขตเมืองกิมมิลา ว่าอะไรหนอเป็นเหตุปัจจัยให้พระสังฆธรรมไม่ดำรงอยู่ได้นาน ในเมื่อพระตถาคตปรินิพพานแล้ว ตรัสตอบว่า

กิมพิละ เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในธรรมวินัยนี้

๑. อยู่อย่างไม่มีศรัทธา ไม่มีศรัทธาในศาสนา
๒. อยู่อย่างไม่มีศรัทธา ไม่มีศรัทธาในธรรม
๓. อยู่อย่างไม่มีศรัทธา ไม่มีศรัทธาในสงฆ์
๔. อยู่อย่างไม่มีศรัทธา ไม่มีศรัทธาในสิกขา
๕. อยู่อย่างไม่มีศรัทธา ไม่มีศรัทธาในกันและกัน

กิมพิละ นี้แลเหตุปัจจัยให้สังฆธรรมไม่ดำรงอยู่ได้นานในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว และในทางตรงกันข้าม พระสังฆธรรมก็จะดำรงอยู่ได้นาน^{๕๑}

อนึ่ง ยังมีอีกพระสูตรหนึ่งลักษณะเดียวกัน ปรากฏในฉกนิบาต อังคุตตรนิกาย ซึ่งมี ๖ ข้อ ๔ ข้อแรกความตรงกัน ข้อที่ ๕ ว่าในความไม่ประมาท และข้อที่ ๖ ว่าในปฏิสันถาร^{๕๒}

นอกจากนี้ ยังมีอีก ๓ สูตรในปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย คือปฐมสัทธัมมโมสสุตฺต กล่าววาทธรรม ๕ ประการ ที่เป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญหายไปแห่งพระสังฆธรรม คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. ไม่ฟังธรรมโดยเคารพ
๒. ไม่เรียนธรรมโดยเคารพ
๓. ไม่ทรงจำธรรมโดยเคารพ
๔. ไม่ใคร่ครวญอรรถแห่งธรรมที่ทรงจำไว้แล้วโดยเคารพ
๕. รู้ธรรมรู้ธรรมแล้วไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมโดยเคารพ

^{๕๐} รศ.พิน ดอกบัว, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทบูรพาสาส์น (1991), ๒๕๔๙), หน้า ๑๕๓.

^{๕๑} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๑/๓๔๓-๓๔๔.

^{๕๒} อ.จ.ก. (ไทย) ๒๒/๔๐/๔๙๑-๔๙๒.

ถ้าตรงข้ามจากนั้นก็จะเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมสูญหายไปแห่งพระสัทธรรม^{๕๓}

ส่วนในทฤษฎีสัทธัมมสัมโมสสูตร^{๕๔} และตติยสัทธัมมสัมโมสสูตร^{๕๕} ก็มีข้อความคล้ายคลึงกันนี้ แต่อธิบายไว้ยืดยาวชัดเจนกว่า

๑.๒.๗ หลักอภิธานิยธรรมหลักธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม

อภิธานิยธรรม ๗ กล่าวได้ว่าเป็นหลักธรรมสำคัญซึ่งสามารถนำมาปรับใช้ได้ในทุกสถานการณ์ เรียกว่า วัชชืออภิธานิยธรรม คือ ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว สำหรับหมู่ชนผู้บริหารบ้านเมือง มี ๗ ประการได้แก่

๑. หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์

๒. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ (ข้อนี้แปลอีกอย่างหนึ่งว่า พร้อมเพรียงกันลุกขึ้นป้องกันบ้านเมือง พร้อมเพรียงกันทำกิจทั้งหลาย)

๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ (อันขัดต่อหลักการเดิม) ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ (ตามหลักการเดิม) ถือปฏิบัติมั่นตามวัชชีธรรม (หลักการ) ตามที่วางไว้เดิม

๔. ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชี เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง

๕. บรรดาภคบุตรภคมารีทั้งหลาย ให้อยู่ดีโดยมิถูกข่มเหงหรืออวดคร่ำครวญใจ

๖. เคารพสักการบูชาเจดีย์ (ปูชนียสถานและปูชนียวัตถุ ตลอดถึงอนุสาวรีย์ต่างๆ) ของวัชชี (ประจำชาติ) ทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอก ไม่ปล่อยให้ธรรมิกพลีที่เคยให้เคยทำแก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป

๗. จัดให้ความอารักขา ค้ำครอง ป้องกันอันชอบธรรม แก่พระอรหันต์ทั้งหลาย (ในที่นี้กินความกว้างหมายถึงบรรพชิตผู้ดำรงธรรม เป็นหลักใจของประชาชนทั่วไป) ตั้งใจว่าขอพระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมิได้มา พึงมาสู่แคว้นแคว้น ที่มาแล้วพึงอยู่ในแคว้นแคว้นโดยผาสุก^{๕๖}

^{๕๓} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๔/๒๕๒-๒๕๓.

^{๕๔} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๕/๒๕๓-๒๕๕.

^{๕๕} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๖/๒๕๕-๒๕๘.

^{๕๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๒๔๖ - ๒๔๗.

บทที่ ๒

อิทธิพลของแนวคิดเรื่องสันติภาพที่มีต่อโลกปัจจุบัน

แนวคิดเรื่องสันติภาพที่มีต่อโลกปัจจุบันอาศัยแนวคิดของนักคิดที่สำคัญมากมายซึ่งเป็นผู้ที่นำเสนอแนวคิดเรื่องสันติภาพ แม้ว่าจะไม่บอกว่าเป็นแนวคิดเรื่องสันติภาพโดยตรงแต่แนวคิดและทศนะต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่นี้เป็นไปแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดเรื่องสันติภาพ ซึ่งบางครั้งมีรากฐานความคิดมาจากทศนะส่วนบุคคลแต่บางครั้งมาจากแนวคิดที่หักล้างศาสนาด้วย แต่อย่างไรก็ตามกล่าวได้ว่า อิทธิพลของแนวคิดเรื่องสันติภาพที่มีต่อโลกปัจจุบันนั้นมีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง

๒.๑ ทศนะของคาร์ล มาร์กซ์

ในทศนะของคาร์ล มาร์กซ์การแก้ปัญหาชนชั้นก็คือการสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นเพราะระบบชนชั้นก่อนให้เกิดความขัดแย้งการลดความเป็นชนชั้นจะสามารถก่อให้เกิดสันติภาพกล่าวคือ คาร์ล มาร์กซ์ได้นำเสนอแนวคิดทฤษฎีวัตถุนิยมวิภาษวิธี (Dialectical Materialism) ที่เน้นอธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงในโลกของวัตถุ มาร์กซ์ได้นำแนวคิดนี้มาศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับวิวัฒนาการการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ก่อให้เกิดการค้นพบทฤษฎีของความขัดแย้งในชนชั้น มาร์กซ์เชื่อว่ากระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมทั้งหมด นับตั้งแต่ระบบสังคมบุพกาล (Primitive Communism) จนกระทั่งถึงสังคมนิยม (Socialism) ล้วนเป็นกระบวนการต่อสู้ขัดแย้งกันทางชนชั้น ด้วยจุดประสงค์เพียงเพื่อการครอบครองวัตถุหรือผลิตผล ในการต่อสู้ขัดแย้งกันนี้ก่อให้เกิดพัฒนาการทางสังคมประวัติศาสตร์

แนวคิดทฤษฎีการต่อสู้ทางชนชั้นของมาร์กซ์นี้ สามารถเห็นได้ชัดเจนจากงานเขียนที่กล่าวถึงธรรมชาติของความขัดแย้งในคำประกาศแห่งความเสมอภาค(The Communist Manifesto)^๑ ที่ปรากฏว่าประวัติศาสตร์แห่งสังคมนิยมทั้งหลายที่ดำรงมาจนกระทั่งทุกวันนี้ เป็นประวัติศาสตร์แห่งการต่อสู้ทางชนชั้นระหว่างนายทาสและทาส คนชั้นปกครองและคนชั้นต่ำ ขุนนางและไพร่ นายทุนและช่างรับจ้างกรรมกร หรืออีกนัยหนึ่งผู้กดขี่และผู้ถูกกดขี่ ซึ่งต่างก็ดำรงอยู่ในสถานะตรงกันข้ามต่ออีกฝ่ายหนึ่ง และดำเนินการ

---

^๑อ้างอิงใน ศึกษาเพิ่มเติมใน คาร์ล มาร์กซ์, เฟรเดอริก เองเกิลส์, **แถลงการณ์พรรคคอมมิวนิสต์**, ต้นฉบับเป็นภาษาเยอรมัน ฉบับภาษาไทย แปลจาก **แถลงการณ์พรรคคอมมิวนิสต์** ใน สรรนิพนธ์ มาร์กซ์และเอนเกิลส์ เล่ม ๑, ฉบับภาษาจีน พิมพ์โดยสำนักพิมพ์ประชาชนปักกิ่ง, เผยแพร่โดยชมรมหนังสือแสงตะวัน, ๑๙๗๒), และ วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, **คำประกาศเจตนาคอมมิวนิสต์**,

<http://th.wikipedia.org/wiki/%E0%B8%84%E0%B8%B3%E0%B8%9B%E0%B8%A3%E0%B8%B0%E0%B8%81%E0%B8%B2%E0%B8%A8%E0%B9%80%E0%B8%88%E0%B8%95%E0%B8%99%E0%B8%B2%E0%B8%84%E0%B8%AD%E0%B8%A1%E0%B8%A1%E0%B8%B4%E0%B8%A7%E0%B8%99%E0%B8%B4%E0%B8%AA%E0%B8%95%E0%B9%8C> ๒ ธันวาคม ๒๕๖๐.

ต่อสู้ทั้งปรากฏชัดและไม่ปรากฏชัดโดยมิหยุดยั้ง ซึ่งการต่อสู้ในแต่ละครั้งอาจจบลงด้วยการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงสังคม หรือโดยความทุกข์ยากสูญเสียร่วมกันของชนชั้นที่ต่อสู้และแข่งขันกัน^๒

แนวคิดในเรื่องของชนชั้น (Social Classes) และรูปแบบของสังคม จึงมีคำเรียกแนวคิดของมาร์กซ์เพิ่มอีกว่าเป็นทฤษฎีวิวัตุนิยมประวัติศาสตร์ (Historical Materialism) กล่าวคือ ประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติมาจากเงื่อนไขทางวัตถุ คือ มีการผลิตเพื่อการประกอบเลี้ยงชีพเป็นตัวหลัก แม้กระทั่งพัฒนาการทางการเมือง กฎหมาย ปรัชญา ศิลปะ วรรณกรรม ก็ได้รับอิทธิพลสืบเนื่องมาจากวัตถุหรือทางเศรษฐกิจ พลังทางวัตถุเป็นเครื่องกำหนดหรือเป็นพลังที่สำคัญที่สร้างความเปลี่ยนแปลงและการขับเคลื่อนของการพัฒนาการทางประวัติศาสตร์

นอกจากนี้มาร์กซ์ยังมีแนวคิดที่ว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของสภาพแวดล้อม อีกทั้งยังเป็นผู้มีศักยภาพที่จะเปลี่ยนสภาพแวดล้อมด้วยการกระทำของตนเอง อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่ามนุษย์จะเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติก็จริง แต่ธรรมชาติก็เป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์ด้วย เพราะว่าธรรมชาติย่อมได้รับผลกระทบจากการกระทำของมนุษย์^๓ กล่าวคือ อำนาจและพลังการกระทำของมนุษย์ เป็นสาเหตุหลักที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคมอย่างมาก มนุษย์มีความสามารถในการเปลี่ยนแปลงสิ่งรอบข้าง

อย่างไรก็ตามคาร์ล มาร์กซ์ ให้ความสำคัญต่อความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับกำลังแรงงาน อันแสดงถึงความแปลกประหลาดใจในสายตาของมาร์กซ์ ที่เมื่อกำลังแรงงานได้ถูกใช้ไปในการผลิตสิ้นสุดลงแล้ว กรรมสิทธิ์ของผลผลิตหรือผลลัพธ์ที่ได้กลับตกไปเป็นของนายทุน นั่นคือมองได้ว่าเป็นการละทิ้งกรรมสิทธิ์ในกำลังแรงงานของตนเอง ผู้คนภายใต้ระบบทุนนิยมถูกทำให้แปลกแยกจากกำลังแรงงานของตนเอง

๒.๒ ทศนะของยีน ชาร์ป

ยีน ชาร์ป ได้นำเสนอวิธีการสร้างสันติวิธีเพื่อต่อสู้กับกลุ่มอำนาจนิยม สามารถสรุปย่อๆ ได้ ๓ ประเภท และภายหลังได้มีการประยุกต์ได้ถึงร้อยกว่าวิธีการ ดังนี้

๑) การประท้วง หรือชักจูงโดยไม่ใช้ความรุนแรง เป็นวิธีการในเชิงสัญลักษณ์เพื่อแสดงให้เห็นถึงความไม่พอใจของกลุ่ม เช่น การชุมนุมเดินขบวน การเสียดสี ล้อเลียน การส่งจดหมายฉีก

๒) การไม่ให้ความร่วมมือ วิธีการนี้อาจแบ่งเป็นกลุ่มใหญ่ๆ ได้ ๓กลุ่มคือการไม่ให้ความร่วมมือทางสังคม การไม่ให้ความร่วมมือทางเศรษฐกิจ และการไม่ให้ความร่วมมือทางการเมือง

---

^๒ Karl Marx and Frederick Engels, **Selected Works, Vol.1** (Moscow :Progress Publishers, 1977), pp. 108-109. และดู คาร์ล มาร์กซ์ , เฟรเดริก เองเงิลส์, **คำประกาศแห่งความเสมอภาค**, แปลโดย อังค์กรนักศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร :เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๗), หน้า ๑๓-๑๔.

^๓Z.A. Jordan, **The Evolution**, p. 24, p. 35 ; C.J. Arthur, Introduction in **The German Ideology**, Part One (London : Lawrence and Wishart, 1970). p. 22.

๓) การแทรกแซงโดยไร้ความรุนแรง เช่น การอดอาหารประท้วง การนั่งยึดเอื้อการ ขวางกั้น พาหนะกีดขวางทางเดิน การยึดพื้นที่ก่อสร้าง การแสดงมหรสพล้อการเมืองเผด็จการ การทู่มู สิ้นค้าตีตลาด การตั้งองค์การเศรษฐกิจแบบใหม่ขึ้นมา การตั้งรัฐบาลหรือสถาบันซ้อน^๔

๒.๓ ทศนะของมหาตมะ คานธี

มหาตมะ คานธี ได้เสนอวิธีการเพื่อการสร้างสันติภาพในรูปแบบ ๓ แนวทาง คือ สัตย์ (Satya) อหิงสา (Ahimsa) และสัตยาเคราะห์ (Satyagraha) ดังนี้

๑. สัตย์ หรือ สัจจะ คือ พระเป็นเจ้า คานธีได้ให้ความสำคัญกับสัจจะอย่างสูงส่งโดยมีความพยายามอย่างยิ่งในการที่จะรักษาสัจจะ

๒. อหิงสา คือ แนวทางที่จะทำให้มนุษย์เข้าถึง “สัจจะ” อหิงสาเป็นการฝึกและบังคับใจไม่ยอมให้มีการทำร้ายหรือแค้นผู้ใด อหิงสามีใช่เป็นการยอมจำนนหรือสโรราบ หากจะมีการยอมจำนนหรือสโรราบแล้วไซ้ การใช้หิงสาหรือกำลังจะดีกว่า^๕ ฉะนั้น เงื่อนไขที่สำคัญของอหิงสา หรือการไม่ใช้ความรุนแรงก็คือ การสร้างความเป็นธรรมให้แก่ชีวิตทุกชนิด และทุกระดับ^๖สรุปว่า การไม่ใช้ความรุนแรงหรืออหิงสา ที่ใดมีอหิงสา ที่นั่นย่อมมีสัจจะ และสัจจะก็คือพระเป็นเจ้า

๓. สัตยาเคราะห์ คือ การตื้อเฟ่ง^๗กล่าวคือ ไม่มีความเกลียดชัง มีความอดทน มีการสวดภาวนา เป็นลักษณะสำคัญของสัตยาเคราะห์^๘

๒.๔ ทศนะของมาร์ติน ลูเธอร์ คิง

มาร์ติน ลูเธอร์(Martin Luther King Junior) กล่าวได้ว่าเป็น นักต่อสู้เพื่อสิทธิมนุษยชนชาวอเมริกันที่มีชื่อเสียงและหมอสอนศาสนานิกายแบปติส ผู้นำนักเรียกร้องสิทธิพลเมืองและความเท่าเทียมกันทางเชื้อชาติเป็นบุตรชายของพระแบปติส ศาสนาเป็นส่วนสำคัญในชีวิตเขาเสมอมา เนื่องจากทั้งพ่อและปู่ของเขาเป็นนักเทศน์นิกายแบปติสต์ (Baptist) ได้รับการศึกษาจากวิทยาลัยมอร์เฮาส์ แอตแลนตา และใช้เวลาอีกสามปีเพื่อศึกษาด้านศาสนศาสตร์ จากวิทยาลัยการศาสนา โครเซอร์ เพนซิลเวเนีย และจากมหาวิทยาลัย

^๔ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, **ทำทนายทางเลือก: ความรุนแรงและการไม่ใช้ความรุนแรง**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกลบอลคิมทอง, ๒๕๓๓), หน้า ๑๑๓-๑๒๒.

^๕มหาตมา คานธี, แปลโดย กรุณา-เรื่องอุไร กุศลลาสัย, **โลกทั้งผองพี่น้องกัน**, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, ๒๕๔๕), หน้า ๒๐๑.

^๖เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๔.

^๗เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๐.

^๘M.K. Gandhi, **Non-Violence in peace & War**, Vol.1, (Ahmedabad: Navajivanpub lishing House, 1948), p. 61.

บอสตัน ต่อมาได้กลายเป็นผู้นำขบวนการเรียกร้องสิทธิเสมอภาคของชาวผิวดำเนื่องจากนโยบาย และแนวทางต่อต้านที่ใช้ความนุ่มนวล ไม่ใช่ความรุนแรงตามแนวทางของมาทิมเคานธี คิงได้เป็นผู้นำในการคว่ำบาตรไม่ยอมรับการแบ่งแยกคนผิวดำที่ไม่ให้โดยสภารรณประจำทาง ร่วมกับคนผิวดำที่เมืองมอนต์โกเมอรี เป็นเหตุการณ์ในปี ค.ศ.1955 (พ.ศ. ๒๔๙๘) ที่หญิงผิวดำ โรซา พาร์คส์ ถูกจับเนื่องจากปฏิเสธที่จะสละที่นั่งบนรถเมล์เมืองมอนต์โกเมอรี ให้กับชายผิวดำ เป็นสิ่งที่ทำให้การเรียกร้องสิทธิพลเมืองที่คุกรุ่นอยู่แล้วเกิดร้อนระอุขึ้นมา “การคว่ำบาตรระบบรถขนส่งมวลชนในมอนต์โกเมอรี รัฐอะลาแบมา ถือว่าประสบความสำเร็จมาก เพราะเขาได้วางแผนมันอย่างดี และทำงานร่วมกับหลายคน เพื่อให้คนในเมืองมอนต์โกเมอรี อะลาแบมาเข้าใจว่าพวกเขาจะไม่ทนกับเรื่องแบบนี้อีกต่อไป” ประสบการณ์ ความทุ่มเท และการเป็นที่รู้จักในชุมชนของ คิง ทำให้เขามีคุณสมบัติเหมาะสมจะเป็นผู้นำในการคว่ำบาตรรถขนส่งมวลชนของเมืองซึ่งยาวนานถึง ๓๘๑ วัน ในวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๙๙ ศาลฎีกาได้ตัดสินว่าการแบ่งแยกที่นั่งตาม สีผิวบนรถเมล์เป็นเรื่องที่ขัดกับรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นชัยชนะครั้งใหญ่ของการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิพลเมืองของคนผิวดำ และเป็นเครื่องยืนยันว่าการประท้วงแบบไร้ความรุนแรงของ คิง ได้ผลเป็นอย่างดี และจากทักษะการพูดต่อสาธารณะที่เป็นที่เลื่องลือ คิง มีชื่อเสียงได้รับการยกย่องอย่างสูง ว่าทรงพลังและเป็นแบบอย่างของการพูดในที่สาธารณะ^๙

๒.๕ ทศนะของโยฮัน กัลตุง

โยฮัน กัลตุง กล่าวได้ว่าเป็นผู้เสนอทางเลือกใหม่ของสันติวิธีซึ่งตรงกันข้ามกับสถานการณ์ที่เป็นจริง โดยเริ่มจากสมมติฐานเบื้องต้นว่า สันติภาพที่เราจะพูดคุยทำความเข้าใจกัน มิได้เป็นเพียงสันติภาพในระดับระหว่างประเทศหรือรัฐชาติเท่านั้น หากหมายรวมถึงสันติภาพภายในสังคมต่างๆ สันติภาพระหว่างและภายในตัวมนุษย์ และสันติภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เป็นสันติภาพที่ครอบคลุมทั้ง ๔ มณฑล คือ ธรรมชาติ มนุษย์ สังคม และโลก ซึ่งปัจจัยร่วมกันอันเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นสองประการคือ ความหลากหลาย (ของส่วนต่างๆของความสัมพันธ์ และตัวผู้กระทำ) และการพึ่งพาอาศัยระหว่างกันและกัน

อย่างไรก็ตามกล่าวได้ว่าในสภาวะธรรมชาติ ความหลากหลายและการดำรงอยู่อย่างพึ่งพาอาศัยกัน นำมาซึ่งความสมดุลทางนิเวศวิทยาในตัวมนุษย์ ความหลากหลายและการดำรงอยู่อย่างพึ่งพากันย่อมสร้างสรรค์มนุษย์ที่มีวุฒิภาวะและทรงคุณภาพสามารถพัฒนาคุณลักษณะของตนให้หลากหลาย และผสมผสานคุณลักษณะเหล่านั้นอย่างสร้างสรรค์ ในระดับสังคม สภาวะนี้ย่อมนำไปสู่ความเป็นสังคม พหุนิยมที่น่าอัศจรรย์ เพราะเป็นสังคมที่ไม่มีการแบ่งแยก ส่วนต่างๆ ของสังคมมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันโดยมีวิวัฒนาการอย่างต่อเนื่องเมื่อถึงระดับโลก ก็นำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติระหว่างระบบที่แตกต่าง^{๑๐}

^๙ มาร์ติน ลูเธอร์ คิงจูเนียร์, (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://th.wikipedia.org/wiki> (๑ พ.ย.๒๕๕๖).

^{๑๐} โยฮัน กัลตุง, **พุทธสันติวิธี : ทฤษฎีเชิงโครงสร้าง**, สมชัย เย็นสบาย ผู้แปล, (กรุงเทพมหานคร : ปาจารย์สาร, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓-๑๔.

๒.๖ แนวคิดการสานเสวนา

๒.๖.๑ แนวคิดการสานเสวนาโดยเดวิด โบห์ม

เดวิด โบห์ม (David Joseph Bohm ค.ศ. ๑๙๑๗-๑๙๙๒) เป็นนักฟิสิกส์และนักปรัชญาชาวอเมริกันเชื้อสายยิว เกิดที่รัฐเพนซิลเวเนีย จบปริญญาเอกสาขาฟิสิกส์จากมหาวิทยาลัยแห่งรัฐแคลิฟอร์เนีย เบิร์กลีย์ และได้เป็นผู้ช่วยศาสตราจารย์ทำงานร่วมกับอัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ (๑๘๗๙-๑๙๕๕) ที่มหาวิทยาลัยพรินซ์ตัน รัฐนิวเจอร์ซีย์ โบห์มเป็นผู้อธิบายทฤษฎีควันตัม (Quantum Theory) ให้แก่ไอน์สไตน์และเป็นคนแรกที่แต่งตำราทฤษฎีควันตัม คำอธิบายทางทฤษฎีเกี่ยวกับปรากฏการณ์อิเล็กตรอนของโบห์มชิ้นหนึ่งมีชื่อเรียกในวงการฟิสิกส์ว่า Bohm Diffusion

โบห์มมีบทบาทสำคัญต่อการนำความรู้ด้านฟิสิกส์ไปพัฒนาความรู้ด้านจิตวิทยาในสาขาที่เกี่ยวข้องกับการทำงานของสมอง (Neuropsychology) โดยเขาได้ร่วมกับ Karl Pribram นักจิตวิทยาแห่งมหาวิทยาลัยสแตนฟอร์ดสร้างทฤษฎีจิตวิทยาที่ต่อมาเรียกว่า Pribram's theory ทฤษฎีนี้ใช้ Holonomic Model อธิบายการทำงานของสมองว่าคล้ายกับโฮโลแกรมที่อาศัยหลักการคณิตศาสตร์ควันตัมและรูปแบบของคลื่นสมองมนุษย์ที่สามารถรวมตัวกันคล้ายเลนส์รวมแสง

โดยในปี ค.ศ. ๑๙๕๙ ซารัล โบห์ม (Saral Bohm) ภรรยาของโบห์ม แนะนำให้เขาอ่านหนังสือเล่มหนึ่งของกฤษณมูรติ (Jiddu Krishnamurati) นักปรัชญาและศาสนาชาวอินเดีย ที่เธอยืมมาจากห้องสมุด โบห์มพบว่าทฤษฎีควันตัมฟิสิกส์เข้ากับแนวคิดทางปรัชญาของกฤษณมูรติมาก โดยเฉพาะในเรื่องความเป็นองค์รวมของสรรพสิ่ง ซึ่งต่อมาโบห์มกับกฤษณมูรติได้รู้จักพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน ร่วมเขียนหนังสือและไปมาหาสู่กันเป็นระยะเวลาถึง ๒๕ ปี นอกจากนั้น โบห์มยังได้มีโอกาสสนทนากับองค์ดาไลลามะหลายครั้งด้วยกัน

อย่างไรก็ตาม บทความและหนังสือของโบห์มที่ได้เขียนขึ้นมามีเนื้อหาเชิงบูรณาการแนวคิดทางวิทยาศาสตร์และปรัชญาหลายเล่ม เช่น Wholeness and the Implicate Order (๑๙๘๐), The Ending of Time (๑๙๘๕) แต่งร่วมกับกฤษณมูรติ, Science, Order and Creativity (๑๙๘๗), Unfolding Meaning (๑๙๘๗), Dialogue – A Proposal (๑๙๙๑) เขียนร่วมกับDonald Factor และ Peter Garret, Thought as a System (พิมพ์ปี๑๙๙๔ หลังจากโบห์มเสียชีวิต) และเล่มสุดท้ายที่บูรณาการแนวคิดจากเล่มก่อนและวิธีการสนทนาที่โบห์มเสนอ คือ On Dialogue (๑๙๙๖) หนังสือของโบห์มแทบทุกเล่มได้รับการแปลออกเป็นหลายภาษา^{๑๑}

โบห์มมองว่าวิกฤตการณ์ต่าง ๆ มีต้นเหตุมาจากความคิดของเราเอง ในการสื่อสารกันเรามักไม่ให้ความสนใจมากต่อความคิด (thought) ในฐานะกระบวนการ (process) แต่ไปให้ความสนใจกับเนื้อหา

^{๑๑}สุรเชษฐ เวชพิทักษ์, การสนทนาแบบโบห์ม, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.gotoknow.org/posts/171776>[๒๓ ก.ค. ๒๕๖๐].

(content) เขาเรียกร้องให้เราให้ความสนใจต่อความคิดในฐานะของกระบวนการ ดังนั้น การสื่อสารแบบโบทัมจึงหมายถึงกระแสแห่งความหมาย (stream of meaning) ที่ไหลผ่านตลอดตัวเราและทุกคนที่ร่วมวงสนทนาก่อนให้เกิดความเข้าใจใหม่ๆ ที่อาจไม่เหมือนกับที่แต่ละคนเข้าใจเมื่อเริ่มสนทนากันเลยก็ได้ เป็นสิ่งที่ผู้ร่วมสนทนาร่วมกันสร้างสรรค์ขึ้น และความหมายที่ทุกคนร่วมกันสร้างสรรค์ขึ้นนี้เป็นเสมือนกาวใจที่เชื่อมยึดผู้คนและสังคมเข้าด้วยกัน

วิธีการสนทนาแบบโบทัมมี ๔ อย่าง ดังต่อไปนี้ คือ

๑) ไม่ด่วนสรุป (suspending of judgment) อย่าด่วนตัดสินคำพูดและความคิดของผู้อื่น ทำให้ใจเราเปิด เราจะได้ยิน และเข้าใจทัศนะของทุกคนได้ดีขึ้น เป็นการได้ยินในแบบใหม่ที่เรายังไม่เคยได้ยินมาก่อน เราจะได้ยินสิ่งที่คนอื่นพูดอย่างแท้จริง โบทัมบอกว่าในกลุ่มสนทนาเราจะไม่ตัดสินว่าจะทำอะไรทั้งสิ้น อันนี้เป็นเรื่องสำคัญมาก มิฉะนั้นเราจะไม่เป็นอิสระ เราต้องมีที่ว่างที่ไม่ผูกพันกับอะไรทั้งสิ้น แม้กระทั่งกับข้อสรุป กับข้อที่ว่าต้องพูดและไม่พูดอะไร มันเปิดและเป็นอิสระ นอกจากนี้ การไม่วิพากษ์วิจารณ์ ไม่ตัดสิน ยังช่วยสร้างบรรยากาศแห่งความไว้วางใจกันในกลุ่มสนทนา

๒) ฟังลึก (deep listening) พยายามฟังทั้งสิ่งที่เราชอบและไม่ชอบ ไม่โจมตีความคิดที่ไม่เห็นด้วย นั่นคือ ฟังโดยไม่ต้องไปให้คุณค่าว่าดีหรือเลว น่าเชื่อหรือไม่น่าเชื่อ แต่ละคนฟังเพื่อให้ ได้ยิน ทั้งความหมาย (meaning) ที่แท้จริงที่แต่ละคนสื่อ และทั้งความหมายที่คลี่ (unfold) ออกมาจากสนทนาของกลุ่ม

๓) ค้นหาข้อสมมุติฐานของตน (Identifying Assumption) เราเห็นโลกตามข้อสมมุติฐานของเรา และเราก็แสดงออกต่อคนอื่นตามสมมุติฐานนั้น โดยที่เราเองไม่เห็นข้อสมมุติฐานที่อยู่ในตัวเรา การเรียนรู้ที่จะค้นให้พบข้อสมมุติฐานของตัวเอง ซึ่งทำได้โดยการฝึกสังเกตความคิด ไล่ให้ทันความคิดของตัวเอง เราสามารถชะลอกระบวนการคิดให้ช้าลงเพื่อให้สามารถสังเกตความคิดขณะที่กำลังเกิดขึ้น การเห็นข้อสมมุติฐานของตัวเองจะทำให้เราสามารถมองโลกแตกต่างออกไป และจะทำให้เราเคารพคนอื่น ยอมรับคนอื่น แม้กระทั่งคนที่คิดต่างจากเรา มองเห็นว่าทุกคนที่แตกต่างกันนั้นล้วนสามารถมีส่วนร่วมในการเรียนรู้และสร้างสรรค์ได้

๔) ติดตามตรวจตราและไตร่ตรอง (Inquiry and Reflection) เมื่อเราไม่เข้าใจในความหมายที่คนอื่นพูด เราสอบถามเพื่อหาคำตอบอย่างบริสุทธิ์ใจที่สุดเท่าที่เราจะทำได้ เป็นการตั้งคำถามเพื่อให้เกิดการค้นหาและเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งต่างจากการตั้งคำถามเพื่อวิพากษ์วิจารณ์ที่จะทำให้ผู้ร่วมสนทนา รู้สึกถูกคุกคาม ไม่ปลอดภัย แต่เป็นการตั้งคำถามเพื่อขุดความคิดความเห็นที่ใหม่ๆ ที่อยู่ลึกลงไปขึ้นมา เป็นคำถามที่ช่วยให้ทุกคนในกลุ่มได้ไตร่ตรองและพัฒนาความเข้าใจร่วมกันไปด้วย^{๑๒}

^{๑๒}สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์, การสนทนาแบบโบทัม, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

๒.๖.๒ แนวคิดการสานเสวนาโดยกฤษณมูรติ

กฤษณมูรติ (Jiddu Krishnamurti พ.ศ. ๒๔๓๘-๒๕๒๙) เป็นปราชญ์และนักคิดอิสระผู้เป็นที่เคารพนับถือที่สุดคนหนึ่งของโลกในฐานะครู (Guru) ทางจิตวิญญาณผู้ร่วมยุคสมัย ตอนเขายังเป็นเด็กหนุ่ม ผู้นำสมาคมเทวญาณวิทยาได้ประกาศยกย่องเขาขึ้นเป็นศาสดาองค์ใหม่ของโลก แต่ในปี พ.ศ. ๒๔๗๒ เขากลับประกาศสลัดทิ้งบทบาทศาสดา รวมทั้งสานุศิษย์ผู้ติดตามจำนวนมหาศาล สลายสมาคมอัครสาวกอันใหญ่โตซึ่งก่อตั้งขึ้นเพื่อประกาศศาสนาแนวใหม่ พร้อมทั้งยืนยันความตั้งใจว่า ไม่ต้องการเป็นศาสดาและก่อตั้งศาสนาใหม่เพื่อแบ่งแยกและครอบงำมนุษย์ เขากล่าวว่า สิ่งที่เขาสนใจมีอยู่เพียงประการเดียวเท่านั้น คือปลดปล่อยมนุษย์ให้เป็นอิสระปราศจากเงื่อนไขใด ๆ อย่างสิ้นเชิง

อย่างไรก็ตาม เป็นเวลากว่า ๗๐ ปี ที่กฤษณมูรติได้เดินทางเพื่อพบปะสนทนากับผู้ที่สนใจจะค้นหาและเรียนรู้ร่วมกันด้วยหัวใจที่เปิดกว้างเป็นอิสระจากอดีต เพื่อทำความเข้าใจปัญหาและปัจจัยต่าง ๆ ที่เป็นอิทธิพลหล่อหลอมและกำหนดชีวิตเราทั้งภายในจิตใจและภายนอก เพราะที่สุดแล้วเราคือโลก สังคมโลกก็คือสภาพที่เราแต่ละคนร่วมกันสร้างขึ้น ดังนั้น ความเข้าใจตนเองอย่างลึกซึ้งซึ่งอาจนำไปสู่สังคมที่มีความรัก ความเมตตา มีมนุษยธรรมและความรู้สึกรับผิดชอบ

กฤษณมูรติจากโลกไปเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๙ เมื่ออายุได้ ๙๑ ปี โดยทิ้งคำสอนที่เกิดจากการหยั่งเห็นอันยิ่งใหญ่ ซึ่งช่วยปลุกคนทั้งหลายให้ตื่นจากความหลับใหล และกลับไปสู่แก่นแท้ของการดำรงชีวิตที่เปี่ยมด้วยสติปัญญาและความเบิกบาน^{๑๓}

กฤษณมูรติมองว่า ความขัดแย้งทุกรูปแบบบิดเบือนจิตใจ นี่คือความจริง ไม่ใช่ความเห็นหรือการตัดสินอย่างขาดการใคร่ครวญ ความขัดแย้งใด ๆ ก็ตามระหว่างคนสองคนจะปิดกั้นความเข้าใจต่อกัน ความขัดแย้งปิดกั้นการรับรู้ ความเข้าใจในสิ่งที่เป็นอยู่จริง เป็นสิ่งสำคัญยิ่งเพียงอย่างเดียวเท่านั้น หากใช้การกำหนดสิ่งที่ควรจะเป็นขึ้นมาไม่ การแบ่งแยกระหว่างสิ่งที่เป็นอยู่จริงและสิ่งที่ควรจะเป็นคือต้นตอของความขัดแย้ง และช่วงเวลาระหว่างความคิดและการกระทำก็ก่อให้เกิดความขัดแย้งเช่นกัน ความจริงและมโนภาพเป็นสองอย่างที่แตกต่างกัน การไล่ไขว่คว้าไปตามมโนภาพที่ความคิดสร้างขึ้นจะนำไปสู่ความขัดแย้งทุกรูปแบบ นำไปสู่มายาและการเสแสร้งทุกรูปแบบ ซึ่งตรงข้ามกับความเข้าใจในสิ่งที่เป็นอยู่จริง ซึ่งเป็นเพียงสิ่งเดียวเท่านั้นที่เรา มีอยู่จริง ๆ ที่จะนำไปสู่สภาวะจิตต่างออก^{๑๔} แนวความคิดของเขาพยายามที่จะแสดงให้เห็นว่า ความเข้าใจในสิ่งที่เป็นอยู่จริงเป็นหนทางเดียวที่จะไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้ง หรือลดความขัดแย้งที่มีอยู่ลงได้ เพราะคนเรามักไม่ค่อยคำนึงถึงสภาพของความเป็นจริงที่เกิดขึ้น แต่กลับนำอารมณ์ ความรู้สึก และความคาดหวังทั้งหลายทั้งปวง ใส่เข้าไปในความเป็นจริง ทำให้มองภาพของความเป็นจริงผิดไปจากเดิม และทำให้ทัศนคติของคนที่มีอง ภาพที่ผิดไปจากเดิมนั้นเกิดความขัดแย้งกัน กฤษณมูรติมองว่าสังขารคือความจริง เป็นสิ่งที่คงอยู่อย่างนั้น

^{๑๓}กฤษณมูรติ บรรยาย, จำรัส บำรุงรัตน์ แปล, **สนทนากับกฤษณมูรติ**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๗), หน้า ๑๓๐.

^{๑๔}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๑.

ตลอดไป มนุษย์ทุกคนก็มีสัญชาตญาณคือความเป็นจริงร่วมกัน แต่พอถูกแบ่งฝักแบ่งฝ่าย ถูกสร้างให้มีทัศนคติ ความเชื่อ ไปในแนวทางที่ผู้แบ่งต้องการจะให้ เป็น เพื่อสร้างความโดดเด่นหรือความชอบธรรมให้กับฝ่ายตน และยังมีฝ่ายที่ตรงข้ามว่า เป็นผู้ดีต่อกว่าหรือขาดความชอบธรรม ในการดำรงสถานะนั้น ๆ อยู่ในสังคม สุดท้ายจึงกลายเป็นความขัดแย้ง เพราะแบ่งฝักแบ่งฝ่าย มีซ้ายมีขวา มีสูงมีต่ำ มีดำมีขาว เป็นต้น

มนุษย์ดำรงอยู่ในความขัดแย้งเสมอมา เหมือนกับที่ทุก ๆ คนในโลกนี้ต่างประสบความทุกข์ยาก สิ้นสหายทุกรูปแบบ ผ่านความทุกข์นานัปการ ความปวดร้าว ความสิ้นหวังและเปล่าเปลี่ยวอ้างว้าง เราต่างมุ่งปรารถนาจะหลีกเลี่ยงหนีไปจากสิ่งเหล่านี้ทั้งหมด ดังนั้น เราจะเฝ้าสังเกตปรากฏการณ์ที่ไม่ธรรมดาที่ร่วมกัน ว่า หลาก ๆ พันปีมานี้ มนุษย์ยังคงความป่าเถื่อน โหดร้าย อามหิต หยาบช้ำ และยังคงเต็มไปด้วยความวิตกกังวล และความเกลียดชังอยู่ได้อย่างไร อีกทั้งความรุนแรงในโลกนี้ก็กำลังขยายตัวมากยิ่งขึ้น ฉะนั้นเราจึงถามว่า สันติภาพจะเกิดขึ้นบนโลกนี้ได้ไหม เพราะหากปราศจากสันติภายในตน ภายในจิตใจตนเองเป็นเบื้องต้น สมองก็มีอาจจะเบ่งบานได้ มนุษย์ก็ไม่สามารถมีชีวิตอยู่อย่างสมบูรณ์^{๑๕} เพราะเขามองว่าไม่มีอะไรที่จะเป็นอุปสรรคปัญหาขวางกั้นในการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข เพียงแต่เราต้องพูดคุยสนทนากันได้เมื่อเกิดข้อขัดแย้ง ในการอยู่ร่วมกัน เพื่อเปิดใจของแต่ละฝ่ายอย่างตรงไปตรงมา อย่าให้ความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม ภาษา เชื้อชาติ เป็นต้น มาขีดเส้นแบ่งพรมแดนเพื่อแยกคนให้ออกจากกัน

ดังนั้นกล่าวได้ว่าในทัศนะของกฤษฎมูรติ การที่ทำให้มนุษย์ทุกคนได้มีโอกาสเข้าถึงความจริงแห่งชีวิตมากขึ้น เป็นการปลดปล่อยพันธนาการชีวิตจากสิ่งผูกมัดทั้งหลาย การจะเข้าใจโลกเข้าใจชีวิตตามความเป็นจริงได้ ต้องอาศัยการฟังให้มาก การขบคิดพิจารณาไตร่ตรองในสิ่งที่ได้ฟังอย่างถี่ถ้วน กฤษฎมูรติเคยตั้งคำถามเอาไว้ว่า ทำไมเราต้องฟังผู้อื่น และการฟังผู้อื่นที่แท้จริงนั้นเป็นอย่างไร ในขณะที่คนหนึ่งกำลังพูด อีกคนก็กำลังฟังเพื่อจะได้ยินเรื่องราวซึ่งย้าความคิดของตนเอง หรือว่าการฟังนั้นเพื่อต้องการค้นพบอะไรที่ใหม่ ๆ การฟังเพื่อค้นพบมีสาระสำคัญซึ่งต่างไปจากการฟังเพื่อย้าสิ่งที่เราคิดอยู่ คือถ้าเราฟังเพื่อต้องการย้าความคิดของตนเองเพื่อให้แน่ใจในสิ่งที่ตัวเองคิด จะทำให้การฟังมีความหมายน้อยมาก แต่ถ้าฟังเพื่อจะค้นพบ จิตใจของเราจะกว้างขวางขึ้น ว่างเปล่า และรู้สึกอิสระ ไม่ผูกพันอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เป็นจิตใจที่เข้มแข็ง คมชัด มีชีวิต ใฝ่หา อยากรู้ และจะสามารถค้นพบสิ่งพิเศษได้^{๑๖} เวลาที่เรา นั่งเงียบ ๆ อยู่ตามลำพัง โดยไม่พยายามจดจ่อ จิตใจอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แต่ด้วยจิตใจอันสงบนิ่งจะทำให้ได้ยินเสียงของสรรพสิ่งที่อยู่รอบ ๆ ตัวเราในขณะนั้น เราสามารถได้ยินเสียงจากที่ไกล ๆ และเสียงที่อยู่ใกล้ ๆ ฟังทุกสิ่งที่เกิดขึ้นรอบข้าง จิตใจจะไม่ถูกบีบสู่สภาพที่แคบ ถ้าสามารถรับฟังได้อย่างนี้ ฟังด้วยความรู้สึกปลอดโปร่งปราศจากความรู้สึกบีบคั้น จะพบว่ามีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นภายในตัวเรา การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างไม่ตั้งใจ โดยไม่ต้องร้องขอ และในการเปลี่ยนแปลงนั้น ความมั่งคั่งอันยิ่งใหญ่และความเข้าใจอันลึกซึ้งจะเกิดขึ้น ถ้าเราพยายามฟังได้อย่างนี้ ฟังโดย

^{๑๕} กฤษฎมูรติ บรรยาย, ชัยมงคล วรพินพงศ์ และ จิราพรธรณ ทองธิว แปล, ศาสนาแบ่งแยกมนุษย์, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๗), หน้า ๙.

^{๑๖} กฤษฎมูรติ บรรยาย, โสรีย์ โพธิแก้ว แปลและเรียบเรียง, แห่งความเข้าใจชีวิตและการศึกษาที่แท้, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เฟื่องฟ้า, ๒๕๔๓), หน้า ๓๙.

ไม่จำเป็นต้องฟังคนเพียงคนเดียว หรือเพียงกลุ่มเดียว แต่ฟังถึงเสียงของสรรพสิ่งที่เกิดขึ้นรอบ ๆ ตัวเรา เช่น เสียงระฆังที่วัด เสียงกระดิ่งที่คอวัว เสียงรถไฟที่วิ่งอยู่ไกล ๆ เสียงเกวียนบนถนน และหากค่อย ๆ ฟังใกล้เข้ามา จะทำให้พบสิ่งต่าง ๆ มากมายจากการฟัง แต่ในการฟังเช่นนี้จิตใจต้องสงบอย่างธรรมชาติ ไม่ต้องวุ่นวายใจกับสิ่งที่เกิดขึ้นใกล้ ๆ จิตใจของเราจะสงบเมื่อได้ฟังอย่างชัดเจนและลึกซึ้งในสิ่งที่เกิดขึ้นรอบ ๆ ตัว ถ้าการฟังเป็นไปอย่างปลอดโปร่งใจและมีความสุข ก็จะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างประหลาดที่เกิดขึ้นในใจ เป็นการเปลี่ยนแปลงซึ่งไม่เคยพบมาก่อนในชีวิต^{๑๗}

๒.๖.๓ แนวคิดการสานเสวนาโดยปารีชาต สุวรรณบุบผา

แนวคิดการสานเสวนากล่าวได้ว่าเป็นแนวคิดที่ก่อให้เกิดการลดความขัดแย้งและสร้างสันติภาพหนึ่งในวิธีที่มาพลังมาก โดยปารีชาต สุวรรณบุบผา ได้เสนอไว้ว่า

ปารีชาต สุวรรณบุบผา กล่าวว่า สานเสวนา หมายถึง การฟังด้วยใจที่เมตตา การฟังโดยไม่ตัดสินไว้ก่อน การฟังโดยเอาใจเขามาใส่ใจเรา^{๑๘}

อย่างไรก็ตาม ปารีชาต สุวรรณบุบผา กล่าวว่า เป้าหมายของการสานเสวนา เป็นการฟังเพื่อหาความหมายด้วยกัน เพื่อการมีส่วนร่วม และเพื่อให้เกิดการยึดเหนี่ยว^{๑๙}

(๑) การเอาใจเขามาใส่ใจเรา ซึ่งก็คือเรื่องของ การฟัง เราคิดว่าเราฟังเป็นแต่ขอให้ทบทวนให้ดีกว่าเราฟังเป็นจริงหรือ มีอยู่บ่อยครั้งหรือไม่ที่เรามักจะคิดว่า คนที่กำลังพูดกับเราอยู่กำลังจะพูดอะไรกับเรา แล้วเราก็ตัดบทของเขาเสียเลย โดยบอกว่าเราคิดว่าเขาจะพูดอย่างไร เราจะเริ่มกลับลามาฟังให้เป็นได้อย่างไร นับเป็นส่วนที่สำคัญยิ่งของการฟังเพื่อให้เกิดการยึดเหนี่ยวที่แท้จริง

(๒) ในการฟังของเรานั้น เรามักจะได้ยินปฏิกิริยาของเราเองในการรับฟังนั้นด้วย มันเป็นเสียงภายในของเราที่ได้ออกไปทันควันอย่างเป็นอัตโนมัติเวลาฟังคนอื่น เสียงภายในเหล่านั้น (ส่วนใหญ่เป็นเสียงพร่ำบ่นรวมถึงการวิพากษ์และตัดสินคนอื่น) นอกจากจะบั่นทอนประสิทธิภาพและคุณภาพในการรับฟังของเราแล้ว มันยังจะบิดเบือนเรื่องราวไปตามปฏิกิริยาตอบโต้ของเราอีกด้วย ทำให้เราต้องอยู่ในโลกใบเดิมที่คับแคบ ชั้นแรกเราต้องฝึกฝนตนที่จะรับรู้ความเป็นไปอัตโนมัติเหล่านั้นด้วยความรู้เท่าทัน ตรงนี้เองที่การฝึกตนให้สามารถดำรงอยู่ในปัจจุบันนั้น จะเข้ามามีบทบาทสำคัญ ทำให้การฟังของเรามีพลังและมีอานุภาพดึงดูดเหนี่ยวนำให้คนอื่นพลอยปฏิบัติตาม เกิดการยึดเหนี่ยวใจของกันและกันไว้ได้อย่างแท้จริง

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐.

^{๑๘} ปารีชาต สุวรรณบุบผา, **คู่มือการจัดกระบวนการสานเสวนา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ภาพพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๕.

^{๑๙} ปารีชาต สุวรรณบุบผา, **สานเสวนา Dialogue**, (มปม.ช: เจริญมั่นคงการพิมพ์, ๒๕๕๘), หน้า ๒๑.

ดังนั้นสิ่งที่ควรจะทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องกระบวนการสานเสวนา^{๒๐} คือ

(๑) สานเสวนาไม่ใช่การพูดคุยและแลกเปลี่ยนข้อมูลกัน ระหว่างคน ๒ คน เพราะสานเสวนารวม การเข้าใจอารมณ์ ความรู้สึกของบุคคลทั้ง ๒ ฝ่ายอย่างชัดเจน

(๒) สานเสวนาไม่ใช่การโต้วาทีเพื่อเอาชนะทางวาทศิลป์ และได้ใจคนฟังให้เห็น คล้อยตาม แต่ สานเสวนาเป็นการเรียนรู้ แลกเปลี่ยน และฟังกันโดยไม่มีฝ่ายถูกเป็นผู้ชนะ หรือฝ่ายผิดเป็นผู้แพ้ เหนืออื่นสิ่งใด สานเสวนามีไว้เพื่อค้นหาความเป็นผู้ชนะ แต่สานเสวนาเป็นไปเพื่อยอมรับความเป็นมนุษย์ของกันและกัน

(๓) สานเสวนาในเบื้องต้น ไม่ใช่การเจรจาไกล่เกลี่ยโดยมีคนกลาง เพราะไม่ได้ตั้งใจมาทำให้สิ่ง ทั้งหลายถูกต้อง สานเสวนาจะไม่บอกความคิดและความเชื่อของคนอื่นผิด แต่บอกว่าความคิดและเหตุผลของ ผู้อื่นแตกต่าง หรือตรงกันข้ามกับความคิดของตน โดยไม่ถูกบังคับให้ละทิ้งจุดยืนและความเชื่อที่แตกต่างนั้น และการสานเสวนาอาจไม่จบลงด้วยข้อตกลงในทันที แต่สานเสวนาอาจนำไปใช้ในการแก้ไขความขัดแย้งได้ เมื่อมีปัจจัยเงื่อนไขเกิดขึ้นเพียงพอจนพร้อมที่จะหาทางออกจากความขัดแย้ง และต้องการความเปลี่ยนแปลง ไปในทางที่ดีขึ้นด้วยความสมัครใจ

๒.๗ แนวคิดการเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง (Mediation)

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ “การไกล่เกลี่ย” หมายถึง พุดจาให้ปรองดองกัน พุดจาให้ตกลงกัน ลูบไล้ ทำให้เรียบร้อย ทำให้มีส่วนเสมอกัน^{๒๑}

วันชัย วัฒนศัพท์ ได้ให้ความหมายของ การเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลาง ว่าหมายถึง การเข้าไป แทรกในการไกล่เกลี่ยโดยผู้ที่เป็นบุคคลที่สาม เป็นคนกลาง และเป็นที่ยอมรับ คนกลางไม่มีอำนาจหน้าที่ใน การตัดสินใจในเรื่องเกี่ยวข้องกับข้อพิพาท เพื่อที่จะช่วยให้คู่กรณีที่มีข้อถกเถียงหรือขัดขัดแย้งกันอยู่ให้บรรลุ ข้อตกลงที่เป็นที่ยอมรับร่วมกัน โดยความสมัครใจ โดยทั่ว ๆ ไปการไกล่เกลี่ยคนกลาง คือ กระบวนการที่ ต่อเนื่องของกระบวนการเจรจาด้วยความช่วยเหลือของคนที่ไม่เข้าไปอยู่ตรงกลางที่เรียกว่า ผู้ไกล่เกลี่ยคนกลาง^{๒๒} ซึ่งบทบาทของบุคคลที่จะทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยคนกลางก็คือ ทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยที่เป็นกลาง และไม่เข้ากับฝ่ายใด การปรับเปลี่ยนกรอบคำพูด และกระบวนการใหม่ การสร้างสะพานไมตรีแทนการสร้างกำแพงกีดกัน และการไม่ ขยายประเด็นให้เป็นเรื่องใหญ่^{๒๓}

^{๒๐} ปารีชาติ สุวรรณบุบผา, **คู่มือการจัดกระบวนการสานเสวนา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ภาพพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐-๑๑.

^{๒๑} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, หน้า ๑๕๙.

^{๒๒} วันชัย วัฒนศัพท์ (แปลและเรียบเรียง), **“คู่มือการเพิ่มพลังความสามารถกระบวนการจัดการข้อพิพาท”**, (นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๕๕), หน้า ๑๔๑.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๒.

โชติช่วง ทัพวงศ์ ได้ให้ความหมายไว้ดังนี้ คือ กระบวนการแก้ไขข้อพิพาท โดยมีบุคคลที่สามเป็นคนกลางเข้าช่วยเหลือและแนะนำในการเจรจาต่อรองของกลุ่มความ เพื่อระงับข้อพิพาท^{๒๔}

ภาณุ รังสีหัทธ ได้ให้ความหมายไว้ในรวมบทความ การไกล่เกลี่ยและการประนีประนอมข้อพิพาท และความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ว่าหมายถึง กระบวนการระงับข้อพิพาทที่มีบุคคลที่สามมาช่วยให้คู่ความมาเจรจาต่อรองกันได้สำเร็จ โดยเป็นผลผลิตประการหนึ่ง ซึ่งเกิดจากความล้มเหลวของการเจรจาต่อรอง แต่มิใช่เป็นสิ่งที่เข้ามาแทนที่การเจรจาต่อรอง กระบวนการดังกล่าวมีประโยชน์ในการช่วยให้คู่ความทั้งสองฝ่าย หรือทุกฝ่ายสามารถบรรลุข้อตกลงร่วมกันจากกรณีที่มีการพิพาทนั้น ผู้ไกล่เกลี่ยจะเป็นคนกระตุ้นให้คู่ความตกลงกันได้ง่ายขึ้น แต่ไม่มีอำนาจตกลงให้แก่คู่ความแต่อย่างใด

พิชัยศักดิ์ หรยางกูร ได้ให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง วิธีการระงับข้อพิพาทแบบหนึ่งที่บุคคลที่สามมีบทบาทในการชักจูงให้คู่พิพาทเจรจา เพื่อระงับข้อพิพาท และบุคคลที่สามทำความเข้าใจของตนเองเสนอให้คู่พิพาทพิจารณา เพื่อปฏิบัติตาม หากคู่พิพาทเห็นคล้อยตามก็จะเกิดสัญญาประนีประนอมยอมความตามความเห็นของบุคคลที่สามนี้ ซึ่งได้รับเลือกให้มาทำหน้าที่นี้ ก็เพราะเป็นบุคคลที่คู่พิพาทยอมรับนับถือในเรื่องคุณธรรม และหรือในเรื่องความสามารถ^{๒๕}

สม อินทร์พยุง ได้ให้คำจำกัดความว่า คือ วิธีการ(Process) ที่ผู้ไกล่เกลี่ย ช่วยเหลือเกื้อกูล (Facilitate) คู่พิพาททั้งสองฝ่าย หรือหลายฝ่ายให้บรรลุข้อตกลงในการระงับข้อพิพาท รวมทั้งช่วยติดต่อในเรื่องราวต่างๆ ระหว่างผู้ไกล่เกลี่ยกับคู่พิพาทฝ่ายใด หรือทั้งสองฝ่าย จนกระทั่งถึงเวลาที่คู่พิพาททั้งสองฝ่าย หรือหลายฝ่ายตกลงกัน ให้ผู้ไกล่เกลี่ยเห็นหน้าที่ของเขา^{๒๖}

ชวติ พิสุทธิพันธ์ กล่าวว่า การไกล่เกลี่ย เป็นวิธีปฏิบัติของบุคคลที่สามเพื่อให้คู่กรณีทำความตกลงกัน ผู้ไกล่เกลี่ยจะเข้าร่วมเจรจาและหาทางออกในปัญหาข้อพิพาทนั้น การไกล่เกลี่ยเป็นการเจรจาโดยมีผู้ไกล่เกลี่ยเป็นคนกลางและไม่มีลักษณะบังคับ คู่กรณีมีเสรีภาพเต็มที่ในการระงับข้อพิพาทหรือไม่ระงับข้อพิพาทตามทางออกที่ผู้ไกล่เกลี่ยเสนอก็ได้ และสำหรับด้านผู้ไกล่เกลี่ยก็มีเสรีภาพที่จะเสนอการไกล่เกลี่ยของเขาต่อไป หรือจะหยุดการไกล่เกลี่ยเมื่อใดก็ได้เช่นกัน การไกล่เกลี่ยจะต้องอาศัยความยินยอมของคู่กรณีเป็นสำคัญ^{๒๗}

^{๒๔} โชติช่วง ทัพวงศ์, “จัดการความขัดแย้งกับการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท: ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท”, (กรุงเทพมหานคร: สำนักข้อพิพาทศาลยุติธรรม, ๒๕๕๐,) หน้า ๙๘.

^{๒๕} พิชัยศักดิ์ หรยางกูร, “รวมข้อคิดเกี่ยวกับการระงับข้อพิพาทในทางการค้า”, (กรุงเทพมหานคร: คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕.

^{๒๖} สม อินทร์พยุง, “หลักเกณฑ์การประนีประนอมและไกล่เกลี่ยข้อพิพาท”, วารสารทนายความ, ๑๐, ๓๘, สิงหาคม-กันยายน, ๒๕๔๕, หน้า ๕๓.

^{๒๗} พ.ต.ชวติ พิสุทธิพันธ์, “วิธีการระงับข้อพิพาทโดยสันติของสหประชาชาติ”, หน้า ๘.

ปรัชญา อยู่ประเสริฐ กล่าวว่า การไกล่เกลี่ย คือการที่คู่พิพาทตกลงยินยอมให้บุคคลที่สามซึ่งเป็นคนกลางที่มีความเป็นอิสระและเป็นกลางแต่ไม่มีอำนาจชี้ขาดข้อพิพาท ทำการช่วยเหลือในการเจรจาไกล่เกลี่ยข้อพิพาท ให้ทั้งสองฝ่ายยินยอมลดหย่อนผ่อนปรนให้แก่กัน จนกระทั่งสามารถตกลงกันได้โดยทำสัญญาประนีประนอมความเพื่อระงับข้อพิพาทกันไป^{๒๘}

การระงับข้อพิพาทโดยการไกล่เกลี่ยมีทฤษฎีสำคัญที่เกี่ยวข้อง ดังนี้^{๒๙}

๑) ทฤษฎีการแข่งขัน (Competitive Theory) ทฤษฎีนี้มองว่า ผู้เจรจาที่มีประสิทธิภาพได้แก่ ผู้ที่มีความรู้ทางกฎหมาย และสามารถรักษาผลประโยชน์ของลูกความ โดยได้รับผลออกมาเป็นรูปธรรม ซึ่งอาจเป็นในด้านเงินตราหรือวัตถุ และเข้าใจถึงอำนาจที่ตนมีอยู่ และใช้โดยไม่ชักช้า เพื่อประโยชน์ของลูกความ ทฤษฎีนี้ตั้งอยู่บนสมมติฐานเบื้องต้นว่า “สังคมอยู่ภายใต้ปกครองหรือครอบงำ โดยผู้ที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว ในสถานการณ์ของการเจรจาแต่ละฝ่ายทั้งนักกฎหมาย และลูกความต่างมีความประสงค์ให้บรรลุความต้องการของตนมากที่สุด” ทฤษฎีการแข่งขันมองโลกในแง่ที่ว่าทรัพยากรมีอยู่จำกัดต้องแบ่งปัน โดยการแข่งขันเพื่อให้ได้ประสบความสำเร็จ ในแต่ละเรื่องทฤษฎีรูปแบบการเจรจากำหนดขึ้น โดยถือผลประโยชน์ของตนเป็นสำคัญ เพื่อให้ตนได้รับประโยชน์มากที่สุด ในขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งต้องฝ่ายสูญเสีย

๒) ทฤษฎีการแก้ปัญหา (Problem Solving Theory) ทฤษฎีนี้ถือหลักว่า ผู้เข้าร่วมเจรจาทุกคน มีผลประโยชน์ร่วมกัน ทุกคนอาศัยอยู่ในสภาพแวดล้อมของสังคมเดียวกัน จึงมีส่วนในการแก้ไขปัญหาร่วมกัน เพื่อให้สามารถนำข้อตกลงด้วยความสมัครใจ ข้อขัดแย้งเป็นปัญหาที่ต้องศึกษา และแก้ไขร่วมกัน โดยคู่ความทั้งสองฝ่ายเพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน หลักการของทฤษฎีการแก้ปัญหาที่สำคัญ มี ๕ ประการ คือ (๑) แยกปัญหาความสัมพันธ์ส่วนตัวออกจากข้อขัดแย้ง และแก้ไขในแต่ละปัญหาต่างหากจากกัน (๒) เน้นความสำคัญของประโยชน์ได้เสีย และความต้องการของคู่ความซึ่งไม่ใช่ฐานะของคู่ความ (๓) คิดหาทางเลือกหลายวิธี เพื่อให้คู่ความได้รับผลประโยชน์ร่วมกัน (๔) ยืนยันการใช้องค์ประกอบต่างๆที่ต้องนำมาใช้ในการตัดสินใจ เพื่อประเมินทางเลือก และ (๕) เข้าใจ และแสวงหาทางเลือกที่ดีที่สุดในการเจรจาตกลงทำสัญญา

อย่างไรก็ตาม ตามกระบวนการเจรจาไกล่เกลี่ยคนกลางมีหลักการที่จะต้องทำความเข้าใจอยู่หลายประเด็น ได้แก่

๑) กระบวนการนี้การพิจารณาตัดสินหาทางออกของข้อขัดแย้งเกิดโดยคู่กรณี หรือคู่ขัดแย้งช่วยกันพิจารณาหาทางออกร่วมกัน คนกลางไม่มีหน้าที่หรือไม่มีอำนาจไปตัดสิน

---

^{๒๘} ปรัชญา อยู่ประเสริฐ, **ขั้นตอนกระบวนการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท**, ใน รวมบทความ เทคนิคจิตวิทยา และการสื่อสารสำหรับการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท, รวบรวมจัดพิมพ์โดย สำนักกระงับข้อพิพาท สำนักงานศาลยุติธรรม, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑.

^{๒๙} อานันท์ จันทรโอภากร, “**เรื่องการไกล่เกลี่ย/ประนีประนอมข้อพิพาท**”, หน้า ๒-๘.

๒) กระบวนการในการเจรจาจะใช้วิธีหรือกระบวนการใช้การเรียนรู้ร่วมกัน (Learning Process) โดยไม่ใช้จุดยืน (Position) แต่จะใช้การเจรจาโดยใช้ความต้องการหรือความสนใจร่วมกันเป็นพื้นฐานในการเจรจา (Interest Based Negotiation) เช่น ไม่ใช้การเจรจากันว่าจะสร้างโรงไฟฟ้าหรือไม่สร้างโรงไฟฟ้า ซึ่งเป็นการเจรจาโดยยึดจุดยืน (Position - Based Negotiation) และไม่มีทางจะหาข้อยุติได้ ต้องอาศัยคำถามว่า “ทำไม” จึงจะสร้าง หรือ “ทำไม” จึงจะไม่สร้าง เหตุผลเหล่านี้ก็จะเป็นเหมือนประเด็นที่เราจะมาช่วยกันหาคำตอบ ถ้าตกลงกันได้ก็ถือเป็นข้อยุติ ถ้าตกลงกันไม่ได้จะต้องมีการศึกษาหาข้อมูลอะไรอีก ก็ต้องตกลงกันให้ดี

๓) กระบวนการเจรจาต้องมีกติกาในการเจรจา (Ground Rules) เพื่อให้คนกลางที่มีหน้าที่กำกับกระบวนการได้ตามนั้น เช่น กำหนดว่าให้ผลัดกันพูดทีละคน อาจจะไม่แยกกลุ่มคุยกัน หรืออะไรคือข้อยุติ หากไม่สามารถหาข้อยุติได้จะทำอะไร จะประชุมที่ไหน ใช้เวลามากน้อยเท่าไร เริ่มเมื่อใด เลิกเมื่อใด ใครจะทำหน้าที่เป็นคนกลาง

ในส่วนของบทบาทและหน้าที่ของผู้ไกล่เกลี่ย หรือคนกลาง แดริล (Derril T. Warren, Q.C.) กล่าวว่า “Mediator” หรือผู้ไกล่เกลี่ย กระทำการในฐานะเป็นคนกลาง เป็นผู้ช่วยเหลือ (Facilitator) ในระหว่างที่มีการเจรจาต่อรองต่างๆ ระหว่างคู่พิพาท จุดประสงค์ของการช่วยเหลือก็คือเพื่อให้ข้อพิพาทระงับไปด้วยความสมัครใจเป็นชัยชนะของทั้งสองฝ่าย (Win/Win Settlement) ยอมรับว่าเป็นการตกลงที่เป็นธรรม ถึงแม้ว่าจะไม่มีฝ่ายใดได้ประโยชน์ครบถ้วนตามที่เรียกร้องมาในตอนเริ่มต้นข้อพิพาทก็ตาม การเจรจาต่อรองกันโดยสุจริตใจเป็นหัวใจสำคัญ แม้ตามหลักปฏิบัติทั่วไป ผู้ไกล่เกลี่ยจะไม่ให้คำแนะนำหรือให้คำตัดสินหรือออกความเห็นว่าคุณพิพาทควรตกลงกันอย่างไรก็ตาม แต่ผู้ไกล่เกลี่ยมักจะเสนอแนวคิดริเริ่ม (Creativity) โดยใช้การสอบถามที่มีความชำนาญ (through the skillful use of questions) ผู้ไกล่เกลี่ยจะแยกข้อเท็จจริงสำคัญๆ ออกจากข้อเท็จจริงที่ไม่เกี่ยวข้องอย่างรวดเร็ว และมุ่งคำนึงถึงผลประโยชน์หรือส่วนได้เสียของคุณพิพาทมากกว่า การเจรจาของคุณพิพาทที่ใช้อารมณ์จะหมดไปด้วยความอดทนและตั้งใจฟังอย่างขานานาญของผู้ไกล่เกลี่ย ในข้อพิพาทที่เป็นปัญหาเทคนิค ผู้ไกล่เกลี่ยไม่จำเป็นต้องเป็นผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับเทคนิคนั้น เพราะว่าผู้ไกล่เกลี่ยไม่ใช่ผู้ตัดสินข้อพิพาท ถ้ามีความจำเป็นคุณพิพาทจะเป็นผู้จัดหาผู้เชี่ยวชาญเอง แต่ผู้ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทควรเป็นผู้ช่วยเหลือที่ได้รับการฝึกอบรมอย่างมืออาชีพ (highly trained professional facilitator) โดยทำหน้าที่ของตนเหมือนกับผู้ควบคุมวงดนตรี(conductor of an orchestra) แม้ว่าผู้ควบคุมวงจะไม่สามารถเล่นดนตรีชิ้นใดได้ แต่ความรู้ความชำนาญในการควบคุมวงดนตรีของเขาช่วยเหลือนักดนตรีเล่นได้เป็นอย่างดีเพราะ^{๓๐}

^{๓๐} อ่างใน การประนอมข้อพิพาทและทางเลือกอื่นในการระงับข้อพิพาทนอกศาล, (กลุ่มกฎหมายกระบวนการยุติธรรมทางแพ่งและอนุญาโตตุลาการสภาวิจัยแห่งชาติ วันที่ ๑๔-๑๕ กันยายน ๒๕๔๓ ณองค์การสหประชาชาติ), หน้า ๖ (เอกสารอัดสำเนา).

คนกลางอาจจะเป็นคนเดียว สองคน หรือมากกว่าก็ได้แล้วแต่กรณี คนกลางจะต้องเป็นที่ยอมรับของคู่กรณี หรือคู่เจรจา รู้จักและเข้าใจกระบวนการดำเนินไปของความขัดแย้งและสามารถกำกับกระบวนการให้ดำเนินไปกับทั้งต้องไม่มีผลประโยชน์ในเรื่องที่ขัดแย้งกัน คุณสมบัติของคนกลางมีหลายประการ ดังนี้

๑) เป็นอิสระและเป็นกลาง ผู้ไกล่เกลี่ยต้องมีความเป็นอิสระและเป็นกลาง ไม่ฝักใฝ่หรือเข้าข้างฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด หากมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับฝ่ายใด เช่น เป็นญาติพี่น้อง นายจ้าง ลูกจ้างหุ้นส่วน ที่ปรึกษา กฎหมาย ทนายความ หรือ บุคคลที่มีความสัมพันธ์ทางการสมรส เป็นต้น ก็ควรเปิดเผยข้อเท็จจริงให้ฝ่ายทราบ หรือขอถอนตัวจากการไกล่เกลี่ย เพื่อป้องกันการคัดค้าน หรือครหาที่เกิดกับผู้ไกล่เกลี่ย

ดังนั้นแล้ว ความเป็นกลางและความที่ไม่เข้าข้างฝ่ายใดเป็นปัจจัยที่สำคัญในการไกล่เกลี่ยโดยคนกลาง คำทั้งสองที่กล่าวมานั้นเมื่อรวมกันก็จะ หมายถึงทัศนคติ พฤติกรรม ความสัมพันธ์ และอำนาจในการกำกับของคนกลางซึ่งไม่ได้เข้าข้าง หรือเห็นด้วยกับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือบางส่วนของคู่พิพาท อย่างไรก็ตามผู้ไกล่เกลี่ยที่เป็นกลางและไม่เข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่ได้หมายความว่าเขาจะไม่มีความคิดเห็นส่วนตัวของเขาในเรื่องดังกล่าวนี้ มีความแตกต่างอยู่บางๆ ระหว่างความเป็นกลางและความไม่เข้าข้างฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดหรือความยุติธรรม การรักษาความเป็นกลางเกี่ยวข้องกับประเด็นและการจัดการอย่างยุติธรรมกับบุคคลและกลุ่มบุคคล การทดสอบความไม่เข้าข้างฝ่ายใดหรือความยุติธรรมหรือความเป็นกลางขึ้นอยู่กับมุมมองของคู่กรณีจะยอมรับความช่วยเหลือจากผู้ไกล่เกลี่ยถ้าความช่วยเหลือนั้นมีลักษณะที่เป็นกลางและยุติธรรม^{๓๑}

๒) รักษาความลับของคู่พิพาท กระบวนการไกล่เกลี่ยมีการดำเนินการที่เป็นความลับ ดังนั้น ผู้ไกล่เกลี่ยจะต้องรักษาความลับของคู่พิพาทที่ได้จากมาจากการปฏิบัติหน้าที่อย่างเคร่งครัด ไม่แพร่งพรายให้บุคคลภายนอกทราบ อันก่อให้เกิดความเสียหายแก่คู่พิพาท และจะตามมาซึ่งความรับผิดชอบทางแพ่ง และอาญา

๓) มีความอดทน ผู้ไกล่เกลี่ยจะต้องมีความอดทนและอดกลั้น มีจิตใจเยือกเย็น มีความเมตตา กรุณาต่อคู่พิพาท พร้อมทั้งจะรับฟังปัญหา โดยเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายได้ชี้แจง และแสดงเหตุผลได้อย่างเท่าเทียมกันตามสมควร ผู้ไกล่เกลี่ยจะอยู่เหนือความขัดแย้งไม่เข้าไปโต้เถียงกับคู่พิพาท

๔) ซื่อสัตย์สุจริต ผู้ไกล่เกลี่ยต้องเป็นผู้ที่มีจริยธรรม คุณธรรม ไม่แสวงหาผลประโยชน์จากคู่พิพาท อันจะทำให้ปฏิบัติหน้าที่โดยไม่เป็นกลาง หรือไม่ใช่อิสระ

๕) มีความรู้ ความสามารถในเนื้อหา หรือเรื่องที่จะพิพาท ถึงแม้ว่าผู้ไกล่เกลี่ยจะไม่มีหน้าที่ชี้ขาดข้อพิพาท ก็ควรเตรียมตัวศึกษาค้นหาหาความรู้ในเรื่องที่พิพาท เพื่อที่จะรู้เรื่องและหาแนวทางในการระงับข้อพิพาทให้แก่คู่ความได้ถูกต้อง

๖) มีความสามารถในการเจรจา และติดต่อสื่อสาร ผู้ไกล่เกลี่ยควรมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี มีความอ่อนโยนในการเจรจา แต่อย่างไรก็ตาม จะต้องมีความเข้มแข็งในประเด็นที่จะพิจารณา ไม่ปล่อยให้ฝ่ายใดฝ่าย

---

^{๓๑} สำนักระงับข้อพิพาท สำนักงานศาลยุติธรรม, คู่มือการระงับข้อพิพาทสำหรับประชาชน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ หจก. จีรรัชการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๕ - ๖.

หนึ่งครอบงำจนเสียความเป็นธรรมและความเป็นกลาง รู้จักพูดในขั้นตอนที่ควรพูด ไม่ควรพูดอยู่ฝ่ายเดียวโดยไม่เปิดโอกาสให้คู่พิพาทได้พูดคุย ผู้ไกล่เกลี่ยควรจะพูดให้น้อยและเป็นผู้รับฟังที่ดี รู้ว่าขั้นตอนใดควรจะตัดบทหรือหยุดพัก หรือเลื่อนการเจรจาออกไป เช่นถ้าเห็นว่าทั้งสองฝ่ายมีอารมณ์รุนแรงเข้าหากัน อันอาจนำไปสู่การทะเลาะวิวาท

๗) มีความรู้และประสบการณ์ในการไกล่เกลี่ย ผู้ไกล่เกลี่ยที่ดีควรจะมีความรู้ในหลายๆด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับข้อพิพาท หลักจิตวิทยาการไกล่เกลี่ยตลอดจนประสบการณ์ในการไกล่เกลี่ยยิ่งมากเท่าใด ก็ยิ่งทำให้ความเชี่ยวชาญและความสามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี ทั้งยังต้องขยันหมั่นเพียรค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ

บทที่ ๓

หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับสันติภาพ หลักธรรมที่เป็นกฎธรรมชาติ

หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามีความหลากหลายและมีนัยที่สำคัญต่อการใช้ในการดำเนินชีวิต ไม่เพียงเป็นไปสำหรับผู้ประสงค์ออกจากทุกข์เท่านั้น หากแต่ยังเหมาะสมต่อการครองตน ครองคน ครองงานใน ดำรงอยู่ในโลกนี้ร่วมกันด้วยอย่างสันติสุข มีความร่มเย็นและเป็นประโยชน์ต่อบุคคลอื่นอีกด้วย หากแต่ละคน สามารถศึกษา ปฏิบัติที่ย่อมยังประโยชน์ทั้งส่วนตนและส่วนรวมอีกด้วย

๓.๑ แนวคิดเรื่องปฏิจสุมุปาบท

คำว่า ปฏิจสุมุปาบท มาจากภาษาบาลีว่า ปฏิจสุมุปาบท แยกศัพท์เป็น ปฏิจ แปลว่าอาศัย^๑ + ส แปลว่า พร้อม^๒ + อุปาบท แปลว่า ความเกิดขึ้น^๓ ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อ “ส” ทำการสนธิกับคำที่ขึ้นต้น ด้วยสระให้ ปลงนิคคหิต (อัง) เป็น “ม” แต่ในที่นี้ ส + อุปาบท เป็น สุมุปาบท นำไปต่อท้ายคำว่า ปฏิจ เป็น ปฏิจสุมุปาบท ในภาษาไทยเมื่อนำมาใช้ตัว “ป” ตัวหลังออกเสียงเป็น “บ” จึงเป็น ปฏิจสุมุปาบท ซึ่งมีรูป วิเคราะห์ว่า “อณฺณมณฺญ ปฏิจ สหิต ธมฺเม อุปาเทตฺติ ปฏิจสุมุปาโทติ วุจฺจติ” แปลความได้ว่า ธรรมใด อาศัยกัน และกันยัง ธรรมที่เกื้อกูลกัน ให้เกิดขึ้น เหตุนั้นธรรมนั้น เรียกว่า ปฏิจสุมุปาบท หมายถึง ธรรมที่ อาศัยกัน เกิดขึ้นพร้อม, ภาวะที่อาศัยกัน เกิดขึ้น, การที่สิ่งทั้ง หลายอาศัยกันและกัน เกิดขึ้นของ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ลัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรา มรณะ

คำว่า “ปฏิจสุมุปาบท” หมายถึง การเกิดขึ้นร่วมกันโดยอาศัยกันและกัน^๔โดยเนื้อหาสาระ แล้วปฏิจสุมุปาบทมุ่งแสดงถึง “ความสัมพันธ์”ขององค์ธรรมที่ “อาศัยกันและกัน”เกิดขึ้นครอบคลุมทุกสรรพ สิ่งต่างมี “ความสัมพันธ์”และ “เชื่อมโยง”กัน^๕

สิ่งทั้งหลายอิงอาศัยกันตามกฎของปฏิจสุมุปาบท มี ๒ สายคือสายเกิดและสายดับ คือ ๑. สาย เกิด : เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น ๒. สายดับ : เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่ง นี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ

^๑ พันตรี ป. หลงสมบุญ, **พจนานุกรมมคอ - ไทย**, (กรุงเทพมหานคร: อาทรรการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๖๘๗.

^๒ พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สละคำ) และ รศ.ดร.จำลอง สารพัดนึก, **พจนานุกรม บาลี-ไทย ฉบับนักศึกษา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๒๒ .

^๓บรรจบ บรรณรุจิ, **ปฏิจสุมุปาบทกระบวนธรรมเพื่อความเข้าใจชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ธรรมสภา, ๒๕๓๕), หน้า ๑.

^๔ พัน ดอกบัว, **ปวงปรัชญาอินเดีย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๕), หน้า ๒๗๒ -๒๗๓.

๑. สายเกิดคือ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น^๕ เป็นการแสดงเหตุและผล ดังนี้คือ

เหตุ	ผล
เพราะสังขารเป็นปัจจัย	วิญญาณจึงมี
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย	นามรูปจึงมี
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย	สฬายตนะจึงมี
เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย	ผัสสะจึงมี
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย	เวทนาจึงมี
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย	ตัณหาจึงมี
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย	อุปาทานจึงมี
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย	ภพจึงมี
เพราะภพเป็นปัจจัย	ชาติจึงมี
เพราะสังขารเป็นปัจจัย	วิญญาณจึงมี
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย	นามรูปจึงมี

๒. สายดับ คือ เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ ดังนี้คือ

เพราะอวิชชาดับ	สังขารจึงดับ
เพราะสังขารดับ	วิญญาณจึงดับ
เพราะวิญญาณดับ	นามรูปจึงดับ
เพราะนามรูปดับ	สฬายตนะจึงดับ
เพราะสฬายตนะดับ	ผัสสะจึงดับ
เพราะผัสสะดับ	เวทนาจึงดับ
เพราะเวทนาดับ	ตัณหาจึงดับ
เพราะตัณหาดับ	อุปาทานจึงดับ

^๕ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๔-๔๐๖/๔๓๘-๔๔๑.

เพราะอุปาทานดับ	ภพจึงดับ
เพราะภพดับ	ชาติจึงดับ
เพราะชาติดับ	ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงดับ

อย่างไรก็ตาม วัชระ งามจิตรเจริญ มีความเห็นว่า นิยาม ๕ เป็นพัฒนาการของปฏิจจสมุปบาทที่พระอรรถกถาจารย์ได้พยายามจำแนกหลังพุทธกาล เพื่อให้เห็นขอบเขตของกฎธรรมชาติดีขึ้นให้ชัดเจนขึ้น โดยอธิบายว่า นิยาม ๕ หมายถึงกฎธรรมชาติ ความเป็นเหตุผล หรือความเป็นไปอย่างมีระเบียบที่แน่นอนของธรรมชาติ ๕ อย่างที่ครอบคลุมปรากฏการณ์ ๕ ประเภท ดังนี้

๑) อุตุนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับอุณหภูมิจึงหรือฤดูกาล ความเป็นระเบียบของปรากฏการณ์ธรรมชาติต่าง ๆ โดยเฉพาะดิน น้ำ อากาศ และฤดูกาล ตัวอย่างที่มีในอรรถกถา ได้แก่ การผลิดอกออกผลของต้นไม้ในสถานที่และเวลาเดียวกัน การพัดหรือการไม่พัดของลม ความที่แดดแรงหรือแดดอ่อน การที่ฝนจะตกหรือไม่ตก การที่ดอกบัวจะบานตอนกลางวันและหุบตอนกลางคืน โดยปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเหล่านี้มีเหตุผลกำกับอยู่เสมอ เช่น การที่ฝนจะตกมากหรือน้อยและตกถูกต้องตามฤดูกาลหรือไม่ก็ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่เกี่ยวข้องมีความสมบูรณ์ของป่าไม้และปริมาณน้ำในแม่น้ำและลำธาร เป็นต้น ในทางกลับกันความสมบูรณ์ของป่าไม้และปริมาณน้ำในแม่น้ำลำคลองก็ขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำฝนที่ตกลงมาด้วย ปรากฏการณ์ธรรมชาติเหล่านี้จึงอิงอาศัยกันหรือเปลี่ยนแปลงตามกัน^๖

๒) พืชนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพืชและการสืบพันธุ์ ความเป็นระเบียบของปรากฏการณ์เกี่ยวกับพืชและการสืบพันธุ์ ตัวอย่างในอรรถกถา ได้แก่ ต้นข้าวสาลียอมให้ผลเป็นต้นข้าวสาลีเท่านั้น รสหวานยอมเกิดจากพืชที่สามารถผลิตสารให้ความหวานคือน้ำตาลได้เท่านั้น ผลไม้ที่มีรสขมยอมเกิดจากพืชที่สามารถผลิตสารที่มีรสขมได้เท่านั้น หรือปรากฏการณ์พิเศษที่เกิดขึ้นในพืชบางชนิดเท่านั้น เช่น การที่ดอกทานตะวันหันหน้าเข้าหาดวงอาทิตย์เสมอ หรือเถาวัลย์มีปกติเลื้อยขึ้นต้นไม้ เป็นต้น

๓) จิตนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต ความเป็นระเบียบของปรากฏการณ์ทางจิต ตัวอย่างในอรรถกถา คือ จิตและเจตสิกที่เกิดก่อนเป็นอุปนิสัยปัจจัยแก่จิตและเจตสิกที่เกิดภายหลัง ความที่สัมปฏิจจันนจิต เป็นต้น เกิดต่อเนื่องจากจักขุวิญญาณ เป็นต้น หรือความที่จิตต่าง ๆ เกิดขึ้นทำกิจ คือ หน้าที่ต่าง ๆ มีการเห็น เป็นต้น ตามลำดับเป็นปกติธรรมดาเมื่อมีอารมณ์กระทบประสาท ในความเป็นระเบียบหรือความเป็นปกติธรรมดาดังกล่าวก็มีความเป็นเหตุและผลอยู่ด้วย เช่น จิตคิดถึงสิ่งใดบ่งชี้สิ่งนั้นย่อมปรากฏในความคิดของเราได้ง่าย หรือถ้าจิตยังผูกโกรธอยู่ ความโกรธนั้นก็ไม่มีวันหายไปและยิ่งทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น

๔) กรรมนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมหรือการกระทำของมนุษย์ อรรถกถาของทีฆนิกายอธิบายว่า หมายถึงการให้วิบากที่น่าพอใจของกุศลและการให้วิบากที่ไม่น่าพอใจของกุศล ตามอรรถกถา

^๖วัชระ งามจิตรเจริญ, **พุทธศาสนาเถรวาท**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๖), หน้า ๒๕๙.

คัมภีร์ธัมมสังคณีได้อธิบายไว้ว่า หมายถึง ความที่กรรมให้ผลอันเหมาะสมหรือเหมือนกับกรรมที่ทำ เช่น กรรมที่เป็นดีเหตุกะยอมให้วิบากที่เป็นดีเหตุกะ เหตุกะ และอเหตุกะ กรรมที่เป็นทุเหตุกะยอมให้วิบากที่เป็นทุเหตุกะและอเหตุกะ ไม่ให้วิบากที่เป็นดีเหตุกะ ยกตัวอย่างเช่น ผลของกรรมจะคล้ายคลึงกับกรรมที่ทำได้เรื่องสตรีที่ถูกโยนทิ้งในมหาสมุทรเพราะอดีตชาติเคยจับสุนัขฉวางน้ำจันตาย ตามกฎแห่งกรรมนี้ความเป็นเหตุและผลของกรรมกับวิบากก็คือการทำกรรมดียอมทำให้เกิดผลดี การทำกรรมชั่วยอมทำให้เกิดผลชั่ว

๕) ธรรมนิยาม กุฏธรรมชาติเกี่ยวกับความเป็นปกติธรรมตาของปรากฏการณ์อื่นนอกเหนือจากปรากฏการณ์ที่กล่าวมาแล้ว ในอรรถกถาอธิบายว่า หมายถึงปรากฏการณ์ที่มีความสั้นไหวของแสนโลกธาตุในคราวที่พระโพธิสัตว์เสด็จสู่ครุฑพระมารดา หรือการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระตถาคตเจ้า และธรรมนิยามก็เป็นกุฏธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับความเป็นเหตุเป็นผลของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง กฎข้อนี้มีขอบเขตกว้างขวางครอบคลุมกฎข้อ ๑ ถึง ๔ ตลอดจนถึงสิ่งอื่น ๆ ที่ไม่ได้รวมอยู่ในกฎ ๔ ข้อ ข้างต้นด้วย เพราะทุกสิ่งทุกอย่างที่วามาล้วนอยู่ภายใต้กฎอันว่าด้วยความเป็นเหตุและผลเหมือนกัน กฎข้อนี้จึงหมายถึงความเป็นไปตามปัจจัยของสรรพสิ่ง สิ่งที่ไม่มีชีวิต (วิญญาน) อย่างภูเขา ต้นไม้ รวมทั้งแผ่นดินหรือดวงดาวต่าง ๆ และสิ่งที่มีชีวิต (วิญญาน) อย่างสัตว์เดรัจฉานและมนุษย์ ล้วนเป็นไปตามปัจจัยที่เกี่ยวข้อง เช่น ภูเขาจะผุกร่อนพังทลายก็ขึ้นกับปรากฏการณ์ธรรมชาติมีแสงแดด พายุและฝนตก รวมทั้งการกระทำของมนุษย์ เป็นต้น

๓.๒ หลักคำสอนเรื่องอริยสัจ ๔

๓.๒.๑ ความหมายอริยสัจ ๔

อริยสัจ (นป.) แปลว่า ความจริงอันประเสริฐ, ความจริงอย่างประเสริฐ, ความจริงอันยังปลุชนให้เป็นพระอริยะ, ความจริงอันยังปลุชนผู้ปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘ ให้เป็นพระอริยะ, ความจริงของพระอริยะ, อริยสัจ ชื่อของหมวดธรรมหมวดหนึ่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสรู้มี ๔ ข้อ คือ ๑) ทุกข์ ๒) ทุกขสมุทัย ๓) ทุกขนิโรธ ๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา^๗

อริยสัจ คือ ความจริงอย่างประเสริฐ, ความจริงของพระอริยะ, ความจริงที่ทำให้คนให้เป็นพระอริยะ มี ๔ อย่าง คือ ทุกข์ (หรือทุกข์สัจจะ) สมุทัย (หรือสมุทยสัจจะ) นิโรธ (หรือนิโรธสัจจะ) มรรค (หรือมรรคสัจจะ) เรียกเต็มว่า ทุกข์ (อริยสัจจ) ทุกขสมุทัย (อริยสัจจ) ทุกขนิโรธ (อริยสัจจ) และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (อริยสัจจ)^๘

พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ ปรากฏข้อความเกี่ยวกับอริยสัจว่า ธรรมที่เป็นความจริงของพระอริยะ ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นพระอริยะ สัจจะที่พระอริยะพึงรู้ คือ ทุกขอริยสัจ (อริยสัจ คือ ทุกข์),

^๗ พันตรี ประยุทธ์ หลงสมบูรณ์, *พจนานุกรม มคอ - ไทย*, หน้า ๖๙.

^๘ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๕๑๘.

ทุกขสมุทยอริยสัจ (อริยสัจ คือ เหตุเกิดแห่งทุกข์), ทุกขนิโรธอริยสัจ (อริยสัจ คือ ความดับทุกข์), ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ (อริยสัจ คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์)^๙

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐอรุทธกถา ปราภุข้อมความเกี่ยวกับอริยสัจว่า อริสัจจანი อริยสัจทั้งหลาย ในคํานั้นคัพทว่า จตตาริ ๔ เป็นการกำหนดด้วยจำนวนบพว่า อริยสัจจანი ได้แก่ สัจจะที่เป็นอริยะ อธิบายว่า ไม่ผิดไม่คลาดเคลื่อน เหมือนอย่างทีตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ เหล่านี้แล ของแท้ ไม่ผิด ไม่แปรเป็นอื่น เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า อริยสัจ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ เหล่านี้แล พระอริยะทั้งหลายยอมแทางตลอด อริยสัจ ๔ เหล่านี้ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า อริยสัจ.อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า อริยสัจ เพราะเป็นสัจจะของพระพุทธเจ้าผู้เป็นอริยะ เหมือนอย่างทีตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระพุทธเจ้าเป็นอริยะในโลกทั้ง เทวโลก ฯลฯ ทั้งเทวดา และมนุษย์ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าอริยสัจ^{๑๐}.

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ) ได้ปราภุข้อมความเกี่ยวกับอริยสัจว่า อริยสัจ คือ ความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ มีลักษณะไม่แปรปรวนโดยสภาวะของตน กล่าว คือ ทุกขสัจ (ความจริง คือ ทุกข์) มีสภาพบีบคั้น สมุทยสัจ (ความจริง คือ เหตุแห่งทุกข์) เป็นเหตุของทุกขสัจ นิโรธสัจ (ความจริง คือ ดับทุกข์) เป็นความดับของทุกขสัจ และมรรคสัจ (ความจริง คือ ทางดับทุกข์) เป็นทางบรรลุนิโรธสัจ ว่าโดยการเปรียบเทียบในทางโลกแล้ว ทุกขสัจ เหมือนโรค สมุทยสัจเหมือนเชื้อโรค นิโรธสัจเหมือนความมีสุขภาพดี และมรรคสัจเหมือนการรักษาโรค^{๑๑}

๓.๒.๒ อริยสัจ ๔

อริยสัจ ๔ ได้แก่ (๑) ทุกขอริยสัจ (๒) ทุกขสมุทยอริยสัจ (๓) ทุกขนิโรธอริยสัจ (๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ^{๑๒}

๑) ทุกขอริยสัจ

ทุกขอริยสัจ คือ ธรรมชาติที่เป็นทุกข์ เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย ทุกข์มีความหมายว่า บีบคั้น อันปัจจยปรุ้งแต่ง ให้เราร้อน ปรวนแปร นี้เป็นอรรถของทุกข์ เป็นของแท้ เป็นของไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น องค์กรธรรม ได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ (เว้น โลกยะ) รูป ๒๘^{๑๓}

^๙ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๙/๑๖๓.

^{๑๐} ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๑/-/๑๐๕.

^{๑๑} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: หจก ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๗๒.

^{๑๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๙ - ๒๐๕/๑๖๓ - ๑๗๓.

^{๑๓} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๓ และปริจเฉทที่ ๗, หน้า ๑๔๖.

ทุกขอริยสังข์ หมายถึง ชาติเป็นทุกข์ ชราเป็นทุกข์ มรณะเป็นทุกข์ โสกะ ปรีทเวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสเป็นทุกข์ การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์ การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ โดยย่ออุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์^{๑๔}

ทุกขอริยสังข์^{๑๕} ได้แก่

(๑) ชาติทุกข์ ความเกิดเป็นทุกข์ เพราะมีการเกิดในภพใหม่นั้นเป็นลักษณะ มีการประสพทิติประสาททุกข์ให้เป็นกิจ มีการตั้งอยู่ในภพนั้นเป็นเครื่องปรากฏ

(๒) ชราทุกข์ ความแก่ชราเป็นทุกข์ เพราะมีความเสื่อมหรือความห่อม คร่ำคร่าเป็นลักษณะ มีการนำเข้าหาความตายเป็นกิจ มีการสูญเสียความสวยงามเป็นเครื่องปรากฏ

(๓) มรณทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ เพราะมีการจุติหรือเคลื่อนไปเป็นลักษณะ มีการพลัดพรากหรือแตกสลายเป็นกิจ มีการปราศไปจากคติที่ตนได้อยู่เป็นเครื่องปรากฏ

(๔) ความโศกเศร้าเป็นทุกข์ เพราะมีการแผดเผาจิตใจให้เร่าร้อน ด้วยกิเลสเป็นลักษณะ มีการทำให้จิตใจกระสับกระส่ายเป็นกิจ มีการละห้อยละเหี่ยวเป็นเครื่องปรากฏ

(๕) การบ่นพร่ำรำพันเป็นทุกข์ เพราะมีการรำไรพร่ำบ่นเป็นลักษณะ มีการประกาศคุณ และโทษเป็นกิจ มีการกล่าววกไปวนมาเป็นเครื่องปรากฏ

(๖) ความไม่สบายกายเป็นทุกข์ เพราะมีการไม่แข็งแรงหรือไม่สะดวก ไม่แคล่วคล่องเป็นลักษณะ มีการทำให้ใจไม่สบายไปด้วยหรือมีความวิตกกังวลเป็นกิจ มีความลำบากทางกายเป็นเครื่องปรากฏ ทุกข์นี้ ได้แก่ ทุกขเวทนา อันมีชื่อเรียกว่า ทุกขทุกข์ ที่มีชื่อว่าทุกขทุกข์ เพราะเมื่อกล่าวโดยสภาพ ก็มีสภาพเป็นทุกข์ เมื่อกล่าวโดยชื่อ ก็มีชื่อเป็นทุกข์

(๗) ความเสียใจเป็นทุกข์ เพราะมีการเสียใจ น้อยใจ กลุ้มใจ เป็นลักษณะ มีการชอกช้ำใจเป็นกิจ มีการไม่รื่นเริงใจหรือมีการเศร้าใจเป็นเครื่องปรากฏ

(๘) ความคับแค้นใจเป็นทุกข์ เพราะมีความคับแค้นใจเป็นลักษณะ มีการอัดอั้นตันใจเป็นกิจ มีการเดือดดาลเป็นเครื่องปรากฏ

(๙) การได้พบกับสิ่งที่ไม่ชอบใจเป็นทุกข์ เพราะมีการประสบกับอารมณ์ที่ไม่ต้องการเป็นลักษณะ มีการทำให้ชุนใจเป็นกิจ มีการทำให้ไม่เป็นสุขเป็นเครื่องปรากฏ

(๑๐) การสูญเสียสิ่งที่รักเป็นทุกข์ เพราะมีการพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นลักษณะ มีการยังความโศกให้เกิดขึ้นเป็นกิจ มีการสูญเสียจากวัตถุอันเป็นที่รักเป็นเครื่องปรากฏ

^{๑๔} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๐/๑๖๓.

^{๑๕} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๐ - ๒๐๒/๑๖๓ - ๑๖๖.

(๑๑) ความไม่สมปรารถนาเป็นทุกข์ เพราะมีการอยากได้วัตถุที่ไม่ควรได้เป็นลักษณะ มีการพยายามแสวงหาวัตถุนั้นเป็นกิจ มีการไม่สมประสงค์เป็นเครื่องปรากฏ

(๑๒) อุปาทาน ชั้น ๕ เป็นทุกข์ เพราะอุปาทานชั้น ๕ เป็นเหตุให้ทุกข์ทั้ง ๑๑ ประการ นั้นอาศัยเกิด ถ้าไม่มีชั้น ๕ ทุกข์ไม่เกิด เมื่ออุปาทานชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ นี้เป็นทุกข์ ดังนั้นผู้ที่ยินดีในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ชื่อว่ายินดีในทุกข์ ดังคำที่ว่า ผู้ใดชอบทุกข์ ผู้นั้นไม่พ้นทุกข์ ผู้ใดไม่ชอบทุกข์ ผู้นั้นจึงจะพ้นทุกข์

๒) ทุกขสมุทยอริยสัจ

สมุทัย เป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์หรือสาเหตุของปัญหา ได้แก่ โลกเจตสิก ซึ่งเป็นตัวสภาวะธรรมของ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา ตัณหาเหล่านี้ เป็นตัวเหตุให้เกิดทุกข์ได้จริง มีการทำให้เกิดขึ้นในภพใหม่เป็นต้น จึงเรียกตัณหาเหล่านี้ว่า สมุทยอริยสัจ

พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ สัจจวิภังค์ ปรากฏข้อความเกี่ยวกับทุกขสมุทยอริยสัจว่า ทุกขสมุทยอริยสัจ ได้แก่ ตัณหาเป็นเหตุเกิดในภพใหม่ สหจรตด้วยความกำหนัดยินดี เป็นเหตุ เพลิดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา^{๑๖}

พระสุตตันตปิฎก สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรุทธกถา ปรากฏข้อความเกี่ยวกับทุกขสมุทยอริยสัจว่า “อริยสัจ คือ ทุกขสมุทัย (เหตุให้เกิดทุกข์) ตัณหา (ความทะยานอยาก) มีความเกิดขึ้นอีกเป็นปกติ ประกอบด้วยความกำหนัด ด้วยอำนาจแห่งความเพลิดเพลิน มักเพลินยั้งใน อารมณ์นั้น ๆ นี้ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา”^{๑๗}

ทุกขสมุทยอริยสัจ แปลว่า ธรรมชาติที่เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย^{๑๘} ต้นเหตุให้เกิดทุกข์ คือ ตัณหา องค์ธรรม ได้แก่ โลกเจตสิกดวงเดียวเท่านั้น

คัมภีร์ปรมัตถทีปนี ปรากฏข้อความเกี่ยวกับทุกขสมุทยอริยสัจว่า ตัณหา เพราะเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ มีอรรถ ๔ ประการ^{๑๙} คือ

- ๑) อายุหนตฺโต มีอรรถว่า กระทำให้ทุกข์บังเกิดขึ้น
- ๒) นิทานตฺโต มีอรรถว่า เป็นแดนเกิดแห่งทุกข์
- ๓) สงฺโยคตฺโต มีอรรถว่า ประกอบไว้ซึ่งทุกข์มิให้พ้นไป

^{๑๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๓/๑๖๗.

^{๑๗} ที.ม.อ. (ไทย) (๒/๒/-/๒๙๖).

^{๑๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๑/๖๖

^{๑๙} ดูรายละเอียดใน สารัตถสมุจจัย อรรถกถาภาณวาร เล่ม ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท โรงพิมพ์กรุงเทพ จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๕๓ - ๖๑.

๔) ปลิวพัดไกล มีอรรถว่า ให้กังวลอยู่แต่ในกองทุกข์

โลกเจตสิกหรือตัณหา เป็นความอยากได้ เป็นความปรารถนา ซึ่งมักจะ ไม่รู้จักอ้อม ไม่รู้จักพอ เมื่อมีความอยากได้ มีความปรารถนาเกิดขึ้นแล้ว ก็ต้องเป็นทุกข์ในการแสวงหาเพื่อให้ได้มาตามความปรารถนานั้น ๆ ถ้าหาไม่ได้ ก็มีความไม่สมหวังดังที่ปรารถนา ครั้นได้มาแล้วเป็นทุกข์ในการระวังรักษา เมื่อรักษาไม่ดี แดกหักสูญหายไป ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก รวมความว่า ได้ก็ทุกข์ ไม่ได้ก็ทุกข์ ต่อเมื่อใดตัดต้นตอต้นเหตุ คือ ความปรารถนาหลงเสียได้ ทุกข์ก็จะไม่มีเลย

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ) รจนา อริยวงศ์ปฏิบัติ ปฎิบัติอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า ได้ปรากฏข้อความเกี่ยวกับทุกข์สมุทัยอริยสังข์ว่า ความจริงเหตุแห่งทุกข์ หมายถึง ตัณหาที่เป็นอนุสัยกิเลสอันนอนเนื่องในกระแสจิต ตรัสไว้โดยปริยาย (โดยอ้อม)^{๒๐} เมื่อผู้ใดเห็น ทุกข์สมุทัย ผู้นั้นชื่อว่ายอมเห็น แม้ทุกข์ ทุกขนิโรธ และทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติด้วย^{๒๑}

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ได้ปรากฏข้อความเกี่ยวกับทุกข์สมุทัยอริยสังข์ว่า เป็นความผูกพันที่ก่อให้เกิดภพใหม่ ประกอบด้วยความยินดีพอใจ เพลิดเพลินในภพ และในอารมณ์ เป็นความผูกพันในกามคุณอารมณ์ ความผูกพันที่มีความเห็นผิดว่าภพเที่ยง และความผูกพันที่มีความเห็นผิดว่าภพขาดสูญ^{๒๒}

๓) ทุกขนิโรธอริยสังข์^{๒๓}

นิโรธ เป็นความดับทุกข์ ความพ้นทุกข์ ความสාරอก ความดับโดยไม่เหลือของตัณหา ความปล่อยวาง ความสละคืน การที่ตัณหาดับไปไม่เหลือ ด้วยการคลายออก สละเสียได้ สลัดออก พ้นไปได้ ไม่พัวพัน คือ ภาวะแห่งนิพพาน ที่ไม่มีความทุกข์

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค ปรากฏข้อความเกี่ยวกับทุกขนิโรธอริยสังข์ ว่า ทุกขนิโรธอริยสังข์ ความจริงอันประเสริฐ คือ ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่ตัณหาดับสิ้นไป ความปล่อยวาง ความไม่ติดข้อง ความหลุดพ้น สงบ ปลอดภัยเป็นอิสระ คือ พระนิพพาน นิโรธสังข์ คือ ความดับของทุกข์สังข์ที่เป็นรูป - นาม เมื่อผู้ปฏิบัติบรรลุมรรคญาณรับเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์ ดังพระพุทธพจน์ว่า กตมถจ ภิขเว ทุกขนิโรธอริยสังข์ โย ตสสาเยว ตณฺหาเย อเสสสิราคานิโรธ จาโค ปฏินิสสัคโค มุตติ อนาลโย. ดูกรภิกษุทั้งหลาย อริยสังข์คือ ทุกขนิโรธ ได้แก่ ความดับสนิทตัณหาทั้งหมด ความสละตัณหา ความปล่อยตัณหา ความวางตัณหา และความไม่พัวพันในตัณหา^{๒๔}

^{๒๐} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวงศ์ปฏิบัติ ปฎิบัติอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า, หน้า ๗๓.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๓.

^{๒๒} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนาญ้ย เล่ม ๑, หน้า ๒๘๗.

^{๒๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๔/๑๖๙ - ๑๗๑.

^{๒๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๑/๓๓๒.

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ) ได้ปรากฏข้อความเกี่ยวกับนิโรธสังขว่า เป็นความจริง คือ ความดับทุกข์ หมายถึง ความดับทุกข์สังข และสมุทัยสังขเหล่านั้นในขณะบรรลुพระนิพพาน ตรัสไว้ด้วยพระดำรัสว่า สทมมา น ปริหายติ (ไม่เสื่อมจากพระสัทธรรม คือ โลกุตตรธรรม ๙ อันได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑)^{๒๕}

ทุกขนิโรธอริยสังข แปลว่า ธรรมที่เป็นเครื่องดับทุกข์ เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย องค์ธรรม ได้แก่ นิพพาน^{๒๖} นิโรธ คือ สลัดออก อันปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ เป็นอมตะ

นิโรธสังข คือ ความดับของทุกข์สังขที่เป็นรูป - นาม ทั้งหมด เมื่อนักปฏิบัติบรรลุมรรคญาณรับเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์แล้วย่อมหยั่งเห็นว่ารูป - นาม ทั้งหมดเป็นทุกข์ และปราศจากตัณหาที่ผลิตเพลินยินดีในรูป - นาม ด้วยเหตุนี้ อุปาทานขันธ ๕ ที่ควรจะเกิดขึ้นย่อมดับไปไม่เกิดขึ้นอีก จัดเป็นความดับที่ไม่มีขันธเหลืออยู่ซึ่ง เรียกว่า อนุปาทิเสสนิพพานหรือ อนุปาทินิโรธ คือ ความดับไม่เกิดอีก ดังนั้น พระนิพพานอันเป็นอารมณ์ของมรรคญาณจึงชื่อว่า นิโรธสังข^{๒๗}

นิโรธสังข หมายถึง นิพพาน เพราะนิพพานเป็นที่ดับสิ้นแห่งตัณหา ตัณหาเป็นต้นเหตุให้เกิดทุกข์ เมื่อดับตัณหาอันเป็นต้นเหตุลงได้แล้ว ผล คือ ทุกข์อันเป็นปลายเหตุก็มิได้ได้อยู่เอง เพราะผลย่อมมาจากเหตุ เมื่อเหตุดับผลก็ดับ เมื่อสิ้นทุกข์ ก็ถึงซึ่งความสุข

ลักษณะทิจตุกะแห่งนิพพานแสดงไว้ว่า

สนธิ ลักษณะ มีความสงบจากเพลิงทุกข์ เป็นลักษณะ

อจจุต รสา มีความไม่แตกดับ เป็นกิจ

อนิมิตต ปจจุปฏฐานะ ไม่มีนิมิตเครื่องหมาย เป็นอาการปรากฏ

(วา) นิสสรณ ปจจุปฏฐานะ (หรือ) มีความออกไปจากภพ เป็นผล

ปทฐฐานัน น ลพภติ ไม่มีเหตุใกล้ให้เกิด (เพราะนิพพานเป็นธรรมที่พ้นจากเหตุจากปัจจัยทั้งปวงมาปรุงแต่ง)^{๒๘}

---

^{๒๕} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวียงสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า, หน้า ๗๓.

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน สารัตถสมุจจัย อรรถกถาภาณวาร เล่ม ๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท โรงพิมพ์กรุงเทพ จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๕๓ - ๖๑.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๗ - ๒๘๘.

^{๒๘} ขุนสรพรพิทโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ลักษณะทิจตุกะแห่งปรมัตถธรรม, หน้า ๓๘.

๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ^{๒๙}

มรรคสัจ เป็นมัชฌิมาปฏิปทาที่เป็นทางสายกลาง อันเป็นข้อปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงความตรัสรู้ อริยสัจ ๔ เป็นธรรมที่ดับกิเลส และดับทุกข์ได้ ด้วยมรรคเป็นทางอันประเสริฐมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ปราภุข้อมความเกี่ยวกับทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ว่า “ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ (อริยสัจ คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับ) คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ ๑) สัมมาทิฏฐิ ๒) สัมมาสังกัปปะ ๓) สัมมาวาจา ๔) สัมมากัมมันตะ ๕) สัมมาอาชีวะ ๖) สัมมาวายามะ ๗) สัมมาสติ ๘) สัมมาสมาธิ”^{๓๐}

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสम्मมหาเถร) ได้ปราภุข้อมความเกี่ยวกับทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจว่า “มรรคสัจ ความจริง คือ ทางดับทุกข์ หมายถึง อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งผู้มีธรรมเป็นที่ยินดี ยินดีในธรรม หมั่นพิจารณาธรรม มีสติกำหนดถึงธรรม ประพฤติอยู่ ตรัสไว้โดย ปริยาย (โดยอ้อม)”^{๓๑}

มรรคอริยสัจ ได้แก่ อัญญังคิกมรรค คือ มรรคมีองค์ ๘

๑) สัมมาทิฏฐิ^{๓๒} หมายถึง มีปัญญาเห็นแจ้งอริยสัจ ๔ เห็นไตรลักษณ์ เห็นปฏิจจสมุบาท ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในมรรคจิต ๔ ประหารมิถฉาทิฏฐิ คือ อวิชชา (โมหะ) ตามกำลังแห่งมรรคนั้น ๆ

๒) สัมมาสังกัปปะ^{๓๓} หมายถึง ความนึกคิดในทางสละปลอดจากกาม ความนึกคิดปลอดจาก พยาบาท และ ความนึกคิดปลอดจากการเบียดเบียน ได้แก่ วิตกเจตสิกที่ในมรรคจิต ๔ ประหาร กามวิตก พยา ปาทวิตก และวิหิงสาวิตก ตามกำลังแห่งมรรค มีแต่การยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ พระนิพพาน คือ มีวิตกในนิพพาน โดยมีพระนิพพานเป็นอารมณ์

๓) สัมมาวาจา^{๓๔} หมายถึง พูดคำสัตย์ พูดไม่ส่อเสียด พูดคำอ่อนหวาน พูดสิ่งมีสาระ ได้แก่ สัมมาวาจาวิรตีเจตสิกที่ในมรรคจิต ๔ ประหารมิถฉาวาจา คือ วจีทุจริต ๔ ตามกำลังแห่งมรรค โดยมีพระ นิพพานเป็นอารมณ์

^{๒๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๑ - ๑๗๓.

^{๓๐} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๑ - ๔๒๒.

^{๓๑} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสम्मมหาเถร), อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า, หน้า ๗๓.

^{๓๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

^{๓๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

^{๓๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

๔) สัมมากำมัมมันตะ^{๓๕} หมายถึง ไม่เบียดเบียนชีวิตสัตว์ทั้งหลาย ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกาม ได้แก่ สัมมากำมัมมันตวิริติเจตสิกที่ในมรรคจิต ๔ ประหาร มิจฉากัมมันตะ คือ กายทุจริต ๓ ตามกำลังแห่งมรรค โดยมีพระนิพพานเป็นอารมณ์

๕) สัมมาอาชีวะ^{๓๖} หมายถึง เว้นมิฉาชีพ ประกอบสัมมาอาชีวะ ได้แก่ สัมมาอาชีวิวิริติเจตสิกในมรรคจิต ๔ ประหาร มิจฉาอาชีวะ คือ มีความเป็นอยู่ที่ทุจริต ๗ ประการ โดยมีพระนิพพานเป็นอารมณ์

๖) สัมมาวายามะ^{๓๗} หมายถึง เพียรระวังความชั่วไม่ให้เกิดขึ้น เพียรกำจัดความชั่วที่เกิดขึ้น ได้แก่ วิริยเจตสิกที่ในมรรคจิต ๔ ประหารมิจฉาวยามะ คือ ความเพียรที่ผิดที่เป็นทุจริต มีแต่เพียรถึงพระนิพพาน โดยมีพระนิพพานเป็นอารมณ์

๗) สัมมาสติ^{๓๘} หมายถึง พิจารณาเห็นกายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต และในธรรม ได้แก่ สติเจตสิกที่ในมรรคจิต ๔ ประหารมิจฉาสติ คือ ความปราศจากสติสัมปชัญญะ คงมีแต่สติที่ระลึกได้อยู่แต่พระนิพพาน โดยมีพระนิพพานเป็นอารมณ์

๘) สัมมาสมาธิ หมายถึง ฌาน ๔^{๓๙} ได้แก่ เอกัคคตาเจตสิกที่ในมัคคจิต ๔ ประหารมิจฉาสมาธิ คือ การขาดความตั้งใจมั่นโดยชอบ คงมีแต่ความตั้งใจมั่นแน่วแน่ในพระนิพพาน โดยมีพระนิพพานเป็นอารมณ์

อย่างไรก็ตาม ทุกขอริยสังข์ เป็นชั้นทั้ง ๕ จึงจัดเป็นได้ ทั้งรูป และนาม เพราะมีลักษณะแตกสลาย เปลี่ยนแปลงเสื่อมสลายไป เมื่อถูกความร้อนหรือความเย็นมากกระทบจึงจัดเป็นรูป และมีลักษณะเป็นธรรมชาติที่จำอารมณ์ และเสวยอารมณ์ ความรู้สึกสุข ทุกข์ อุเบกขา โสมนัส รู้อารมณ์ขณะปัจจุบัน ประจักษ์ทั้งฝ่ายดี และฝ่ายไม่ดี และรู้อารมณ์กุศล และอกุศลจึงจัดเป็นนาม^{๔๐}

สมุททอริยสังข์ เป็นสังขารชั้น จัดเป็นนาม เพราะมีลักษณะเป็นธรรมชาติที่จำอารมณ์ และเป็นธรรมชาติที่ประจักษ์จิต ที่เกิดประจักษ์จากเหตุปัจจัย ทั้งฝ่ายดี และฝ่ายไม่ดี จึงจัดเป็นนาม

นิโรธอริยสังข์ ได้แก่ พระนิพพาน ไม่ได้เป็นชั้น เป็นธัมมัตถะ ธัมมธาทู จัดเป็นนาม มีลักษณะเป็นธรรมชาติที่จำอารมณ์ และเสวยอารมณ์ ความรู้สึก จึงจัดเป็นนาม

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์ เป็นสังขารชั้น จัดเป็นนาม เพราะปฏิบัติไปสู่ธรรมที่ดับทุกข์ให้สัตว์ได้ดับทุกข์โดยไม่มีเหลือ มีลักษณะเป็นธรรมชาติที่จำอารมณ์ เสวยอารมณ์ และความรู้สึก จึงจัดเป็นนาม

^{๓๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

^{๓๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๖.

^{๓๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๖.

^{๓๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๖.

^{๓๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๗.

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๓/๕๙๘ - ๕๙๙.

ในตอนท้ายของธัมมจักกัปปวัตตนพระสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้น แล้วในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยสดับมาก่อนว่า

- ๑) นี้ทุกข์อริยสัจ ควรกำหนดรู้ เราได้กำหนดรู้แล้ว
- ๒) นี้ทุกข์สมุทยอริยสัจ ควรละเสีย เราละได้แล้ว
- ๓) นี้ทุกข์นิโรธอริยสัจ ควรทำให้แจ้ง เราได้ทำให้แจ้งแล้ว
- ๔) นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ควรให้เจริญ เราได้ให้เจริญแล้ว^{๔๑}

ตราบใดที่ปัญญาอันรู้เห็นตามที่เป็นจริงในอริยสัจ ๔ เหล่านี้ของเรา ซึ่งมีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ อย่างนี้ ยังไม่หมดจดแก่เรา ตราบนั้นเรายังไม่ประกาศตนว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก ที่มี เทวดา มาร และพรหม ในเหล่าสัตว์มีสมณะ พราหมณ์ พร้อมด้วยเทวดาและมนุษย์^{๔๒}

๓. หลักคำสอนเรื่องไตรลักษณ์

๓.๑ นิยามและความหมายของไตรลักษณ์

มีการให้นิยามและความหมายของไตรลักษณ์ ไว้อย่างหลากหลายนัย ดังต่อไปนี้

๑) ไตรลักษณ์ มาจากคำ ๒ คำ คือ คำว่า ไตร + ลักษณะ ภาษาบาลีว่า ตี + ลกฺขณานิ คำว่า ไตร หรือ ตี แปลว่า ๓ คำว่า ลักษณะ หรือ ลกฺขณ แปลว่า เครื่องทำสัญลักษณ์ เครื่องกำหนด เครื่องบันทึก เครื่องทำจุดสังเกต ตราประทับ เปรียบได้กับภาษาอังกฤษในคำว่า Marker ดังนั้น เมื่อนำคำทั้งสองมารวมเข้ากันแล้ว ก็จะได้ คำว่า ไตรลักษณ์ หรือ ตีลกฺขณานิ ซึ่งแปลว่า ลักษณะ ๓ อย่าง คือ อนิจจัง ความไม่เที่ยง ทุกขัง ความเป็นทุกข์ อนัตตา ความไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Three Characteristics of Existence แปลว่า ลักษณะ ๓ อย่าง ซึ่งหมายถึง ลักษณะของสิ่งทั้งหลาย ทั้งที่เป็นสังขตธรรมและอสังขตธรรม ตามพจนานุกรม Pali English Dictionary ของสมาคมบาลีปกรณ์ (PTS) คำว่า ทุกฺขะ มาจากคำอุปสรรคว่า ทฺ + ก หรือ ข ซึ่งมาจากคำว่า ขม แปลว่า ทน (to last) ซึ่งแปลว่า สภาพที่ทนได้ยาก หมายถึง สิ่งทั้งหลาย ที่เกิดขึ้นมาแล้ว ไม่สามารถจะดำรงคงที่อยู่ตามสภาพเดิมได้ตลอดกาล เพราะสิ่งทั้งหลายต้องเปลี่ยนแปลง สิ่งทั้งหลายจึงทนอยู่ตามสภาพเดิม ได้ยาก ซึ่งเรียกว่า ทุกฺข์ อันเป็นผลมาอนิจจัง^{๔๓}

๒) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของไตรลักษณ์ไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ว่า ไตรลักษณ์ หมายถึง ลักษณะสามอาการที่เป็นเครื่องกำหนดหมายให้รู้ถึงความจริง

^{๔๑} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๕/๒๒ - ๒๓.

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒ - ๕๙๖.

^{๔๓} Rhys Davids, William T.W. **Pali English Dictionary**, (Munshiram: Manoharlal Publishers Pvt. Ltd, 1989), p. 324.

ของสภาวะธรรมทั้งหลาย ที่เป็นอย่างนั้น ๆ ๓ ประการ ได้แก่ (๑) อนิจจตา คือ ความเป็นของไม่เที่ยง (๒) ทุกขตา คือ ความเป็นทุกข์หรือความเป็นของคงทนอยู่มิได้ และ (๓) อนัตตตา คือ ความเป็นของมิใช่ตัวตน^{๔๔}

ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมได้กล่าวถึง ไตรลักษณ์ไว้ว่า หมายถึง ลักษณะ ๓ ประการ แห่งสังขารธรรมทั้งหลาย (The three characteristics) ดังนี้ ๑) อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง (Impermanence or Transiency) ๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์ (State of Suffering or Being Oppressed) ๓) อนัตตตา ความเป็นของไม่ใช่ตน (Soullessness or Not self) ไตรลักษณ์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สามัญลักษณ์ คือ ลักษณะที่เสมอกันแก่สังขารธรรมทั้งปวง (The Three Common Characteristics)^{๔๕}

ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์เล่มเดียวกันได้ให้ความหมายไตรลักษณ์เป็น ธรรมนิยาม ๓ คือ กำหนดแห่งธรรมตา ความเป็นไปอันแน่นอนโดยธรรมตา กฎธรรมชาติ (Orderliness of Nature or Natural Law) ด้วย ดังนี้

๑. สัพเพ สงขารา อนิจจา สังขาร คือ สังขตธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง (All Conditioned States are Impermanent)

๒. สัพเพ สงขารา ทุกขา สังขาร คือ สังขตธรรมทั้งปวงเป็นทุกข์ (All Conditioned States are Subject to Oppression, Conflict or Suffering)

๓. สัพเพ ธมมา อนตตา ธรรม คือ สังขตธรรมและอสังขตธรรมหรือสังขารและวิสังขารทั้งปวงไม่ใช่ตน (All States are Notself or Souless)^{๔๖}

๓) ไตรลักษณ์ ลักษณะที่เป็นสามัญทั่วไป ๓ ประการ คือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความมิใช่ตัวตนที่แท้จริง^{๔๗} สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เรียกตามคำบาลีว่า เป็น อนิจจะ แต่ในภาษาไทยนิยมใช้คำว่า อนิจจัง หมายถึง สิ่งที่ไม่เที่ยง ภาวะที่เป็นอนิจจัง นั้น เรียกเป็นคำศัพท์ตามบาลีว่า อนิจจตา หมายถึงลักษณะที่แสดงถึงความไม่เที่ยง เรียกเป็นศัพท์ว่า อนิจจลักษณะ สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ ในภาษาไทยบางที่ใช้ภาษาพูดว่า ทุกข์ เป็นทุกข์ เป็นของคงทนอยู่มิได้ มีสภาวะแห่งความบีบคั้นขัดแย้ง หรือภาวะที่เป็นทุกข์นั้น เรียกเป็นคำศัพท์ตามบาลีว่า ทุกขตา หมายถึงลักษณะที่แสดงถึงความทุกข์เรียกเป็นศัพท์ว่า ทุกขลักษณะ “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ความเป็นของมิใช่ตัวตน ภาวะที่เป็นอนัตตานี้เรียกเป็นคำศัพท์ตามบาลีว่า อนัตตตา หมายถึงลักษณะที่แสดงถึงความอนัตตา มิใช่ตัวมิใช่ตน เรียกเป็นคำศัพท์ว่า อนัตตลักษณะ

๔) ในอนิจจวรรค ที่กล่าวถึงไตรลักษณ์ มีทั้งหมด ๑๒ สูตร ในแต่ละสูตรก็มีใจความหรือมีความหมายสำคัญ ดังนี้

^{๔๔}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๑๙.

^{๔๕}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๘๙.

^{๔๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๒.

^{๔๗}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๕๒๑.

(๑) สูตรที่ ๑-๒-๓. อัชฌัตตานิจจสูตร, อัชฌัตตทุกขสูตร, และอัชฌัตตานิจจสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา คือทรงสอนให้พิจารณาด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า อายตนะภายในไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เพื่อให้เกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนดและหลุดพ้น

(๒) สูตรที่ ๔-๕-๖. พาหิรานิจจสูตร, พาหิรทุกขสูตร, และพาหิรานัตตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกไม่เที่ยงเป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ทรงสอนให้พิจารณาด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า อายตนะภายนอกไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เพื่อให้เกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนดและหลุดพ้น

(๓) สูตรที่ ๗-๘-๙. อัชฌัตตานิจจาตีตทานาคตสูตร, อัชฌัตตทุกขาตีตทานาคตสูตร, และอัชฌัตตนิจจัตตทานาคตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายในทั้งที่เป็นอดีตและอนาคตไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา คือทรงสอนว่า อายตนะภายใน ที่เป็นอดีตและอนาคตไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ต้องกล่าวถึง อายตนะภายในที่เป็นปัจจุบัน

(๔) สูตรที่ ๑๐-๑๑-๑๒. พาหิรานิจจาตีตทานาคตสูตร, พาหิรทุกขาตีตทานาคตสูตร, และพาหิรานัตตทานาคตสูตร ว่าด้วยอายตนะภายนอกทั้งที่เป็นอดีตและอนาคต ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา คือ ทรงสอนว่า อายตนะภายนอก ที่เป็นอดีตและอนาคตไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ต้องกล่าวถึง ธรรมารมณ์ที่เป็นปัจจุบัน ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่เฝ้าใฝ่ใน อายตนะภายใน-ภายนอกทั้งที่เป็นอดีตและอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับธรรมารมณ์ที่เป็นปัจจุบัน^{๔๘}

๓.๒ ลักษณะของไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์มีลักษณะสามัญทั่วไป ๓ ประการ คือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความมิใช่ตัวตน^{๔๙} หลักนี้เรียกอีกอย่างว่า ไตรลักษณ์ หรือ สามัญลักษณ์ พระพุทธเจ้าจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม หลักทั้งสามนี้ ก็คงมีอยู่เป็นธรรมดา พระพุทธเจ้าทรงเป็นแต่เพียงผู้ค้นพบและนำมาเปิดเผยแสดงแก่เวไนยสัตว์เท่านั้น ไตรลักษณ์ หรือลักษณะ ๓ ประการ กล่าวคือ ความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา

โดยแต่ละลักษณะมีความหมาย ดังต่อไปนี้

๑) อนิจจัง มีดังนี้

๑.๑) ความหมายของอนิจจัง

^{๔๘} ส. สห. (ไทย) ๑๘/๑-๑๒/๒-๑๐.

^{๔๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐-๒๔/๒๗-๓๑.

ในภาษาสันสกฤตเขียน “อนิตยะ” เป็นลักษณะที่ ๑ ในไตรลักษณ์ ซึ่งโดยทั่วไปถือว่าเป็นรากฐานของลักษณะที่ ๒ และ ที่ ๓ คือ ทุกขังและอนัตตา^{๕๐} เพราะเป็นสิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ และสิ่งใดไม่เที่ยง จึงไม่ควรถือสิ่งนั้นว่าเป็นตัวตนและของตน

๑.๒) ลักษณะของอนิจจัง หรือ อนิจจลักษณะ (อนิจจตา)

ในพระไตรปิฎก จะเห็นได้ว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กล่าวคือ “สังขารทั้งปวงที่ปัจจัยปรุงแต่งเป็นของไม่เที่ยง”^{๕๑} คือ อยู่นอกเหนือการบังคับบัญชาของเราชั้นห้าที่เรียกว่า อตตาคือเป็นของไม่เที่ยงแท้^{๕๒} อันประกอบขึ้นจากมหาภูตรูป ๔^{๕๓} เกิดจากบิดามารดา^{๕๔} เจริญวัย เพราะข้าวสุกและขนมสด ไม่เที่ยงแท้ ต้องอบต้องนวดเพ้น มีอันแตกกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา^{๕๕} ก็ด้วยมูลเหตุแห่งปัจจัยทั้งหลายที่เป็นไปตามหลักปฏิจจสมุปบาท จึงได้บัญญัติอตตาคือในสิ่งที่ตนเห็นว่า เป็นสภาพที่เที่ยง แต่เมื่อเห็นด้วยปัญญาแล้วสังขารทั้งหลายซึ่งเป็นสังขตธรรมย่อมเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้แน่นอน^{๕๖} ดังที่ปรากฏในอัมมัตตานิจจสูตร กล่าวไว้ว่า สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัส เรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นถูกรับสนองพระผู้มีพระภาค แล้วพระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย อายตนะทั้งหลาย เป็นของไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้น เป็น อนัตตา^{๕๗}

เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จปรินิพพาน ท้าวสักกะจอมเทพ ได้กล่าวคาถานี้ขึ้นพร้อมกับการเสด็จปรินิพพานว่า “สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความเข้าไปสงบระงับสังขารเหล่านั้นเป็นสุข” พระอนุรุทธะได้กล่าวคาถาเหล่านี้ความว่า “ลมอัสสาสะ ปัสสาสะของพระมุนีผู้มีพระทัยตั้งมั่น คงที่ ไม่หวั่นไหว ทรงปรารภสันติ ทรงทำกาละ มิได้มีแล้ว พระองค์มิพระทัยไม่หตุ ทรงอดกลั้นเวทนาได้แล้ว ความพันแห่งจิต ได้มีแล้ว เหมือนดวงประทีปดับไปฉะนั้น”^{๕๘} สังขารเหล่านั้นทั้งปวงล่วงลับดับไป ผันแปรไปแล้ว มีอันเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา บังเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป การเข้าไปสงบระงับสังขารเหล่านั้นเสียได้เป็นความสุขดังนี้”^{๕๙} “พระผู้มีพระภาคเสด็จปรินิพพานเร็ววันก พระสุคต

^{๕๐}Malalasekera G.P., *Encyclopedia of Buddhism, Volume I*, (Colombo: the Government of Ceylon, 1961), p. 657.

^{๕๑}อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๗/๒๐๘.

^{๕๒}ที.สี. (ไทย) ๙/๔๙/๒๐.

^{๕๓}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๑-๓๐๖/๓๓๐-๓๓๙.

^{๕๔}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๑๑/๕๑๔.

^{๕๕}ที.สี. (ไทย) ๙/๔๗๒/๒๐๕.

^{๕๖}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๕-๑๓๐/๕๗-๗๖.

^{๕๗}วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐-๒๓/๒๗-๓๐, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๙๙-๔๑๙/๔๕๓-๔๗๕.

^{๕๘}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๒๑-๒๒๒/๑๖๘.

^{๕๙}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๗๒/๒๐๓-๒๐๔.

ปริณิพพานเร็วนัก ดวงตาในโลกอันตรธานไปเสียแล้ว ส่วนพวกภิกษุทั้งหลายที่ปราศจากราคะ มีสติสัมปชัญญะ ย่อมอดกลั้นได้ด้วยคิดว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงจะหาความเที่ยงแท้ในสังขารนี้แต่ที่ไหนเล่า”^{๖๐} สัจญา^{๖๑} ที่ควรเจริญเพื่อวิมุตติ^{๖๒} นิพเพศภาคีสัจญา ที่กำหนดหมายในญาณอันเป็นส่วนซ้ำแรกกิเลส^{๖๓} คือ อนิจจ สัจญา สัจญาที่เกิดขึ้นในญาณเป็นเครื่องพิจารณาเห็นว่าเป็นของสังขารไม่เที่ยง

อนิจเจ ทุกขสัจญา สัจญาที่เกิดขึ้นในญาณเป็นเครื่องพิจารณาเห็นว่าเป็นทุกขในความเป็นความไม่เที่ยงแห่งสังขาร ทุกข อนัตตสัจญา สัจญาที่เกิดขึ้นในญาณเป็นเครื่องพิจารณาเห็นว่าเป็นทุกขในความเป็นทุกขเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง อสุภสัจญา กำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย อาทินว-สัจญา กำหนดหมายโทษทุกข์ของกายอันมีความเจ็บไข้ต่างๆ ปหานสัจญา สัจญาที่เกิดขึ้นในญาณเป็นเครื่องพิจารณาเพื่อละอกุศลวิตกและบาปกรรมทั้งหลาย วิราคสัจญา สัจญาที่เกิดขึ้นในญาณเป็นเครื่องพิจารณากำหนดหมายวิราคะเป็นธรรมละเอียดประณีต นิโรธสัจญา กำหนดนิโรธว่าเป็นธรรมละเอียดประณีตท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมมีประเภทเหล่านี้แลที่ควรให้เกิดขึ้น อันพระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงตรัสไว้โดยชอบแล้ว พวกเราทั้งหมดด้วยกันพึงสังคายนาไม่พึงแก่งแย่งกันในธรรมนั้น การที่พรหมจรรย์นี้จะพึงยั่งยืนตั้งอยู่นานนั้นพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ชนมากเพื่อความ สุขแก่ชนมาก เพื่อความอนุเคราะห์แก่โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูลเพื่อความ สุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย และเพื่อทำลายทิฏฐิทั้งหลายอันไม่ใช่ทางให้พ้นทุกข์ หากผู้เชื่อต้องประสบ กับทุกข์เหมือนปลาติดตาข่ายฉนั้น^{๖๔}

จงดูอัฐภาพอันวิจิตร มีกายเป็นแผล (ทวารทั้ง ๙) ที่คุมกันอยู่ (กระดูก ๓๐๐ ท่อน เอ็น ๙๐๐ เส้น กล้ามเนื้อ ๙๐๐ มัด) กระจับกระจายอยู่เป็นนิพเพศความแก่ โรคภัย และกิเลส เป็นที่ดำริชอบของชนเป็นอันมาก ไม่มีความยั่งยืนมั่นคง สัตว์ทั้งหลายทั้งหนุ่มทั้งแก่พอร่างแตกสลาย ก็ล่วงไปเหมือนผลไม้สุกงอมร่วงหล่นไป มหาบพิตรอาตมาเห็นความไม่เที่ยงแม้นี้ จึงได้บวช ความเป็นสมณะที่ปฏิบัติไม่ผิดนั้นแหละ ประเสริฐ^{๖๕}

กล่าวได้ว่า สามารถแสดงอรรถแห่งอนิจจตาเป็น ๔ นัย หมายความว่า เป็นอนิจจด้วยเหตุผล ๔ อย่าง คือ ๑) อุปาทายยุปวัตติโต เพราะเป็นไปโดยเกิดและดับ มีแล้วไม่มี ๒) วิปริณามโต เพราะเป็นของแปรปรวน คือ เปลี่ยนแปลงแปรสภาพไปเรื่อย ๆ ๓) ตาวกาลิกโต เพราะเป็นของชั่วคราวอยู่ได้ชั่วขณะ ๔) นิจจปฏิกเขปโต เพราะแย้งต่อความเที่ยง คือ สภาวะของมันที่เป็นสิ่งไม่เที่ยงนั้น ขัดกันเองในตัวกับความเที่ยงหรือโดยสภาวะของมันเองก็ปฏิเสธความเที่ยงอยู่ในตัวเมื่อมองดูรู้เห็นตรงตามสภาวะของมันแล้ว ก็จะหาไม่พบ

^{๖๐}วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๗/๓๗๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๑,๒๒๔/๑๕๐, ๑๖๙.

^{๖๑}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๑/๓๓๔-๓๓๕, ๓๕๙/๔๒๔-๔๒๕, ๓๖๐/๔๓๕.

^{๖๒}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๑/๓๑๔-๓๑๕.

^{๖๓}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๙/๓๓๐, ๓๕๗/๔๐๑.

^{๖๔}ที.สี. (ไทย) ๙/๑-๑๔๙/๑-๔๗.

^{๖๕}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๐๒, ๓๐๗/๓๕๙, ๓๗๑.

ความเที่ยงเลย ถึงคนจะพยายามมองให้เห็นเป็นเที่ยง มันก็ไม่ยอมเที่ยงตามที่คนอยาก จึงเรียกว่าปฏิเสธความเที่ยง^{๖๖}

๒) ทุกข์

๒.๑) ความหมายของทุกข์

ทุกข์ แปลว่า สภาวะที่บีบคั้นของธรรมชาติ หมายความว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงมีลักษณะที่เป็นทุกข์มองดูแล้วน่าสังเวชใจ นำให้เกิดความทุกข์ใจแก่ผู้มีความเห็นอย่างแจ่มแจ้งในสิ่งนั้น ๆ เช่น “สภาวะของขันธ ๕ เป็นตัวทุกข์ อันมีต้นเหตุเป็นมูลเหตุแห่งทุกข์”^{๖๗}

๒.๒) ลักษณะของทุกข์ หรือ ทุกขลักษณะ (ทุกขตา)

จะเห็นได้ว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่อุบัติขึ้นมาในโลกนี้มีความเกี่ยวเนื่องกัน เมื่อมีการกระทบสัมผัสก็ย่อมเสวยอารมณ์ทั้งที่เป็นสุขเป็นทุกข์^{๖๘} คือ มีความเกิดขึ้นในเบื้องต้น แปรปรวนในท่ามกลาง และดับไปในที่สุด ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้จะมีสภาวะหนึ่งเกิดขึ้นเรียกว่า ทุกขลักษณะ “สัตว์โลกนี้ถึงความคับแค้น จึงเกิด แก่ ตาย จูติและอุบัติ จึงไม่พ้นจากทุกข์”^{๖๙} ความพลัดพราก ทอดทิ้ง เปลี่ยนแปลงจากของรักของชอบใจทุกอย่างเป็นทุกข์ควรพิจารณาในธรรมทั้งหลาย คือ อริยสัจ อย่างนี้^{๗๐} แม้อุบัติทั้งหลาย หมายเอา ขันธ กิเลส อภิสังขาร และกามคุณ เป็นเหตุแห่งทุกข์^{๗๑} ตลอดถึงอายตนะทั้งหลายก็เป็นเหตุแห่งทุกข์ ดังที่ปรากฏในอัมมัตตทุกขสูตรว่า ดุรภิกษุทั้งหลาย อายตนะทั้งหลายเป็นทุกข์^{๗๒} สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็น อนัตตา สิ่งใดเป็น อนัตตา สิ่งนั้นท่านทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตาม เป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่เป็นเรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา

กล่าวได้ว่า อายตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบันและอนาคต เป็นทุกข์ จะกล่าว ไปใย ถึงอายตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคตแล้ว อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่มีเหยื่อในอายตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคตไม่เพิลิตเพลินอายตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อหน่ายเพื่อคลายกำหนด เพื่อดับซึ่งอายตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ที่เป็นทุกข์ จะกล่าวไปใยถึงอายตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคตแล้ว อริยสาวกผู้ได้ สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่มีเหยื่อในอายตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ไม่เพิลิตเพลินอายตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับซึ่งอายตนะทั้งหลายที่เป็น

^{๖๖}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ไตรลักษณ์, หน้า ๓๐-๓๑.

^{๖๗}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๖-๙๐/ ๙๖-๑๐๓.

^{๖๘}วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๔/๖๓-๖๕.

^{๖๙}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๗/๓๑.

^{๗๐}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๖๗-๒๖๘/๑๙๙-๒๐๐.

^{๗๑}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕๕-๑๕๕/๑๗๑-๑๗๔.

^{๗๒}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒๐-๔๒๗/๔๗๕-๔๘๗.

อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ดูกรภิกษุทั้งหลาย อายตนะทั้งหลายเป็นทุกข์ แม่เหตุและปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอายตนะทั้งหลายนั้นก็เป็ทุกข์ อายตนะทั้งหลายอันเกิดแต่เหตุที่เป็นทุกข์ ที่ไหนจักเป็นสุขเล่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้วเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะทั้งหลาย เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้วย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้วกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีพระผู้มีพระภาคตรัสดำนิพระ อริยฐานะที่มีทิฏฐิปาปว่า ดูกรโฆสมบุรุษ ธรรมเหล่านั้นอาจทำอันตรายแก่ผู้เสพได้จริง กามทั้งหลายเรากล่าวว่า มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมากโทษในกามทั้งหลายนี้มากยิ่งขึ้น กามทั้งหลายเรากล่าวว่า เปรียบเหมือนร่างกระดูก เปรียบเหมือนชิ้นเนื้อ เปรียบเหมือนคบหญ้า เปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง เปรียบเหมือนความฝัน เปรียบเหมือนของยืม เปรียบเหมือนผลไม้ เปรียบเหมือนเตียงสำหรับสับเนื้อ เปรียบเหมือนแหวนหลาว เปรียบเหมือนศีรษะงู มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามทั้งหลายนี้มากยิ่งขึ้น^{๗๓} เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอชื่อว่า กล่าวต่อเรา ด้วยทิฏฐิ คือ กิเลสเครื่องผูกสัตว์ย่อมไม่พ้นจากทุกข์^{๗๔} ที่ตนยึดถือไว้ผิด ชื่อว่า ทำลายตนเอง และชื่อว่า ประสบบาปมิใช่บุญเป็นอย่างมาก เพราะชื่อนั้นแหละ จักเป็นไปเพื่อผลไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อผลเป็นทุกข์แก่เธอตลอดกาลนาน การกระทำของเธอนั้น ไม่เป็นไปเพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส หรือเพื่อความเลื่อมใสยิ่งของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว^{๗๕} กายกรรม วาจากรรม มโนกรรม อันเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเอง และผู้อื่น กรรมเหล่านี้ เป็นอกุศล มีทุกข์เป็นกำไร มีทุกข์เป็นวิบาก พึงพิจารณา พึงสำเหนียกอย่าทำเด็ดขาด^{๗๖} ข้อนี้เป็นทุกข์ขอรียสัจ^{๗๗} คือ แม่ความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บไข้ก็เป็นทุกข์ ความตายก็เป็นทุกข์ ความประจวบด้วยสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ปราศจากสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็ทุกข์ กล่าวโดยย่อ อุปาทานขันธ ๕ เป็นตัวทุกข์ที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง^{๗๘} ข้อนี้เป็นทุกข์-สมุทัยขอรียสัจ คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพติดเพลินและกำหนด มีปกติเพติดเพลินในอารมณีนั่นๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา^{๗๙} ธรรม ๓ ประการนี้แลที่เธอทั้งหลายควรละ^{๘๐}

ทุกข์ในไตรลักษณ์ ไตรลักษณ์ หมายถึง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งเป็นกฎครอบจักรวาลอยู่ สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรม จะอยู่ในลักษณะสามัญ ๓ ประการ คือ ไม่เพียงเป็นทุกข์ ไม่มีตัวตนหรือไม่ใช่ตัวตนที่จะยึดถือ ความทุกข์อันนี้หมายถึงความทุกข์ทั้งปวง ทั้งที่ปรากฏแก่บุคคล แก่สัตว์ แก่

^{๗๓} ส.นิ. (ไทย) ๑๓/๔๒-๔๘/๔๓-๔๖.

^{๗๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๔-๒๓๘/๒๔๕-๒๕๓.

^{๗๕} วิ.ม. (ไทย) ๒/๔๑๗/๕๒๕-๕๒๘, ๔๒๘/๕๓๖-๕๓๘.

^{๗๖} ส.นิ. (ไทย) ๑๓/๑๐๙-๑๑๒/๑๑๙-๑๒๔.

^{๗๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๗๘.

^{๗๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๑/๓๒๙.

^{๗๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑.

^{๘๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๓/๓๗๓.

สรรพสิ่งทั้งหลาย ทั้งที่มีวิญญูญาณและไม่มีวิญญูญาณ โຕ้ะ เก้าอี้ก็เป็นทุกข์ โทรศัพท์ เครื่องขยายเสียงไมโครโฟน ต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นทุกข์ทั้งนั้น ทุกอย่างปรากฏแก่เรา เป็นทุกข์ในฐานะที่มันจะต้องถูกบีบคั้นด้วยปัจจัยภายในบ้าง ภายนอกบ้าง แล้วมันก็ต้องเปลี่ยนแปลงไป ทนอยู่ไม่ได้ ทุกข์ในฐานะที่ทนอยู่ไม่ได้ ไม่สามารถจะทนอยู่ในสภาพเดิมได้ ต้องเปลี่ยนแปลงไป ทุกข์ในไตรลักษณ์หมายถึงอย่างนี้ว่า คลุมเอาความทุกข์ในชั้น ๕ ในอริยสัจ เอาไว้ด้วย คลอบคลุมเอาไว้ทั้งหมดเลยความแตกต่างของทุกข์ในชั้น ๕ คือ ทุกขเวทนาที่มาจากชั้นทั้ง ๕ ทุกข์ในอริยสัจ คือ ทุกข์ที่มีสาเหตุมาจากตัณหา ส่วนทุกข์ในไตรลักษณ์นี้ คลอบคลุมทุกอย่างทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งสิ่งที่มีความรู้สึกแบบคนและสัตว์ และสิ่งไม่มีความรู้สึก เช่น โຕ้ะ เก้าอี้ ผืนแผ่นดิน ทุกสิ่งทุกอย่างที่รวมคำว่า สังขาร เป็นสังขารที่เข้าในพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า สัพเพ สงขารา ทุกขา ขึ้นชื่อว่าสังขาร แล้วก็ทุกข์ทั้งหมด ไม่ว่าจะมีความรู้สึกหรือไม่มีความรู้สึก มีความรู้สึกหรือไม่มีความรู้สึกก็ตาม ความทุกข์ ในไตรลักษณ์นี้ เป็นความทุกข์ที่ไม่สามารถจะทนอยู่ในสภาพเดิมได้ มันต้องเปลี่ยนแปลงไป เก้าอี้ชำรุดทรุดโทรมไป แต่ถ้าเป็นสิ่งใหญ่ก็เห็นได้ช้า ถ้าเป็นสิ่งเล็กก็เห็นได้เร็ว เว้นแต่ว่าอย่างไรจะเร็วจะช้าเท่านั้น แม้แต่ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ที่เราเห็นว่าเหมือนจะยั่งยืนตลอดกาลพระพุทธองค์ก็ทรงตรัสว่าต่อไปก็จะดับ ก็จะไปตามกาลเวลา^{๘๑} อนัตตา บรรดาสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่มีอยู่ในทางปรมาตมิให้เราได้สัมผัสและรับรู้มัน มันมีอยู่ในสภาพของการเป็น “สังขาร” คือ มีอยู่อย่างปรุงแต่งประกอบกันของหลายสิ่งหลายอย่าง มิได้มีอยู่อย่างโดดเดี่ยว สังขารนั้นๆ จึงต้องมีสัมพัทธ์กัน (Interrelation) เกี่ยวพันกัน (Interconnection) และพึ่งพิงกัน (Interdependence) ทั้งต้องถูกจำกัดด้วยกาลเวลาคือ มีอายุขัยแห่งการดับ ไม่มีสิ่งใดที่มีอยู่เป็นอนันตกาล ก็มีแต่ความว่างเปล่าหรือความไม่มีนั่นเอง จะเห็นได้ว่า ในที่สุดของสิ่งที่สุดท้ายนั้น สิ่งที่มีอยู่จริง ก็คือความไม่มี บรรดาสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่มีอยู่ในภาววิสัยนั้น ไม่ว่า รูปธรรมก็ดีนามธรรมก็ดี (นอกจากนิพพาน) ล้วนมีอยู่อย่าง เป็น สังขาร คือ เป็น สังขตธรรม ทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตามเมื่อสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่มีอยู่นั้น ล้วนมีอยู่อย่าง เป็นสังขารที่ปรุงแต่งประกอบกันเข้า สิ่งนั้น ๆ ทั้งหมด ก็ย่อมตกอยู่ภายใต้กฎแห่ง “ไตรลักษณ์” คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ทั้งสิ้น ตรงตามพุทธวจนะที่ว่า สัพเพ สงขารา อนิจจา สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย สัพเพ สงขารา ทุกขา สังขารทั้งหลายย่อมเป็นทุกข์ สัพเพ ธมมา อนัตตา ธรรมชาติทั้งหลายย่อมไม่มีตัวตนที่แท้จริง^{๘๒} อนัตตา เป็นกฎของธรรมชาติโดยสัจจะ จะทำงานร่วมกับอนิจจะและทุกขะเพื่อปรุงแต่ง ความเป็นโลก และทำงานเป็นเอกเทศในความเหนือโลก^{๘๓}

สรุปได้ว่า ความหมายที่ครบถ้วนที่สุดมี ๔ นัย คือ เป็นทุกข์ด้วยอรรถ ๔ อย่าง ดังนี้

^{๘๑}วคิน อินทสระ, ความทุกข์และการดับทุกข์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เรือนธรรม, ๒๕๔๖), หน้า ๒๐-๒๒.

^{๘๒}พระพุทธมคณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, หน้า ๘๙.

^{๘๓}สิริวรุณ (นามแฝง), อนัตตากับชีวิตที่ทันสมัย, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๘), หน้า ๑๙.

๑) อภินุสรมปติปีพนโต เพราะมีความบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา คือ ถูกบีบคั้นอยู่ตลอดเวลาด้วยความเกิดขึ้นความเสื่อมโทรม ความแตกสลาย และบีบคั้นขัดแย้งอยู่ตลอดเวลา กับสิ่งที่ประกอบอยู่ด้วยหรือสิ่งที่เกี่ยวข้อง ด้วยต่างก็เกิดขึ้นต่างก็โถมไปและต่างก็แตกสลาย

๒) ทุกขมโต เพราะเป็นสภาพที่ทนได้ยาก คือ คงอยู่ไม่ไหว คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้จะต้องเปลี่ยนแปลงจะต้องกลายจะต้องหมดสภาพไป เพราะความเกิดขึ้นและความโทรมสลายไปนั้น

๓) ทุกขวตฺถโต เพราะที่ตั้งแห่งทุกข์ คือ เป็นที่รองรับความทุกข์หรือเป็นที่ก่อให้เกิดทุกข์ ทำให้เกิดความทุกข์ต่าง ๆ เช่น ทุกขเวทนา คือ ความรู้สึกทุกข์หรือความรู้สึกบีบคั้น เป็นต้น

๔) สุขปฏิกุเขปโต เพราะแย้งต่อความสุข คือ โดยสภาวะของมันก็ปฏิเสธความสุขหรือกีดกันความสุขอยู่ในตัว กล่าวคือ เมื่อพูดตามความจริงแท้ ๆ แล้ว ความสุขที่เป็นตัวสภาวะจริง ๆ ก็มีแต่เพียงความรู้สึกสุขเท่านั้น ทั้ง ๆ ที่สภาวะที่มีเป็นพื้นฐานได้แก่ทุกข์ คือ ความบีบคั้นกดดันขัดแย้งที่เป็นลักษณะอย่างหนึ่งของสังขารทั้งหลายนั่นเอง^{๘๔}

๓) อนัตตา มีรายละเอียด ดังนี้

๓.๑) ความหมายของอนัตตา

อนัตตาเป็นลักษณะที่ ๓ และลักษณะสุดท้ายของไตรลักษณ์ หรือสามัญญลักษณะ เช่นเดียวกับอริยสัจสี่ อนัตตา เป็นคำสอนเฉพาะของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเท่านั้น โดยพระบาลีว่า “พุทธานิ สา มุกสิกา ธมมเทสนา สามุกกิงสิเกตสนา”^{๘๕} และเป็นหลักคำสอนในพุทธศาสนาที่ปฏิเสธ อัตตา หรือ อาตมัน ของศาสนาพราหมณ์ ฮินดูโดยตรง คำสอนเรื่อง อนัตตานี้แหละที่มีความแตกต่างจากศาสนาพราหมณ์ ฮินดู โดยสิ้นเชิง ตามนิรุกติศาสตร์ คำว่า อนัตตา มาจากคำว่า น+อัตตา วิเคราะห์ว่า อดตโน อภาโว แปลว่า ความไม่มีแห่งอัตตาหรือตัวตน

คำว่า อัตตา ในภาษาบาลีมีใช้อยู่ ๒ แบบ คือ อัตตา และ อัตตะ ซึ่งถูกใช้เป็นเอกพจน์เท่านั้น ในพระไตรปิฎกและอรรถกถา คำว่า อัตตา หรือ อัตตะ มีความหมายหลายอย่าง คือ

๑) ใช้เป็นคำสรรพนาม ซึ่งมีความหมายทางไวยากรณ์ และเป็นความจริงขั้นสมมติ-สัจจะ อัตตา แปลว่า ตัวเองหรือตน (Oneself) ซึ่งตรงกันข้ามกับคนอื่น เช่นคำว่า ตนแลเป็นที่พึ่งของตน

๒) หมายถึง อัตภาพ หรือ อัตภาวะ เป็น รูปธรรมและนามธรรม หรือ กายและใจ

๓) อีกประหนึ่ง อนัตตา แปลว่า ไม่ใช่ตัวตน หมายความว่า ทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่มีความหมายแห่งความเป็นตัวเป็นตน ไม่มีลักษณะอันใดที่จะทำให้เราถือได้ว่ามันเป็นของเรา ถ้าเราเห็นอย่างแจ่มแจ้งชัดเจน ถูกต้องแล้ว ความรู้สึกที่ว่าไม่มีตัวไม่มีตนจะเกิดขึ้นมาเองในสิ่งทั้งปวง แต่ที่เราหลงเห็นว่าเป็นตัวเป็นตนนั้น

^{๘๔}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ไตรลักษณ์, หน้า ๓๒-๓๔.

^{๘๕}ช.อุ. (ไทย) ๒๕/๔๓/๒๕๖.

เพราะความไม่รู้อย่างถูกต้องนั่นเอง ลักษณะสามัญ ๓ ประการนี้ พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนมากกว่าคำสั่งสอนอื่น ๆ บรรดาคำสั่งสอนทั้งหลายจะนำมารวบยอดอยู่ที่การเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี้ทั้งนั้น บางทีก็กล่าวตรง ๆ บางทีก็พูดด้วยโวหารอย่างอื่น แต่ใจความมุ่งแสดงความจริงอย่างเดียวกัน

๓.๒) ลักษณะของอนัตตา หรือ อนัตตลักษณะ (อนตตตา)

กล่าวได้ว่าเรื่อง อนิจจตา และ ทุกขตา ได้เข้าใจและทราบการปรากฏอีกสภาวะหนึ่ง คือ อนตตตา คือ สภาวะของความไม่ใช่ตัวตนนั่นเอง พึงเจริญอนัตตสัญญา กำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง^{๘๖}

อย่างไรก็ตามขั้นห้าทั้งที่เป็น อดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในภายนอก หยาบละเอียด เลว หรือประณีต ไกลใกล้ก็ตาม ควรพิจารณาตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบ อย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตของเรา^{๘๗} แม้ธรรมทั้งปวงก็ไม่ควรยึดมั่น^{๘๘} ว่าดูกรภิกษุทั้งหลาย आयตนะทั้งหลาย เป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นท่านทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่เป็นเรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา ดูกรภิกษุทั้งหลาย आयตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต เป็นอนัตตา จะกล่าวไปใยถึงอายตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคตเล่า อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่มีเหยื่อในอายตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคตไม่เพิลิตเพลินอายตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับซึ่งอายตนะ

ทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ที่เป็นอนัตตา ดูกรภิกษุทั้งหลาย आयตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคตเป็นอนัตตา แม้เหตุและปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอายตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคตก็เป็นอนัตตา आयตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคตอันเกิดแต่เหตุที่เป็นอนัตตา ที่ไหนจักเป็นอดีตเล่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอายตนะทั้งหลายที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคตเมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้วย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ทรงแสดงอนัตตลักษณะสูตร^{๘๙}

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งกะพระปัญจวัคคีย์ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ขั้นห้าเป็นอนัตตา ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าขั้นห้านี้จักได้เป็นอดีตแล้ว ขั้นห้านี้ไม่พึงเป็นเพื่ออาหาร และบุคคลพึงได้ในขั้นห้าว่า ขั้นห้าของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด ขั้นห้าของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะขั้นห้าเป็นอนัตตา

^{๘๖}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๐/๘๖.

^{๘๗}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๔/๒๖๑.

^{๘๘}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๔๕/๔๒๖.

^{๘๙}วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๑/๒๘-๒๙.

ฉะนั้นขันธห้าจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และ บุคคลย่อมไม่ได้ในขันธห้าว่า ขันธห้าของเราจะเป็นอย่างนี้เกิด ขันธห้าของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย “สังขารทั้งปวงที่ปัจจัยปรุงแต่งไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา พระนิพพานและบัญญัติ ท่านวินิจฉัยว่า เป็นอนัตตา เมื่อดวงจันทร์ คือ พระพุทธเจ้ายังไม่เกิดขึ้น เมื่อดวงอาทิตย์ คือ พระพุทธเจ้ายังไม่อุทัยขึ้นมา เพียงแต่ชื่อของสภาคธรรมเหล่านั้น ก็ยังไม่มีใครรู้จัก”^{๙๐}

หลักคำสอนเรื่องไตรลักษณ์นี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ (สมุทยวาร) และความดับแห่งกองทุกข์ (นิโรธวาร)^{๙๑} อยู่เป็นประจำซึ่งเรียกได้ว่า พหุลาอนุสาสนี คือ เป็นธรรมที่ทรงตรัสอยู่เป็นนิจ เนื่องจากว่า หลักคำสอนเรื่องไตรลักษณ์นี้ เป็นหนทางที่จะนำพาศาสนิกชนไปสู่ความเป็นพระอรหันต์

ภิกษุเหล่านั้น “จึงเป็นผู้มีปัญญาหลุดพ้นได้ดี คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้รู้ชัดว่า รากะ โทสะ และ โมหะ เราละได้เด็ดขาด ตัดรากถอนโคน เหมือนตัดตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้”^{๙๒} อนัตตาและอนัตตลักษณะ ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค แสดงอรรถของอนัตตาไว้อย่างเดียวว่า “ชื่อว่าอนัตตา โดยความหมายว่า ไม่มีสาระ (อसारกฏฐน)” ที่ว่าไม่มีสาระ ก็คือ ไม่มีแก่นสาร ไม่มีแก่น หรือไม่มีแก่น หมายความว่า ไม่มีสิ่งซึ่งเป็นตัวแท้ที่ยืนยงคงตัวอยู่ตลอดไป ดังคำอธิบายที่ว่า “ไม่มีสาระคือ ตัวตน (อัตตสภาวะ = ตัวตนที่เป็นแก่น หรือ ตัวตนที่เป็นแก่น) ที่คาดคิดกันเอาว่าเป็น อาตมัน (อัตตา = ตัวตน) เป็นผู้สิงอยู่หรือครองอยู่ (นิวาสิ) เป็นผู้สร้าง หรือผู้สร้างสรรค์บันดาล (การกะ) เป็นผู้สวดย (เวทกะ) เป็นผู้มีอำนาจในตัว (สังวาสี) เพราะว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นย่อมเป็นทุกข์ (คงตัวอยู่ไม่ได้) มันไม่สามารถห้ามความไม่เที่ยง หรือความบีบคั้นด้วยความเกิดขึ้นและความเสื่อมสิ้นไป แม้ของตัวมันเองได้ แล้วความเป็นผู้สร้างผู้บันดาลตัวตนจะมีมาจากที่ไหน เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ก็ถ้ารูปนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ รูปนี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธ (มีความบีบคั้นขัดแย้งขัดข้องต่างๆ) เป็นอาทิ”^{๙๓}

ความหมายที่ว่า ไม่มีสาระคือตัวตนนี้ ท่านกล่าวไว้โดยสัมพันธ์กับความหมายว่า ดลบันดาล ไม่ได้ หรือไม่มีอำนาจในตัว ทั้งนี้เพราะถ้ามีตัวตนคงที่ยั่งยืนอยู่เป็นแก่นเป็นแก่นจริงแล้ว ก็ย่อมขึ้นยอมฝืนความเปลี่ยนแปลงได้ ไม่ต้องไปตามความเปลี่ยนแปลงนั้น ยิ่งถ้าเป็นผู้ครอบครอง ก็ย่อมต้องมีอำนาจบังคับสิ่งที่ถูกครอบครองให้เป็นไปอย่างไร ๆ ก็ได้ตามปรารถนา แต่ตามความเป็นจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ ความไม่เป็นตัวตน และความไม่มีตัวตนสิ่งสู่อยู่ครอง จึงมีความหมายเด่นในแง่ที่ว่า ไม่มีอำนาจบังคับ ไม่เป็นไปในอำนาจ ขัดแย้งต่อความปรารถนา และโดยนัยนี้ คัมภีร์รุ่นอรธ-กถา จึงนิยมแสดงความหมายของอนัตตาว่า “ชื่อว่า

^{๙๐}วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๕๗/๓๔๑.

^{๙๑}ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑-๘/๑-๑๖.

^{๙๒}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๔.

^{๙๓}วิสุทฺธิ. (ไทย) ๓/๒๓๕-๖.

อนัตตาโดยความหมายว่า ไม่เป็นไปในอำนาจ (อวสวตตณฺณฐฺเณ หรือ อวสวตตณฺโตะ) เพราะไม่เป็นไปในอำนาจ”^{๙๔}

และอธิบายในทำนองว่าไม่มีใครมีอำนาจบังคับต่อสังขารทั้งหลายว่า สังขารที่เกิดขึ้นแล้ว จงอย่าถึงความทรงอยู่ ที่ถึงความทรงอยู่แล้ว อย่าถึงชรา ที่ถึงชราแล้ว จงอย่าแตกดับ จงอย่าเสื่อมโทรมด้วยการเกิดขึ้น และการเสื่อมสลาย^{๙๕} ตลอดจนอ้างพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “บุคคลย่อมไม่ได้ตามปรารถนาในรูป และในชั้นอื่น ๆ ว่า รูปของเราจะเป็นอย่างนี้ รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนี้” ขยายความได้ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่ปรากฏเป็นไปต่าง ๆ นั้น เมื่อวิเคราะห์ตามสภาวะถึงที่สุดแล้ว หาใช่มีตัวแท้ตัวจริงที่คงที่คงตัวยั่งยืนอยู่อย่างดั่งที่เรียกชื่อกันว่าอย่างนั้นอย่างนี้ไม่

อนัตตาและอนัตตลักษณะ ในคัมภีร์ปฐิสัมภิทามรรค แสดงอรรถของอนัตตาไว้อย่างเดี่ยวว่า “ชื่อว่าอนัตตา โดยความหมายว่า ไม่มีสภาวะ (อสารกฺกฐฺเณ)”^{๙๖} ที่ว่าไม่มีสภาวะ ก็คือ ไม่มีแก่นสาร ไม่มีแก่นหรือไม่มีแก่น หมายความว่า ไม่มีสิ่งซึ่งเป็นตัวแท้ที่ยืนยงคงตัวอยู่ตลอดไป ดังคำอธิบายที่ว่า “โดยความหมายว่า ไม่มีสภาวะ หมายความว่า ไม่มีสภาวะคือตัวตน (อัตตสภาวะ = ตัวตนที่เป็นแก่น หรือตัวตนที่เป็นแก่น) ที่คาดคิดกันเอาว่าเป็น อาตมัน (อัตตา = ตัวตน) เป็นผู้สิงอยู่หรือครองอยู่ (นิวาสิ) เป็นผู้สร้าง หรือผู้สร้างสรรค์ บันดาล (การกะ) เป็นผู้เสวย (เวทกะ) เป็นผู้มีอำนาจในตัว (สยงวาสิ) เพราะว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นย่อมเป็นทุกข์ (คงตัวอยู่ไม่ได้) มันไม่สามารถห้ามความไม่เที่ยง หรือความบีบคั้นด้วยความเกิดขึ้นและความเสื่อมสิ้นไป แม้ของตัวมันเองได้ แล้วความเป็นผู้สร้างผู้บันดาลตัวตนจะมีมาจากที่ไหน เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ก็ถ้ารูปนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ รูปนี้ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาหาร ซึ่งมีความบีบคั้นขัดแย้งขัดข้องต่าง ๆ เป็นอาทิ”^{๙๗} ความหมายที่ว่า ไม่มีสภาวะคือตัวตนนี้ ท่านกล่าวไว้โดยสัมพันธ์กับความหมายว่า ดลบันดาลไม่ได้หรือไม่มีอำนาจในตัว

ทั้งนี้ เพราะถ้ามีตัวตนคงที่ยั่งยืนอยู่เป็นแก่นเป็นแก่นจริงแล้ว ก็ย่อมขึ้นย่อมผันความเปลี่ยนแปลงได้ ไม่ต้องไปตามความเปลี่ยนแปลงนั้น ยิ่งถ้าเป็นผู้ครอบครอง ก็ย่อมต้องมีอำนาจบังคับสิ่งที่ถูกครอบครองให้เป็นไปอย่างไร ๆ ก็ได้ตามปรารถนา แต่ตามความเป็นจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ ความไม่เป็นตัวตน และความไม่มีตัวตนสิ่งสู่อยู่ครอง จึงมีความหมายเด่นในแง่ที่ว่า ไม่มีอำนาจบังคับ ไม่เป็นไปในอำนาจ ขัดแย้งต่อความปรารถนา และโดยนัยนี้ คัมภีร์รุ่นอรรถกถา จึงนิยมแสดงความหมายของอนัตตาว่า “ชื่อว่าอนัตตา โดยความหมายว่า ไม่เป็นไปในอำนาจ (อวสวตตณฺณฐฺเณ หรือ อวสวตตณฺโตะ) เพราะไม่เป็นไปในอำนาจ”^{๙๘} และอธิบายในทำนองว่าไม่มีใครมีอำนาจบังคับ ตามใจปรารถนาโดยไม่ทำตามเหตุปัจจัย ต่อ

^{๙๔}วิสุทฺธิ. (ไทย) ๓/๒๖๐, ๒๗๖.

^{๙๕}วิสุทฺธิ. (ไทย) ๓/๒๔๖-๗.

^{๙๖}วิสุทฺธิ. (ไทย) ๓/๒๓๕.

^{๙๗}วิสุทฺธิ. (ไทย) ๓/๒๓๕-๖.

^{๙๘}วิสุทฺธิ. (ไทย) ๓/๒๖๐, ๒๗๖.

สังขารทั้งหลายว่า สังขารที่เกิดขึ้นแล้ว จงอย่าถึงความทรงอยู่ ที่ถึงความทรงอยู่แล้วอย่าถึงชรา ที่ถึงชราแล้วจงอย่าแตกดับ จงอย่าเสื่อมโทรมด้วยการเกิดขึ้นและการเสื่อมสลาย๕๕ ตลอดจนอ้างพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “บุคคลย่อมไม่ได้ตามปรารถนาในรูป และในชั้นอื่น ๆ ว่า รูปของเราจะเป็นอย่างนี้ รูปของเราจะได้เป็นอย่างนี้” ขยายความได้ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่ปรากฏเป็นต่างๆ นั้น

เมื่อวิเคราะห์ตามสภาวะถึงที่สุดแล้ว หาใช่มีตัวแท้ตัวจริงที่คงที่คงตัวยั่งยืนอยู่อย่างดั่งที่เรียกชื่อกันว่าอย่างนั้นอย่างนี้ไม่ แต่เป็นเพียงกระบวนการธรรม (ธรรมปวัตติ) คือ กระบวนการแห่งสังขารธรรมทั้งหลาย หรือกระบวนการแห่งรูปธรรมและนามธรรม (ขันธปวัตติ) ที่เกิดจากองค์ประกอบต่าง ๆ มาประชุมหรือประมวลกันเข้า และองค์ประกอบเหล่านั้น แต่ละอย่าง ๆ ล้วนมีการเกิดขึ้นและความเสื่อมสลาย เป็นไปโดยอาการที่สัมพันธ์สืบเนื่องส่งทอดเป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่กัน ทั้งภายในกระบวนการที่กำหนดแยกกว่าเป็นกระบวนการหนึ่ง ๆ และระหว่างกระบวนการธรรมต่างกระบวนการทั้งหลาย

ในสภาวะเช่นนี้ มีสิ่งที่ควรกำหนดเป็นข้อเด่นอยู่ ๔ ประการคือ

๑. ไม่มีตัวตนที่แท้จริงของสิ่งนั้น ยืนตัวเป็นแก่นเป็นแกนอยู่
๒. สภาพที่ปรากฏนั้น เกิดจากองค์ประกอบต่าง ๆ มาประชุมกันปรุงแต่งขึ้น
๓. องค์ประกอบเหล่านั้น เกิดขึ้นแล้วเสื่อมสลายอยู่ตลอดเวลา และสัมพันธ์เป็นปัจจัยแก่กันประมวลขึ้นเป็นกระบวนการ
๔. ถ้ากำหนดแยกออกเป็นกระบวนการย่อย ๆ มากหลาย ก็มีความสัมพันธ์เป็นปัจจัยต่อกันระหว่างต่างกระบวนการด้วย

กระบวนการที่องค์ประกอบต่าง ๆ ซึ่งเกิดสลายและสัมพันธ์เป็นปัจจัยแก่กันประมวลขึ้นนี้ ดำเนินไปเรื่อย ๆ ปรากฏภาพและกลายไปต่าง ๆ ทั้งนี้จะปรากฏภาพและกลายไปอย่างไร ก็สุดแต่องค์ประกอบและความเป็นเหตุปัจจัยแก่กันนั้นนั่นเอง เป็นเรื่องสำเร็จเสร็จสิ้นครบถ้วนในกระบวนการ โดยไม่มีตัวตนอะไรอื่นอีกที่จะเข้ามาแทรกแซง หรือทำให้เป็นไปอย่างอื่นได้ คือ ไม่มีตัวตนต่างหากจากกระบวนการนั้น ไม่ว่าจะในความหมายว่า เป็นตัวแกนภายในที่ยืนยงคงที่ผืนความเป็นไปตามเหตุปัจจัยสามารถทำให้เป็นไปโดยลำพังความปรารถนาของตนได้ หรือในความหมายว่า เป็นตัวการภายนอกที่สามารถสร้างสรรค์ลดบันดาลให้เป็นไปอย่างอื่น โดยไม่ต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย เมื่อองค์ประกอบต่าง ๆ ประชุมกันเข้า และสัมพันธ์เป็นปัจจัยแก่กันปรากฏเป็นภาพรวมอย่างหนึ่ง ๆ ขึ้น มนุษย์มักตั้งชื่อเรียกภาพรวมนั้นเช่นว่า คน สัตว์ สถานที่ สิ่งของ แต่ชื่อเหล่านั้น เป็นเพียงคำเรียกขานที่สมมติกันขึ้นใช้ เพื่อให้เกิดความสะดวกในการสื่อสารสำหรับความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวันของมนุษย์เท่านั้น มันหาใช่เป็นสภาวะที่มีอยู่แท้จริงไม่ คือไม่มีตัวตนอยู่จริงต่างหากจากส่วนประกอบ

^{๕๕}วินย.ฎีกา. (บาลี) ๔/๗๙.

ที่มารวมกันเข้านั้น ถ้าแยกส่วนประกอบทั้งหลายออกจากกัน ก็จะมีเพียงส่วนประกอบแต่ละหน่วยที่มีชื่อเรียกเฉพาะอย่าง ๆ ของมันอยู่แล้ว หากตัวตนของภาพรวมที่ตั้งชื่อให้มันไม่พบ จะชี้ตัวลงไปไหนก็ไม่มี ชื่อที่ตั้งให้แก่ภาพรวมนั้น เป็นตัวตนสมมติที่สร้างขึ้นซ้อนสถานะที่เป็นจริง ซ้อนอยู่ลอยๆ ไม่มีความสัมพันธ์โดยตรง ไม่มีอำนาจ ไม่มีผลกระทบกระเทือนต่อกระบวนการที่กำลังเป็นไปอยู่นั้นเลย นอกจากโดยความยึดถือซึ่งก็เป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งอยู่ในกระบวนการเอง ในเมื่อเป็นเพียงของสมมติ และเป็นของซ้อนอยู่ลอย ๆ ก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่มันจะไม่มีอำนาจหรือไม่มีทางที่จะไปบังคับกระบวนการ หรือองค์ประกอบใด ๆ ในกระบวนการให้เป็นไปอย่างหนึ่งอย่างใดได้ กระบวนการ หรือกระบวนการแห่งสังขารธรรม ก็เป็นไปของมันตามเหตุปัจจัย^{๑๐๐}

ไม่เป็นไปตามความปรารถนา ไม่ขึ้นต่อตัวตนที่ซ้อนลายนั่น ที่ว่าไม่เป็นไปตามความปรารถนา ก็เพราะเมื่อว่าตามความเป็นจริงแล้ว ความปรารถนานั้น ก็หาใช้ความปรารถนาของตัวตนไม่ แต่เป็นเพียงองค์ประกอบอย่างหนึ่งอยู่ในกระบวนการ และเป็นองค์ประกอบที่ไม่ใช่ตัวให้สำเร็จกิจ มันจะให้สำเร็จผลได้ก็ต่อเมื่อมันเป็นตัวผลักดันให้เกิดปัจจัยขึ้นไป คือ การลงมือทำหรือปฏิบัติการ ซึ่งก็คือเป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยนั่นเอง

การที่จะมีตัวตนซ้อนลอย เป็นตัวตนอยู่ต่างหากอยู่จริงๆ ย่อมเป็นไปไม่ได้ เพราะถ้าเป็นไปได้อันหนึ่งไปตามเหตุปัจจัยก็ย่อมเป็นไปไม่ได้ เพราะตัวคงที่ซึ่งไม่เป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้นขวางขึ้นกระแสน้ำพาให้องค์ประกอบต่าง ๆ เรรวนไปหมดไม่เป็นไปตามกระบวนการ ยิ่งกว่านั้นตัวตนซ้อนนั้น ก็อาจจะขัดขวางแทรกแซงและผิดธรรมทั้งหลายให้เป็นไปอย่างอื่น จากความเป็นไปตามเหตุปัจจัยอีกด้วย แต่ความเป็นไปที่แท้จริงก็คือสังขารธรรมทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย ดังนั้น ตัวตนต่างหากจากกระบวนการจึงไม่มีอยู่จริง ไม่ว่าจะภายในหรือภายนอกกระบวนการนั้นก็ตาม เมื่อส่วนประกอบทั้งหลายรวมกันเข้า ปรากฏรูปเป็นอย่างไรอย่างหนึ่ง ก็มีการบัญญัติเรียกชื่อนั้นอย่างนั้นอย่างนี้ อันยอมรับกันโดยสมมติ เมื่อองค์ประกอบและปัจจัยต่าง ๆ ยังค้ำจุนหล่อเลี้ยงให้คงรูปร่างหรือคงสภาพอยู่ตามที่สมมติเป็นตัวเป็นตนอย่างนั้น แต่เมื่อใดองค์ประกอบทั้งหลายแยกพราวจากกัน หรือปัจจัยแวดล้อมไม่เกื้อกูลสภาพตัวตนนั้นก็หายไป เหมือนดังเมื่ออุณหภูมิสูงขึ้นถึงระดับหนึ่ง น้ำแข็งก็ละลาย ตัวตนที่เชื่อว่าน้ำแข็งหายไปเหลืออยู่แต่น้ำเหลว เมื่อความร้อนเพิ่มขึ้นถึงระดับหนึ่ง โดยสัมพันธ์กับความกดดันอากาศ น้ำเหลวก็ระเหยกลายเป็นไอน้ำสภาพตัวตนของน้ำเหลวก็สิ้นไป

ตัวอย่างที่น่าสนใจคือ พระเสลาภิกษุณีตอบว่า “ร่างนี้ไม่มีใครสร้างตัวนี้ไม่มีใครบันดาล อาศัยเหตุมันก็เกิดมีเพราะเหตุสลายมันก็ดับ เมล็ดพืชอย่างไรอย่างหนึ่งที่เขาหว่านในนาอาศัยรสในแผ่นดินและยางในเมล็ดพืชทั้งสองอย่างนี้ ก็ย่อมงอกงามขึ้นได้ฉันใดก็ฉันนั้นเหมือนกัน ประดาจันทร์ ธาตุทั้งหลาย ๑๐๑ และ

^{๑๐๐} อจ. ดิก. (ไทย) ๒๐/๔๗/๒๐๘.

^{๑๐๑} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๒๕/๑๖๑-๑๖๔.

อายตนะทั้ง ๖ เหล่านี้ อาศัยเหตุย่อมเกิดมี เพราะเหตุสลาย ก็ย่อมดับไป” ๑๐๒ เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวจิตย่อมโน้มไปเพื่ออัสวักขยญาณ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้อาสวะ เมื่อรู้อย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว กิจอย่างอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มีอีกต่อไป ๑๐๓ ช่างม้าเหล่าทหารและยานรบทั้งหลายรวม ๆ เข้าด้วยกัน ก็เรียกว่า กองทัพ ตีกราม บ้านเรือน ผู้คนและกิจการต่าง ๆ มากมายหลายชุมนุมกันอยู่ ก็เรียกว่าเมือง มือกับนิ้วรวบเข้าด้วยกันในท่าหนึ่ง เขาเรียกว่ากำปั้นหรือหมัด กำปั้นหรือหมัดไม่มีอยู่จริง มีแต่มือและนิ้ว มือและนิ้วเมื่อแยกส่วนประกอบย่อย ๆ ออกไป ก็ไม่มีเช่นเดียวกัน วิเคราะห์กระจายส่วนออกไปได้โดยลำดับ จนหาตัวตนอะไรเป็นขึ้นเป็นอันไม่ได้

พระสูตรทั้งหลายมากมาย แสดงแต่เรื่องนามรูป หรือนามธรรมและรูปธรรม ไม่ได้กล่าวถึงบุคคลเลย เมื่อว่าโดยสรุป พระอรรรถกถาจารย์ ประมวลความหมายของอนัตตาแสดงไว้เป็นหมวดรวม ๔ นัย คือ

๑. **สุญญโต** เพราะเป็นสภาพว่างเปล่า คือ ปราศจากตัวตนที่เป็นแก่นเป็นแกน (อัตต-สาระ คือตัวตน) หรือว่างจากความเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาที่แท้จริง ไม่มีตัวผู้สั่งอยู่ครอง ไม่มีตัวผู้สร้างสรรค์ บันดาล ไม่มีตัวผู้สวดย นอกเหนือจากกระบวนการแห่งองค์ประกอบทั้งหลาย ที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยและนอกจากโดยการสมมติ พุดง่าย ๆ ว่า ว่างเปล่าจากความเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา จากความเป็นนั้นเป็นนี้ ที่กำหนดหมายกันขึ้น

๒. **อสสามิกโต** เพราะเป็นสภาพไร้เจ้าของ คือ ไม่เป็นตัวตนของใคร และไม่ใช่อำนาจของตัวตนใดๆ ไม่มีตัวตนอยู่ต่างหากที่จะเป็นเจ้าของครอบครองสังขารธรรมทั้งหลาย มันเป็นแต่เพียงกระบวนการล้วนๆ เป็นไปโดยลำพังตามเหตุปัจจัย ไม่มีใครเป็นเจ้าของ ไม่เป็นของใครจริง ไม่เป็นตัวตนของใคร

๓. **อวสวตุนโต** เพราะไม่เป็นไปตามอำนาจ คือ ไม่อยู่ในอำนาจของใคร ไม่ขึ้นต่อผู้ใด ไม่มีใครมีอำนาจบังคับมัน จะเรียกร้องหรือปรารถนาให้มันเป็นอย่างไร ๆ ไปไม่ได้ นอกจากทำการตามเหตุปัจจัย ใช้ศัพท์อีกอย่างหนึ่งว่า อนิสสรโต แปลว่า เพราะไม่เป็นเจ้าใหญ่หรือไม่เป็นใหญ่ในตัว คือ จะบงการหรือใช้อำนาจบังคับเอาไม่ได้ มีแต่จะต้องให้เป็นไปตามเหตุปัจจัย

บางแห่งใช้ว่า อกาม-การียโต แปลว่า เพราะเป็นสภาพที่ไม่อาจทำได้ตามความอยาก คือ จะให้เป็นไปตามความอยากความปรารถนามิได้ หรือจะเอาใจอยากเข้าว่าไม่ได้แต่เป็นเรื่องของความเป็นไปตามเหตุปัจจัย จะให้เป็นอย่างไร ก็ต้องทำเอาตามเหตุปัจจัยต้องทำเหตุทำปัจจัยเอา หรือต้องทำให้เป็นเหตุเป็นปัจจัยขึ้นมา รวมความว่า ไม่อยู่ในอำนาจ หรือไม่มีใครเป็นใหญ่ คือ ใครจะสั่งบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ มันขึ้นต่อเหตุปัจจัย ไม่ได้ขึ้นต่ออำนาจหรือความปรารถนาของใคร เช่น มันเกิดขึ้นแล้วจะสั่งว่า อย่าตั้งอยู่ มันตั้งอยู่แล้วจะสั่งว่า อย่าโทรม มันโทรมแล้วจะสั่งว่า อย่าสลาย ไม่ได้ทั้งนั้น

^{๑๐๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๐/๒๒๖.

^{๑๐๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๔/๔๓.

๔. **อตตปฏิภุขโต** เพราะแย้งต่ออัตตา คือ โดยสภาวะของมันเองก็ปฏิเสธอัตตาอยู่ในตัว หมายความว่า ความเป็นกระบวนการธรรม คือ การที่องค์ประกอบทั้งหลายสัมพันธ์กันดำเนินไปโดยความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั่นเอง เป็นการปฏิเสธอยู่ในตัวว่า ไม่มีตัวตนต่างหากซ้อนอยู่ที่จะมาแทรกแซงบงการ หรือแม้แต่ขวางขึ้นความเป็นไปตามเหตุปัจจัยและตัวตนต่างหากเช่นนั้นไม่ได้ เพราะถ้ามี ก็ไม่อาจมีความเป็นไปตามเหตุปัจจัย แต่จะกลับกลายเป็นว่า ต้องเป็นไปตามความบังคับบงการของตัวตนนั้น อีกอย่างหนึ่ง กระบวนการธรรมที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้น มีความสำเร็จเสร็จสิ้นสมบูรณ์พร้อมในตัวอยู่แล้ว ไม่จำเป็นและไม่อาจจะมีตัวการอย่างอื่นที่จะมาแทรกแซงสั่งการอีกได้มีความหมายอีก ๒ อย่าง ซึ่งแม้จะรวมอยู่ในความหมาย ๔ ข้อต้นนั้นแล้ว แต่เห็นว่ามีสำคัญเป็นพิเศษที่ควรนับเป็นข้อต่างหากไว้ เพราะเป็นลักษณะของความเป็นกระบวนการธรรม อันจะเห็นเด่นชัดเมื่อวิเคราะห์กระบวนการธรรมออกไป คือ

๕. **สุทฺธสงฺขารปฺยุชโต** หรือ **สุทฺธธมฺมปฺยุชโต** เพราะเป็นกองแห่งสังขารทั้งหลายล้วน ๆ หรือเป็นกองแห่งธรรมทั้งหลาย (รูปธรรมหรือนามธรรม) ล้วน หรือ องค์สมุการโต เพราะเป็นการประกอบกันขึ้นของส่วนย่อยต่าง ๆ คือ เกิดจากส่วนประกอบย่อย ๆ ทั้งหมด มาประชุมหรือประสมรวมกันขึ้น ไม่เป็นตัวตนขึ้นอันที่สมบูรณ์ในตัว ที่จะยังยืนคงตัวอยู่ได้ ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตนที่แท้จริงนอกเหนือจากส่วนประกอบเหล่านั้น

๖. **ยถาปจฺจยปวตฺติโต** เพราะความเป็นไปตามเหตุปัจจัย คือ องค์ประกอบทั้งหลายที่ประสมรวมหรือประชุมกันเข้านั้น ต่างสัมพันธ์เป็นปัจจัยแก่กัน เรียกรวม ๆ ว่า กระบวนการธรรมนั้น เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่เป็นไปตามความปรารถนาของใคร และไม่อาจมีตัวตน ไม่ว่าจะเป็นตัวแกนภายใน หรือตัวการภายนอก ที่จะขวางขึ้นหรือบงการบังคับมันได้รวมความก็คือ สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันเอง ตามธรรมดา เหตุปัจจัยมีมันก็เกิด เหตุปัจจัยหมด มันก็ดับ มันหาฟังเสียงเราอ่อนวอนขอร้องหรือปรารถนาไม่ มันไม่เป็นตัว เป็นอะไร ๆ หรือเป็นของใครทั้งนั้น^{๑๐๔}

ความสัมพันธ์ระหว่างไตรลักษณ์ ลักษณะ ๓ ประการ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นลักษณะที่เป็นสากลของสิ่งทั้งหลาย เพราะสิ่งทั้งหลายทั้งหมดในจักรวาลนี้ ทั้งที่เป็นรูปธรรมนามธรรม ย่อมประกอบด้วยลักษณะทั้ง ๓ ประการ

ลักษณะทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นลักษณะของสังขตธรรมทั้งสิ้น แต่ละลักษณะจะมีความเกี่ยวข้องกัน เมื่อรู้ลักษณะใด ลักษณะหนึ่ง ก็จะสามารถที่จะเชื่อมโยงสวาทไปยังลักษณะอื่นได้อีกแต่โดยทั่วไป ตามพระคัมภีร์ จะเริ่มต้นที่ อนิจจลักษณะ คือ ลักษณะแห่งความไม่เที่ยงของสิ่งทั้งหลาย ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เมื่อเห็นความไม่เที่ยงของรูปธรรมนามธรรมแล้ว ก็จะรู้ต่อไปว่า ความไม่เที่ยงของรูปธรรมนั้น เป็นความทุกข์ของรูปธรรมอีกด้วย ซึ่งก็หมายถึง การมองเห็น ทุกขลักษณะพร้อมไปกับอนิจจลักษณะด้วย ดังพระบาลีกล่าวว่ายพินิจจํ ตํ ทุกฺขํ สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงสรุปการเห็นความไม่เที่ยง ความ เป็นทุกข์ ความไม่ใช่ว่าตัวตนลงไว้ที่คำว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา”^{๑๐๕}

^{๑๐๔}วิสุทฺธิ. (ไทย) ๓/๒๔๗.

^{๑๐๕}ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๕/๒๙.

พุทธศาสนามีคำอยู่คำหนึ่งเป็น คำรวบยอด คือคำว่า “สุญญตา” ซึ่งแปลว่า ความเป็นของว่าง คือ ว่างจากความหมายแห่งความเป็นตัวตน ว่างจากสาระที่เราควรเข้าไปยึดถือ

ไตรลักษณ์ในพุทธธรรม

ไตรลักษณ์ในอรรถกถาบางที่เรียกว่า “สามัญญลักษณะ” คือ เป็นลักษณะร่วมที่มีแก่สิ่งทั้งหลาย เป็นสามัญญเสมอเหมือนกัน ได้แก่ ทุกอย่างที่เป็นสังขตะ เป็นสังขาร ล้วนไม่เที่ยงคงทนอยู่ไม่ได้เสมอเหมือนกัน ทั้งหมด ทุกอย่างที่เป็นธรรมไม่ว่าจะเป็นสังขตะ คือ สังขาร หรืออสังขตะ คือ วิสังขาร ก็ล้วนมิใช่ตัวมิใช่ตน ไม่เป็นอัตตา เสมอกันทั้งสิ้น^{๑๐๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของไตรลักษณ์ในหนังสือ “พุทธธรรม” ของท่านไว้ ดังนี้

๑. อนิจจตา (Impermanence) ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความไม่ยั่งยืน ภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมและสลายไป

๒. ทุกขตา (Stress and Conflict) ความเป็นทุกข์ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว ภาวะที่กดดัน ผื่นและขัดแย้งอยู่ในตัว เพราะปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพเป็นอย่างนั้นเปลี่ยนแปลงไป จะทำให้คงอยู่ในสภาพนั้นไม่ได้ ภาวะที่ไม่สมบูรณ์ มีความบกพร่องอยู่ในตัว ไม่ให้ความสมอยากอย่างแท้จริง หรือความพึงพอใจเต็มที่แก่ผู้อยากด้วยตัณหา และก่อให้เกิดทุกข์แก่ผู้เข้าไปอยาก เข้าไปยึดด้วยตัณหาอุปาทาน

๓. อนัตตตา (Soullessness หรือ Non-Self) ความเป็นอนัตตา ความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมัน^{๑๐๗}

ถ้าพิจารณาไตรลักษณ์แล้ว กลัวจะอยู่ในโลกไม่สนุก ก็เหมือนคนที่กลัวว่า ถ้าไม่ดื่มเหล้าเสียแล้วบ้านเรือนจะไม่น่าอยู่นั่นเอง ข้อเท็จจริงก็ปรากฏว่า คนที่พ่ายแพ้ต่อมรสุมของโลก เห็นโลกเป็นไม้เบื่อไม้เมามาจนต้องฆ่าตัวตายด้วยวิธีพิสดารต่างๆ ซึ่งมีข่าวอยู่บ่อย ๆ นั้น เพราะมิได้พิจารณาไตรลักษณ์ทั้งนั้น แต่ตรงกันข้าม คนที่สนใจพิจารณาไตรลักษณ์ กลับครองชีวิตอยู่ในโลกอย่างสดชื่น ทำประโยชน์แก่ตนและแก่โลกเต็มกำลัง จนตราบเท่าอายุขัย แล้วจากโลกไปด้วยความยิ้มแย้มและภาคภูมิใจในความสำเร็จของตนเอง^{๑๐๘} ในบรรดาปรมัตถธรรมทั้งหลายทั้งปวงที่มีอยู่จริงนั้น แต่ละสิ่งแต่ละอย่างย่อมมีลักษณะอันผิดแผกแตกต่างกันไปตามชนิดและตามประเภทของรูปธรรมนามธรรมนั้น ๆ แต่ไม่ว่ารูปธรรม หรือนามธรรมเหล่าใดก็ตาม ย่อมมีลักษณะอยู่อย่างหนึ่งที่สอดคล้องต้องกัน ร่วมกันหรือเป็นทำนองเดียวกันนี้ ทางพุทธศาสนาเรียกว่า “สามัญญลักษณะ” (สามัญญลักษณะ) มีอยู่ ๓ ประการ จึงเรียก สามัญญลักษณะนี้อีกนัยหนึ่งว่า “ไตรลักษณ์” (ติลกขณา) อันได้แก่ อนิจจัง ความไม่คงที่ ความเปลี่ยนแปลง ทุกสิ่งทุกอย่างไม่คงที่ ทุกสิ่งทุกอย่างเปลี่ยนแปลงไป “สุทฺธิธมมา ปวตฺตณฺติ” ธรรมชาติโดยแท้ย่อมเปลี่ยนแปลงไป คือ มีการเปลี่ยนแปลงทั้งในทางปริมาณและในทาง

^{๑๐๖}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๖๓.

^{๑๐๗}อ้างแล้ว

^{๑๐๘}ปิ่น มุทุกันต์, **พุทธศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๙๑-๑๙๓.

คุณภาพ (Quantitative and Qualitative change) โดยเปลี่ยนแปลงจากสภาวะธรรมอย่างหนึ่ง ไปสู่สภาวะธรรมอีกอย่างหนึ่งเรื่อยไป จนกว่ารูปธรรมนามธรรมนั้น ๆ จะสิ้นสุดยุติลงตามอายุขัยของสิ่งนั้น ๆ ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ เป็นปรากฏการณ์หรือความประจักษ์แห่งสภาพภายนอกของสิ่งนั้น ๆ “พหิทธา ธมมา” ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ มีลักษณะที่แตกต่างกันสำหรับรูปธรรมและนามธรรม กล่าวคือ รูปธรรมนั้นความเปลี่ยนแปลงเริ่มขึ้นจากการเกิดขึ้น (อุปจย) การเจริญเติบโต (สนตติ) การเสื่อมสลาย (ขรตา) และการดับสูญสิ้นไป (อนิจจตา) ในที่สุด^{๑๙} เช่น มนุษย์เราเริ่มบังเกิดชีวิตจากการปฏิสนธิขึ้นในครรภ์มารดา แล้วเจริญเติบโตจนกระทั่งคลอดออกมาเป็นทารก ต่อจากนั้นก็เจริญวัยเติบโตเป็นเด็ก เป็นหนุ่มสาว เป็นวัยกลางคน วัยชรา แล้วก็แก่ตายไปในที่สุด แต่เพื่อให้มีความหมายครอบคลุมถึงรูปธรรมทั้งหลายทั้งปวง ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต โอโห อนิจจา สงขาราน โอ้อสังขารทั้งหลายเอ๋ย ช่างไม่หยุดนิ่งเลย เต กาลิกา อสนฺจिता ดำรงอยู่เพียงชั่วคราวเท่านั้น ไม่นั่นคงถาวรเสียเลย สกาลา กาลิกา สพเพ ล้วนถูกกำหนดด้วยกาลเวลา ให้คงอยู่เพียงชั่วคราวเท่านั้นเอง

ส่วนนามธรรม โดยเฉพาะจิตกับเจตสิกนั้น มีความเปลี่ยนแปลงเป็น ๓ จังหวะด้วยกัน คือ อุปาท (เกิดขึ้น) ฐิตี (ตั้งอยู่) ภงค (ดับไป) สภาวะของนามธรรมเหล่านี้ย่อมเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาหาไม่แก่นสารสาระไม่^{๒๐} ทุกขัง คือ มองลึกเข้าไปถึงเนื้อหาภายในของสรรพสิ่ง “อชฺมตติกา ธมมา” ว่า ภายในของสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนี้ มันมีธรรมชาติอยู่ ๓ ชนิด คือ ธรรมชาติที่เป็นบวก ธรรมชาติที่เป็นลบและธรรมชาติที่เป็นกลาง ธรรมชาติฝ่ายบวก (Positive Aspect) หมายถึง ธรรมชาติที่เกิดขึ้น ใหม่ที่กำลังพัฒนา กำลังก้าวหน้า กำลังเจริญเติบโต ธรรมชาติฝ่ายลบ (Negative Aspect) หมายถึง ธรรมชาติที่เก่าแก่ที่กำลังพุงกำลังเสื่อมสลาย ธรรมชาติทั้งสองฝ่ายนี้จะขัดแย้งกันปะทะกันลักษณะนี้เรียกว่า สภาวะทุกข์ หรือ ทุกข์ (Contradiction) แล้วก็กลับเข้าสู่สภาวะไม่มีบวกไม่มีลบ เป็นอภัยกตาธัมมา แล้วก็เริ่มขัดแย้งกันอีก แล้วก็กลับเข้าสู่สภาวะอย่างเดิมอีกจะเป็นอย่างไรเรื่อยไปจนกว่าจะสิ้นสุดอายุขัยของสิ่งนั้น ๆ ความขัดแย้งของธรรมชาติฝ่ายบวกและฝ่ายลบ หรือตัวทุกขัง นี้เองที่เป็นตัวผลักดัน (Expulsion Force) ให้สรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเกิดความเปลี่ยนแปลงทางคุณภาพ (Qualitative Change)^{๒๑} จากคุณภาพที่ด้อยกว่า ไปสู่คุณภาพที่ดีกว่าเรื่อย ๆ ไป เพราะฉะนั้น อภัยกตาธ มีลักษณะ เป็นเพียง สัจธรรมสัมพัทธ์ (Relative Truth) เท่านั้น ส่วนสภาวะทุกข์หรือทุกขังนั้นเป็น สัจธรรมสมบูรณ์ (Absolute Truth)^{๒๒}

^{๑๙}ระวี ภาวิไล, **อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๒๗๒.

^{๒๐}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖.

^{๒๑}สุภัทร สุคนธาภิรมย์ ณ พัทลุง, **พุทธปรัชญากับปรัชญามาร์กซิสต์**, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท, ๒๕๔๑), หน้า ๑๒-๑๙.

^{๒๒}อ้างแล้ว.

ทุกข์ในไตรลักษณ์ กับ ทุกข์ในอริยสัจ ๔

ทุกข์ ปรากฏในหมวดธรรมสำคัญ ๓ หมวด ได้แก่ (๑) ในเวทนา^{๑๑๓} (เวทนา ๓ คือ ทุกข์ สุข อทุกขมสุข หรือ อุเบกขาเวทนา เวทนา ๕ คือ ทุกข์ สุข โทมนัส โสมนัส และอุเบกขา) เรียกเต็มว่า ทุกขเวทนา (๒) ทุกข์ในไตรลักษณ์ (อนิจจ ทุกข์ อนตตา) เรียกเต็มว่า ทุกขลักษณะ และ (๓) ทุกข์ในอริยสัจ ๔ (ทุกข์สมุทัย นิโรธ มรรค) เรียกเต็มว่า ทุกขอริยสัจ ทุกข์ในหมวดธรรมทั้งสามนั้น มีความหมายเกี่ยวเนื่องอยู่ด้วยกัน แต่มีขอบเขตกว้างแคบกว่ากัน เป็นบางแง่บางส่วนหรือเป็นผลสืบต่อกันดังนี้

๑) ทุกข์ ที่มีความหมายกว้างที่สุดครอบคลุมทั้งหมด คือ ทุกข์ในไตรลักษณ์ หรือ ทุกขลักษณะ หรือ ทุกขตา เป็นภาวะที่ไม่คงตัวอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เพราะมีความบีบคั้นกดดันขัดแย้งที่เกิดจากความเกิดขึ้นและความเสื่อมสลาย ซึ่งเป็นลักษณะของสังขารทั้งหลายทั้งปวง (สพเพ สงขารา ทุกขา) กิณขอบเขตเท่ากันกับความไม่เที่ยง คือ สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นก็ทุกข์

๒) ทุกข์ ที่มีความหมายแคบที่สุด เป็นเพียงอาการสืบเนื่องด้านหนึ่งเท่านั้น ก็คือ ทุกข์ที่เป็นเวทนา เรียกชื่อเต็มว่า ทุกขเวทนา หรือความรู้สึกทุกข์ ได้แก่ อาการสืบเนื่องจากทุกข์ในไตรลักษณ์หรือความรู้สึกที่เกิดขึ้นในบุคคลเนื่องมาจากทุกข์ในไตรลักษณ์นั้น กล่าวคือ ความรู้สึกบีบคั้นกดดันขัดแย้งของคน ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อความบีบคั้นกดดันขัดแย้งที่เป็นสภาพสามัญของสิ่งทั้งหลาย เป็นไปในระดับหนึ่ง หรือในอัตราส่วนหนึ่งโดยสัมพันธ์กับสภาพกายและสภาพจิตของเขา ทุกขเวทนานี้ ก็เป็นทุกข์ตามความหมายในไตรลักษณ์ด้วย เช่นเดียวกับเวทนาอื่นๆ ทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นสุขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาจึงตาม หมายความว่า เวทนาทุกอย่าง จะเป็นทุกขเวทนาจิตี สุขเวทนาจิตี อทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกไม่ทุกข์ไม่สุขคือเฉยๆ) หรือ อุเบกขาเวทนาจิตี ล้วนเป็นทุกข์ในความหมายที่เป็นลักษณะสามัญนั้นทั้งสิ้น

๓) ทุกข์ในอริยสัจ หรือ ทุกขอริยสัจ ก็คือ ภาวะที่เป็นทุกข์ในไตรลักษณ์นั่นเอง แต่จำกัดขอบเขตเฉพาะเท่าที่จะเกิดเป็นปัญหาแก่มนุษย์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับชีวิต ขยายความว่า สังขารทั้งหลายถูกบีบคั้นตามธรรมดาของมัน โดยเป็นทุกข์ในไตรลักษณ์ และสังขารเหล่านั้นนั้นแหละ (ไม่ทั้งหมดและไม่เสมอไป) ก็ก่อความบีบคั้นขึ้นแก่คน โดยเป็นทุกข์ในอริยสัจ แต่การที่มันจะกลายเป็นของบีบคั้นขึ้นมาได้ ก็เพราะมันเองถูกบีบคั้นโดยเป็นทุกข์ในไตรลักษณ์ก่อน พุดง่ายๆ ว่า ทุกขอริยสัจ หมายเฉพาะเรื่องของเบญจขันธ์ หรืออุปาทานขันธ์ เรียกเป็นศัพท์ว่า ได้แก่ทุกข์เฉพาะส่วนที่เป็น อินทริยัพพัตถ์ คือ เนื่องด้วยอินทริย ไม่รวมถึงทุกข์ที่เป็นอนินทริยัพพัตถ์ (ไม่เนื่องด้วยอินทริย) ซึ่งเป็นทุกข์ในไตรลักษณ์ แต่ไม่จัดเป็นทุกข์ในอริยสัจ^{๑๑๔}

ข้อสังเกตบางอย่างที่จะช่วยให้กำหนดขอบเขตของทุกข์ในอริยสัจง่ายขึ้นมีดังนี้ (๑) เป็นอินทริยัพพัตถ์ คือ เนื่องด้วยอินทริยเกี่ยวข้องกับชีวิตเป็นปัญหาสำหรับมนุษย์ ไม่รวมถึงอนินทริยัพพัตถ์ ไม่ใช่ทุกข์ในข้อความว่า “สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ (สพเพ สงขารา ทุกขา)” หรือในข้อความว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น

^{๑๑๓}ม.ม. (ไทย) ๑๓ /๒๐๕-๒๐๖/๒๔๒-๒๔๔.

^{๑๑๔}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ไตรลักษณ์, หน้า ๓๗-๓๘.

เป็นทุกข์ (ยถนิจจํ ตํ ทุกฺขํ)” ซึ่งหมายถึงทุกข์ในไตรลักษณ์ที่กินความกว้างขวางครอบคลุมทั้งหมด (๒) เป็นเรื่องที่เกิดจากกรรมกิเลส คือ เป็นทุกข์ที่เป็นปัญหาของมนุษย์ เกิดจากกิเลสและกรรมของคน (ใช้ศัพท์ตามพระบาลีว่า เกิดจากทุกขสมุทัย คือ เกิดจากตัณหา) (๓) เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปริณญากิจ คือ ตรงกับกิจในอริยสัจข้อที่ ๑ ได้แก่ ปริณญาที่เป็นการกำหนดรู้ หรือรู้ตามสภาพที่มันเป็น เป็นกิจที่มนุษย์จะต้องกระทำต่อทุกข์ในอริยสัจ คือ ทำความรู้ความเข้าใจในปัญหาของตน ทุกข์ในอริยสัจจำกัดเฉพาะทุกข์ที่เกี่ยวข้องกับกิจ คือ ปริณญานี้เท่านั้น (๔) เน้นความหมายในแง่ที่ว่าเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ หรือเป็นที่รองรับของทุกข์ (ทุกข์ขตุฤตฺตาย) ไม่เพ่งความหมายในแง่ว่ามีความบีบคั้นกดดันขัดแย้งด้วยการเกิดขึ้นและเสื่อมสลายไป (อุทฺทพฺพยปฏิปฺปฬฺนฺน) ซึ่งเป็นความหมายที่เต็มเนื้อหาของทุกข์ในไตรลักษณ์^{๑๑๕}

ประเภทของทุกข์ในไตรลักษณ์ท่านแสดงไว้แต่พอเป็นหลักเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจทำตามตามความเป็นจริง ในที่นี้จะยกมาแสดงเฉพาะชุดสำคัญ ๆ หรือที่ท่านกล่าวถึงกันบ่อย ๆ ดังนี้

(๑) ชุดที่ ๑ ทุกขตา ๓ หรือ ทุกข์ ๓ เป็นชุดสำคัญซึ่งมีพุทธพจน์แสดงไว้เป็นหลัก ครอบคลุมความหมายทั้งหมดของทุกข์ในไตรลักษณ์ คือ

๑.๑ **ทุกขทุกขตา** ทุกข์ที่เป็นความรู้สึกทุกข์ คือ ความทุกข์กายทุกข์ใจ ไม่สบาย เจ็บปวดเมื่อย ขบโศกเศร้า เป็นต้น อย่างที่เข้าใจกันโดยสามัญ ตรงตามชื่อตามสภาพ ที่เรียกกันว่า ทุกขเวทนา เป็นความทุกข์อย่างปกติที่เกิดขึ้น เมื่อประสบ อนิฏฐารมย์ หรือสิ่งกระทบกระทั่งบีบคั้น

๑.๒ **วิปริณามทุกขตา** ทุกข์เนื่องด้วยความผันแปร หรือทุกข์ที่แฝงอยู่ในความผันแปรของสุข คือ ความสุขที่กลายเป็นความทุกข์ หรือทำให้เกิดทุกข์ เพราะความแปรปรวนกลับกลายของมันเป็นเอง เป็นภาวะที่ตามปกติก็สบายดีอยู่ ไม่รู้สึกทุกข์อันใดเลย แต่ครั้งได้เสวยความสุขบางอย่าง พอสุขนั้นจางหายไป ภาวะเดิมที่เคยรู้สึกสบายเป็นปกตินั้น กลับกลายเป็นทุกข์ไป เสมือนเป็นทุกข์แฝง ซึ่งจะแสดงตัวออกมาในทันทีที่ความสุขนั้นเลือนรางไป ยิ่งสุขมากขึ้นเท่าใดก็กลับเป็นทุกข์รุนแรงมากขึ้นเท่านั้น เสมือนว่าทุกข์ที่แฝงขยายตัวขึ้นไป ถ้าความสุขนั้นไม่เกิดขึ้น ทุกข์เพราะสุขนั้นก็ไม่มี แม้เมื่อยังเสวยความสุขอยู่ พอนึกว่าสุขนั้นอาจสิ้นสุดลงก็ทุกข์ด้วยกังวลใจไหวหวั่น ครั้นเวลาแห่งสุขผ่านไปแล้ว ก็ทวนระลึกด้วยความละห้อยหาว่า เราเคยมีสุขอย่างนี้ ๆ บัดนี้ สุขนั้นไม่มีเสียแล้วหนอ

๑.๓ **สังขารทุกขตา** ทุกข์ตามสภาพสังขาร คือ สภาวะของตัวสังขารเอง หรือสิ่งทั้งหลายที่เกิดจากเหตุปัจจัย ได้แก่ ชั้น ๕ (รวม มรรค ผล ซึ่งเป็นโลกุตตรธรรม) เป็นทุกข์ คือ เป็นสภาพที่ถูกบีบคั้นด้วยปัจจัยที่ขัดแย้ง มีการเกิดขึ้น และการสลายหรือดับไป ไม่มีความสมบูรณ์ในตัวของมันเอง อยู่ในกระแสแห่งเหตุปัจจัย จึงเป็นสภาพซึ่งพร้อมที่จะก่อให้เกิดทุกข์ แก่ผู้ไม่รู้เท่าทันต่อสภาพและกระแส ทั้งเข้าไปฝืนกระแสด้วยความอยากความยึดถืออย่างโง่ๆ จึงไม่เข้าไปเกี่ยวข้องและปฏิบัติต่อมันด้วยปัญญา^{๑๑๖}

^{๑๑๕}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙.

^{๑๑๖}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๗๙.

(๒) ชุดที่ ๒ ทุกข์ ๑๒ เป็นชุดแสดงความหมายของทุกข์ในอริสัจ ๔ มีดังนี้

๒.๑ **ชาติ** คือ ความเกิด เป็นทุกข์ ได้แก่ ความเกิด ความเกิดพร้อม ความหยั่งลง ความบังเกิด เฉพาะ ความปรากฏแห่งขั้น ความได้อายตนะ ในหมู่และของเหล่าสัตว์นั้น ๆ เรียกว่า ชาติ^{๑๑๗} ท่านแบ่งชอย ออกเป็นช้อย่อยอีกมี ดังนี้ ๑) คัพโถกกันติมูลกทุกข์ คือ ทุกข์ที่เกิดอยู่ในครรภ์เป็นที่อันแสนจะคับแคบอัดอัด มีดื้อ แออัดด้วยสิ่งที่น่ารังเกียจ ดุจนอนในของเน่าหรือในน้ำคร่ำ ๒) คัพภปริหรณมูลกทุกข์ คือ ทุกข์ที่เกิด จากการบริหารครรภ์มารดาจะขยับเขยื้อนเคลื่อนไหว ลุกนั่งเดินวิ่งเบาหรือแรง กินดื่มของร้อนเย็นเปรี้ยวเผ็ด เป็นต้น มีผลกระทบกระเทือนต่อเด็กที่อยู่ในครรภ์ทั้งสิ้น ๓) คัพภวิบัติมูลกทุกข์ ทุกข์เกิดจากความวิบัติของ ครรภ์ เช่น ท้องนอกลมดลูกเด็กตายในครรภ์ต้องผ่าตัดออก เป็นต้น ๔) วิชายนมูลกทุกข์ เป็นทุกข์ที่เกิดจากการ คลอดทั้งถูกกระทุ้งกระแทกพลิกหัน ทั้งถูกกดถูกบีบอัดถูกดึงกว่าจะผ่านช่องอันแสนแคบออกมาได้ มีความ เจ็บปวดอย่างแสนสาหัส ๕) พหิณีขมนมูลกทุกข์ ทุกข์ที่เกิดจากการออกมาภายนอกของเด็กแรกคลอดมี ร่างกายและผิวละเอียดอ่อนดั่งแผลใหม่ ถูกสัมผัสจับต้องเช็ดล้างแสนเจ็บแสบ ๖) อตตูปักกมมูลกทุกข์ ทุกข์ เกิดจากการทำตัวเอง เช่น ช้ำตัวตายบ้าง ประพฤติวัตรบำเพ็ญตบะทรมาณตนบ้าง โกรธเคืองเขาแล้วไม่กินข้าว หรือทำร้ายตัวเองบ้าง เป็นต้น ๗) ปรุ๊ปักกมมูลกทุกข์ ทุกข์ที่เกิดจากคนอื่นทำให้ เช่น ถูกฆ่าถูกจองจำถูกทำ ร้าย^{๑๑๘}

๒.๒ **ชรา** คือ ความแก่ เป็นทุกข์ ได้แก่ ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผม หงอก ความมีหนังเหี่ยวย่น ความเสื่อมอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ ในหมู่และของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า ชรา^{๑๑๙}

๒.๓ **มรณะ** คือ ความตายเป็นทุกข์ ได้แก่ ความจืด ความเคลื่อนไหวไป ความทำลายไป ความ หายไป ความตาย กล่าวคือ มฤตยู การทำกาละ ความแตกแห่งขั้น ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่ง ชีวิตินทรีย์ ของเหล่าและจากหมู่สัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า มรณะ^{๑๒๐}

๒.๔ **โสกะ** คือ ความโศก เป็นทุกข์ ได้แก่ ความเศร้าโศก กิริยาที่เศร้าโศก ภาวะที่เศร้าโศก ความแห้งผากภายใน ความแห้งกรอบภายใน ความเกรี้ยวใจ ความโทมนัส ลูกศรคือความโศก ของผู้ที่ถูกความ เสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ ความเสื่อมเกี่ยวด้วยโรค ความเสื่อมศีล หรือความเสื่อมทิวฐิกระทบ ของผู้ ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง (หรือ) ผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ นี้เรียกว่า โส กะ^{๑๒๑}

^{๑๑๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๑/๑๖๓.

^{๑๑๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **ไตรลักษณ์**, หน้า ๔๒.

^{๑๑๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๒/๑๖๔.

^{๑๒๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๓/๑๖๕.

^{๑๒๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๔/๑๖๕.

๒.๕ **ปริเทวะ** คือ ความคร่ำครวญเป็นทุกข์ ได้แก่ ความร้องไห้ ความคร่ำครวญ กิริยาที่ร้องไห้ กิริยาที่คร่ำครวญ ภาวะที่ร้องไห้ ภาวะที่คร่ำครวญ ความบ่นถึง ความพรั่นเพื่อ ความรำไห้ ความพิโรธรำพัน กิริยาที่พิโรธรำพัน ภาวะที่พิโรธรำพันของผู้ที่ถูกความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ ความเสื่อมเกี่ยวข้องกับโรค ความเสื่อมศีล หรือความเสื่อมทิวฏฐิกระทบ ของผู้ที่ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ นี้เรียกว่า ปริเทวะ^{๑๒๒}

๒.๖ **ทุกข์** คือ ความทุกข์กาย ความไม่สบาย ความเจ็บป่วยทางกาย เป็นทุกข์ ได้แก่ ความไม่สำราญทางกาย ความทุกข์ทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญ เป็นทุกข์ อันเกิดแต่กายสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่กายสัมผัส นี้เรียกว่า ทุกข์^{๑๒๓}

๒.๗ **โทมนัส** คือ ความทุกข์ใจ ความเสียใจ เป็นทุกข์ ได้แก่ ความไม่สำราญทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญ เป็นทุกข์ อันเกิดแต่เจตโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดแต่เจตโตสัมผัส นี้เรียกว่า โทมนัส^{๑๒๔}

๒.๘ **อุปายาส** คือ ความคับแค้นใจ เป็นทุกข์ ได้แก่ ความแค้น ความคับแค้น ภาวะที่แค้น ภาวะที่คับแค้น ของผู้ที่ถูกความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ ความเสื่อมเกี่ยวข้องกับโรค ความเสื่อมศีล หรือความเสื่อมทิวฏฐิกระทบ ของผู้ที่ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งกระทบหรือผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ นี้เรียกว่า อุปายาส^{๑๒๕}

๒.๙ **อัปปียสัมปโยค** คือ การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์ ได้แก่ การไปร่วม การมาร่วม การประชุมร่วม การอยู่ร่วมกับอารมณ์อันไม่เป็นที่ปรารถนา ไม่เป็นที่รักใคร่ ไม่เป็นที่ชอบใจของเขาในโลกนี้ เช่น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ หรือจากบุคคลผู้ปรารถนาแต่สิ่งที่มีไชประโยชน์ ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่เกื้อกูล ปรารถนาแต่สิ่งที่ไม่เหมาะสม ไม่ปรารถนาความหลุดพ้นจากโยคะของเขานี้เรียกว่า การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์^{๑๒๖}

๒.๑๐ **ปิยวิปโยค** คือ ความพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รัก เป็นทุกข์ ได้แก่ การไม่ไปร่วม การไม่มาร่วม การไม่ประชุมร่วม การไม่อยู่ร่วมกับอารมณ์อันเป็นที่ปรารถนาเป็นที่รักใคร่ชอบใจของเขาในโลกนี้ เช่น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ หรือจากบุคคลผู้มุ่งประโยชน์ มุ่งความเกื้อกูล มุ่งความเหมาะสม มุ่งความเกษมจากโยคะของเขา เช่น มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่หญิง น้องหญิง มิตร อำมาตย์ ญาติ หรือสายโลหิต เรียกว่า การพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์^{๑๒๗}

---

^{๑๒๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๕/๑๖๓๔-๑๙๕.

^{๑๒๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๖/๑๖๕.

^{๑๒๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๗/๑๖๕.

^{๑๒๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๘/๑๖๕.

^{๑๒๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๙/๑๖๕.

^{๑๒๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๐/๑๖๕-๑๖๖.

๒.๑๑ **อิจจิตาลาภะ** คือ การไม่ได้สิ่งที่ต้องการ ความปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้น เป็นทุกข์ ได้แก่ เหล่าสัตว์ผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา เกิดความปรารถนาขึ้นอย่างนี้ว่า ไฉนหนอขอเราอย่าได้มีความเกิดเป็นธรรมดา หรือขอความเกิดอย่าได้มาถึงเราเลยนะ ข้อนี้ไม่พึงสำเร็จได้ตามความปรารถนา นี้เรียกว่า การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ เหล่าสัตว์ผู้มีความแก่เป็นธรรมดา เหล่าสัตว์ผู้มีความเจ็บเป็นธรรมดา เหล่าสัตว์ผู้มีความตายเป็นธรรมดา เหล่าสัตว์ผู้มีความเศร้าโศก พิโรธำพัน ความทุกข์ ความโทมนัส และความคับแค้นเป็นธรรมดา ต่างก็เกิดความปรารถนาขึ้นว่า ไฉนหนอ ขอเราอย่าได้เป็นผู้มีความเศร้าโศก ความพิโรธำพัน ความทุกข์ ความโทมนัส และความคับแค้นเป็นธรรมดาเลย ขอความเศร้าโศก พิโรธำพัน ความทุกข์ ความโทมนัส และความคับแค้น อย่าได้มาถึงเราเลย ข้อนี้ไม่พึงสำเร็จได้ตามความต้องการ นี้เรียกว่า การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์^{๑๒๘}

๒.๑๒ **ปัญญาปาทานขันธ** คือ อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์ ได้แก่ รูปุปาทานขันธ (กองรูปที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน) เวทูปาทานขันธ (กองเวทนาที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน) สัญญาอุปาทานขันธ (กองสัญญาที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน) สังขารูปาทานขันธ (กองสังขารที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน) และวิญญาณูปาทานขันธ (กองวิญญาณที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน) เหล่านี้เรียกว่า โดยย่อ อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์^{๑๒๙} ตามบาลีว่า “สงจิตเตน ปัญญาทานกฺขนธา ทุกฺขา”^{๑๓๐} แปลว่า ว่าโดยย่อ อุปาทานขันธ ๕ เป็นตัวทุกข์^{๑๓๑} ซึ่งที่กล่าวมานี้ คือ ทุกข์ในอริยสัจ

สิ่งที่ปิดบังไตรลักษณ์ (ไม่ให้เรามองเห็นความจริงที่เป็นไปของธรรมชาติ) ทั้งที่ความเป็นอนิจจัง ทุกข์ และอนัตตา นี้ เป็นลักษณะสามัญของสิ่งทั้งหลาย เป็นความจริงที่ แสดงตัวของมันเองอยู่ตามธรรมดา ตลอดเวลา แต่คนทั่วไปก็มองไม่เห็นทั้งนี้เพราะเป็นเหมือนมีสิ่งปิดบังซ่อนคลุมไว้ ถ้าไม่มนสิการ คือ ไม่ใส่ใจพิจารณาอย่างถูกต้องก็มองไม่เห็นสิ่งที่เป็นเหมือนเครื่องปิดบังซ่อนคลุมเหล่านี้ คือ ๑. สันตติ บังอนิจจลักษณะ ๒. อริยาบถ บังทุกขลักษณะ๓. ขณะ บังอนัตตลักษณะ^{๑๓๒} โดยมีรายละเอียด ดังนี้

๑) **สันตติ บังอนิจจลักษณะ** เพราะมิได้มนสิการความเกิดและความดับ หรือความเกิดขึ้นและความเสื่อมสิ้นไป ก็ถูก สันตติ คือ ความสืบทอดหรือความเป็นไปอย่างต่อเนื่อง ปิดบังไว้ อนิจจลักษณะจึงไม่ปรากฏ สิ่งทั้งหลายที่เราดูเราเห็นนั้นล้วนแต่มีความเกิดขึ้นและความแตกสลายอยู่ภายในตลอดเวลา แต่ความเกิดดับนั้นเป็นไปอย่างหมุนเนื่องติดต่อกันรวดเร็วมาก คือ เกิด-ดับ ความเป็นไปต่อเนื่องอย่างรวดเร็วยิ่งนั้น ทำให้เรามองเห็นเป็นว่า สิ่งนั้นคงที่ถาวรเป็นอย่างหนึ่งอย่างเดิมไม่มีความเปลี่ยนแปลง เหมือนอย่างตัวเราเองมองเห็นกันเสมือนว่าเป็นอย่างเดิมไม่เปลี่ยนแปลง แต่เมื่อเวลาผ่านไปนานสังเกตดู หรือไม่เห็นกันนาน ๆ เมื่อ

^{๑๒๘}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๑/๑๖๖.

^{๑๒๙}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๒/๑๖๖.

^{๑๓๐}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๓.

^{๑๓๑}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๗-๓๘๙/๓๒๔-๓๒๘.

^{๑๓๒}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **ไตรลักษณ์**, หน้า ๒๓.

พบกันอีกจึงรู้ว่าได้มีความเปลี่ยนแปลงไปแล้วจากเดิม แต่ตามความเป็นจริงความเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาทีละน้อยและต่อเนื่องจนไม่เห็นช่องว่าง ตัวอย่าง เปรียบเทียบพอให้เห็นง่ายขึ้น เช่น ใบพัดที่กำลังหมุนอย่างเร็วยิ่ง มองเห็นเป็นแผ่นกลมแผ่นเดียวหนึ่ง เมื่อทำให้หมุนช้าลงก็เห็นเป็นใบพัดกำลังเคลื่อนไหวแยกเป็นใบ ๆ เมื่อหยุดมองดูก็เห็นชัดว่าเป็นใบพัด ต่างหากกัน ๒ ใบ หรือ ๓ ใบ เมื่อใช้เครื่องมือหรือวิธีการที่ถูกต้องมากำหนดแยกมนสิการเห็นความเกิดขึ้นและความดับไป จึงจะประจักษ์ความไม่เที่ยงแท้ ไม่คงที่ เป็นอนิจจัง^{๑๓๓}

๒) **อิริยาบถ บังทุกขลักษณะ** เพราะมิได้มนสิการความบีบคั้นกตตันที่มีอยู่ตลอดเวลา ก็ถูกอิริยาบถ คือความยกย้าย เคลื่อนไหว ปิดบังไว้ ทุกขลักษณะจึงไม่ปรากฏ ภาวะที่ทนอยู่มิได้ หรือภาวะที่คงสภาพเดิมอยู่มิได้ หรือภาวะที่ไม่อาจคงอยู่ในสภาพเดิมได้ ด้วยมีแรงบีบคั้นกตตันขัดแย้งเร้าอยู่ภายในส่วนประกอบต่าง ๆ นั้น จะถึงระดับที่ปรากฏแก่สายตาหรือความรู้สึกของมนุษย์ มักจะต้องกินเวลาระยะหนึ่ง แต่ในระหว่างนั้น ถ้ามี การคืบคลอนยกย้ายหรือทำให้แปรรูปเป็นอย่างอื่นไปเสียก่อน ก็ดี สิ่งที่ถูกสังเกตุเคลื่อนย้ายพ้นจากผู้สังเกต ไปเสียก่อน หรือผู้สังเกตแยกพราวจากสิ่งที่ถูกสังเกตุไปเสียก่อน ก็ดี ภาวะที่บีบคั้นกตตันขัดแย้งนั้นก็ไม่มีทัน ปรากฏให้เห็น ปรากฏการณ์ส่วนใหญ่มักเป็นไปเช่นนี้ ทุกขลักษณะจึงไม่ปรากฏตัวอย่างง่าย ๆ ก็คือ ในร่างกายของมนุษย์นี้แหละไม่ต้องรอให้ถึงขั้นชีวิตแตกดับดอก แม้ในชีวิตประจำวันนี้เอง ความบีบคั้น กตตัน ขัดแย้งก็มีอยู่ตลอดเวลาทั่วองคาพยพ จนทำให้มนุษย์ไม่อาจอยู่นิ่งเฉยในท่าเดียวได้ ถ้าเราอยู่หรือต้องอยู่ในท่าเดียวนานมาก ๆ เช่น ยืนอย่างเดียว นั่งอย่างเดียว เดินอย่างเดียว นอนอย่างเดียว ความบีบคั้นกตตัน

ตามสภาวะจะค่อย ๆ เพิ่มมากขึ้น ๆ จนถึงระดับที่เกิดเป็นความรู้สึกบีบคั้นกตตันที่คนทั่วไปเรียกว่าเป็นทุกข์ เช่น เจ็บปวดเมื่อย จนในที่สุดก็จะทนไม่ไหว และต้องยกย้ายเปลี่ยนไปสู่ทำนองอื่นที่เรียกว่าอิริยาบถอื่น เมื่อความบีบคั้นกตตันอันเป็นทุกข์ตามสภาวะนั้นสิ้นสุดลง ความรู้สึกบีบคั้นกตตันที่เรียกว่าความรู้สึกทุกข์ (ทุกข์เวทนา) ก็หายไปด้วย กล่าวคือ ในตอนที่ความรู้สึกทุกข์หายไปนี้ มักจะมีความรู้สึกสบายที่เรียกว่าความสุข เกิดขึ้นมาแทนด้วย แต่อันนี้เป็นเพียงความรู้สึกเท่านั้น ว่าโดยสภาวะแล้ว มีแต่ความทุกข์หมดไปอย่างเดียว เข้าสู่ภาวะปราศจากทุกข์ ในความเป็นอยู่ประจำวันนั้น เมื่อเราอยู่ในท่าหนึ่งหรืออิริยาบถหนึ่งนาน ๆ พอ จะรู้สึกปวดเมื่อยเป็นทุกข์ เราก็จึงเคลื่อนไหวเปลี่ยนไปสู่ทำนองอื่นหรืออิริยาบถอื่นเสีย หรือเรามักจะเคลื่อนไหว เปลี่ยนท่าเปลี่ยนอิริยาบถอยู่เสมอ จึงหนีรอดจากความรู้สึกทุกข์ไปได้ เมื่อไม่รู้สึกทุกข์ ก็เลยพลอยมองข้าม ไม่เห็นความทุกข์ที่เป็นความจริงตามสภาวะไปเสียด้วย ท่านจึงว่า อิริยาบถบังทุกขลักษณะ^{๑๓๔}

๓) **ขณะ บังอนัตตลักษณะ** เพราะมิได้มนสิการความแยกย่อยออกเป็นธาตุต่าง ๆ ก็ถูก ขณะ คือความเป็นแห่ง เป็นก้อนเป็นชิ้นเป็นอันหรือเป็นหน่วยรวมปิดบังไว้ อนัตตลักษณะจึงไม่ปรากฏ สิ่งทั้งหลาย ที่เรียกชื่อว่าจะอย่างนั้นอย่างนี้ ล้วนเกิดจากเอาส่วนประกอบทั้งหลายมารวมปรุงแต่งขึ้น เมื่อแยกย่อย

^{๑๓๓}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

^{๑๓๔}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔-๒๖.

ส่วนประกอบเหล่านั้นออกไปแล้ว สิ่งที่เป็นหน่วยรวมเรียกชื่ออย่างนั้น ๆ ก็ไม่มี โดยทั่วไป มนุษย์มองไม่เห็นความจริงนั้นเพราะถูกชนสัญญา คือ ความจำหมายหรือความสำคัญหลายเป็นหน่วยรวมคอยปิดบังไว้ เข้ากับคำกล่าวอย่างชาวบ้านว่า เห็นเสื้อแต่ไม่เห็นผ้า เห็นแต่ตุ๊กตามองไม่เห็นเนื้อยาง คือ คนที่ไม่ได้คิดไม่ได้พิจารณา บางทีก็ถูกภาพตัวตนของเสื้อปิดบังตาหลอกไว้ ไม่ได้มองเห็นเนื้อผ้าที่ปรุ้งแต่งขึ้นเป็นรูปเสื้อนั้น ซึ่งว่าที่จริงผ้า นั้นเองก็ไม่มี มีแต่เส้นด้ายมากมายที่มาเรียงกันเข้าตามระเบียบ ถ้าแยกด้ายทั้งหมดออกจากกัน ผ้านั้นเองก็ไม่มี หรือเด็กที่มองเห็นแต่รูปตุ๊กตา เพราะถูกภาพตัวตนของตุ๊กตาปิดบังหลอกตาไว้ ไม่ได้มองเห็นเนื้อยางเป็นสาระที่แท้จริงของตัวตุ๊กตานั้น เมื่อจับเอาแต่ตัวจริง ก็มีแต่เนื้อยาง หามิตุ๊กตาไม่ แม้เนื้อยาง นั้นเองก็เกิดจากส่วนผสมต่าง ๆ มาปรุ้งแต่งขึ้นต่อ ๆ กันมา ชนสัญญา ย่อมบังอนัตตลักษณะไว้ในทำนองแห่งตัวอย่างง่าย ๆ ที่ได้ยกมากล่าวไว้นี้ เมื่อใช้อุปกรรมหรือวิธีการที่ถูกต้องมาวิเคราะห์หามนสิการเห็นความแยกย่อยออกเป็น ส่วนประกอบต่าง ๆ จึงจะประจักษ์ในความมิใช่ตัวตน มองเห็นว่าเป็นอนัตตา^{๑๓๕}

๓.๔ หลักคำสอนเรื่องนิพพาน

๓.๔.๑ ความหมายนิพพาน

คำว่า “นิพพาน” เป็นภาษาบาลีมาจาก นิ อุปสรรค แปลว่า ออกไป หมดไป ไม่มี + วาน ธาตุ แปลว่า พัดไป เป็นไป เครื่องร้อยรัด ถ้าใช้เป็นกิริยาของไฟ การดับไฟ หรือของที่ร้อนเพราะไฟ แปลว่า ดับไฟ ดับร้อน หายร้อน เย็นลง เย็นสนิท ถ้าใช้เป็นกิริยาของจิต หมายถึง เย็นใจ สดชื่น ชุ่มชื่นใจ ดับความร้อนใจ หายร้อนรน ไม่มี ความกระวนกระวาย^{๑๓๖} หรือแปลว่า เป็นเครื่องดับกิเลส คือทำให้ราคะ โทสะ และโมหะหมดสิ้นไป ในคัมภีร์อรุทธ กถาและฎีกาส่วนใหญ่นิยมแปลนิพพานว่า ไม่มีตัณหาเครื่องร้อยรัด หรือออกไปแล้วจากตัณหาที่เป็นเครื่องร้อยติดไว้^{๑๓๗}

พระไตรปิฎกนอกจากจะปรากฏข้อความเกี่ยวกับสภาวะของนิพพานในฐานะเป็นสภาวะธรรมอันสูงสุด และความสัมพันธ์ของบุคคลกับสภาวะนิพพานแล้ว ยังมีพุทธพจน์อธิบายนิพพานโดยแยกออกเป็นประเภทเป็นลำดับแห่งบุคคลผู้เข้าสู่วิถีแห่งนิพพานไว้หลายประเภทและหลายนัย แต่ถ้ามองตามสภาวะ นิพพานมีอย่างเดียว คือ นิพพานมีความสงบจากกิเลสและขันธห้าเป็นลักษณะ (สันตลักษณะ)^{๑๓๘}

^{๑๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖-๒๗.

^{๑๓๖} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๘/๒๔๔.

^{๑๓๗} ดูรูปวิเคราะห์ศัพท์นิพพานใน ชุ.จ. (บาลี) ๓๐/๓๘๑/๑๘๔., สงคท. (บาลี) หน้า ๒๑๔., สงคท. (ไทย) หน้า ๒๕๒.

^{๑๓๘} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธมหาราช (อภ อภิธรรมเถระ), พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๘๔๙.

อภิธรรมมัตถสังคหะ วิเคราะห์คำว่า นิพพาน ไว้ว่า ๑. ธรรมชาติที่ออกไปจากตัณหา คือวาระ เพราะร้อยรัด คือ รังรัดภพน้อยภพใหญ่ไว ชื่อว่า นิพพาน (แดนออกไปจากตัณหา) ๒. เพลิงกิเลสคือราคะ เป็นต้น ย่อมดับไปด้วยบทนั้น เหตุนี้ บทนั้นชื่อว่า นิพพาน^{๑๓๙}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแสดงความหมายของ นิพพานไว้ว่า นิพพาน มีความหมายตามรูปศัพท์ ๒ ประการ คือ ๑. นิพพาน แปลว่า ธรรมชาติที่หาของเสียแบงไม่ได้ ๒. นิพพาน แปลว่า ดับ^{๑๔๐}

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของนิพพานไว้ ๓ ประการ คือ ๑. หมายถึง อาการที่ความทุกข์และกิเลสดับลงไป ๒. หมายถึง ภาวะที่จิตนั้นไม่ถูกกระทำให้เราร้อนเจ็บปวดอีกต่อไป ๓. ธรรมชาติอันหนึ่งที่มีอยู่ตลอดอนันตกาล เปนที่ดับสิ้นของกิเลสและทุกข์ เปนแดนที่ดับสิ้นของกิเลสและความทุกข์^{๑๔๑}

๓.๔.๒ ประเภทนิพพาน

นิพพานมี ๒ ประเภท ในพระบาลีเรียกว่า นิพพานธาตุ ๒ ได้แก่^{๑๔๒}

๑) สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ คือ นิพพานมีอุปาทิเหลือ หรือนิพพานยังมีเชื้อเหลือ ได้แก่นิพพานยังมีเบญจขันธ์เหลือ หรือนิพพานที่ยังเกี่ยวข้องกับเบญจขันธ์ เป็นนิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังมีชีวิตอยู่ แต่กิเลสคือราคะ โทสะ และโมหะ หรืออวิชชา ตัณหา และอุปาทานของท่านดับไปโดยสิ้นเชิงแล้ว แต่เนื่องจากท่านยังครองเบญจขันธ์อยู่ ท่านจึงยังคงได้รับผลกระทบจากความทุกข์ทางกาย หรือทุกข์ประจำสังขาร ซึ่งเป็นสภาวะธรรมดาของร่างกายที่เป็นสภาพปรุงแต่ง แต่เนื่องจากพระอรหันต์นั้นเป็นผู้บรรลुความเป็นอิสระจากกิเลสและอาสวะทั้งหมดอย่างเด็ดขาดแล้ว จิตของท่านจึงอยู่เหนือผลกระทบจากทุกข์ทั้งปวง ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ เป็นไฉน? ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันต์ สิ้นอาสวะแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนแล้ว มีสังโยชน์เครื่องผูกมัดไว้กับภพหมดสิ้นไปแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้ชอบ อินทริย์ ๕ ของเธอยังดำรงอยู่เทียว เพราะอินทริย์ทั้งหลายยังไม่เสียหาย เธอย่อมได้เสวยอารมณ์ทั้งที่พึงใจและไม่พึงใจ ย่อมเสวยทั้งสุขและทุกข์ ดูกรภิกษุทั้งหลาย อันใดเป็นความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ ของเธอ อันนี้เรียกว่าสอุปาทิเสสนิพพานธาตุ”^{๑๔๓}

๒) อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ คือ นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ หรือนิพพานไม่มีเชื้อเหลือ ได้แก่นิพพานไม่มีเบญจขันธ์เหลือ หรือนิพพานที่ไม่เกี่ยวข้องกับเบญจขันธ์ เป็นนิพพานของพระอรหันต์ผู้ระงับการเสวยอารมณ์ทั้ง

^{๑๓๙} สงคห. ฎีกา ๖๘

^{๑๔๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ธรรมวิจารณ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๒, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๔๗ - ๔๘.

^{๑๔๑}พุทธทาสภิกขุ, **หลักพระพุทธศาสนา อบรมผู้จะรับแต่งตั้งเป็นตุลาการ ชุดที่ ๒ ประจำปี ๒๕๐๐**, (พระนคร: ธรรมทานมูลนิธิไชยา, ๒๕๑๑), หน้า ๒๘๗.

^{๑๔๒}ช.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๔๔/๓๙๒.

^{๑๔๓}ช.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๔๔/๓๙๓.

ปวงแล้ว เป็นความดับสนิทโดยไม่มีส่วนเหลือทั้งกิเลสและเบญจขันธ์ และเป็นสภาวะหลุดพ้นโดยปลอดภัยจากสังสารวัฏอย่างเด็ดขาด ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย อนุปาติเสสนิพพานธาตุ เป็นไฉน? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันต์สิ้นอาสวะแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนแล้ว มีสังโยชน์เครื่องผูกมัดไว้กับภพหมดสิ้นไปแล้ว หลุดพ้นแล้วเพราะรู้ชอบ อารมณ์ที่ได้เสวย (เวทียิต) ทั้งปวงในอัตภาพนี้แหละของเธอ ซึ่งเธอไม่ติดใจเพลินแล้ว (อนภินันทิต) จักเป็นของเย็น ข้อนี้เรียกว่า อนุปาติเสสนิพพานธาตุ”^{๑๔๔}

๓.๔.๓ สภาวะของนิพพาน

เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ใหม่ๆ ก่อนประกาศพระธรรม พระองค์ทรงดำริว่า นิพพานเป็นธรรมที่ลุ่มลึก ยากที่จะเห็น ยากที่จะรู สงบ ระวัง ประณีต ไม่ใช่ธรรมที่จะหยั่งถ้อยได้ด้วยตรรกะ ผู้เป็นบัณฑิตเท่านั้นจึงจะรู้ พระองค์ทรงตรัสอีกว่า “ฐานะที่บุคคลเห็นได้ยาก ชื่อว่านิพพาน ไม่มีต้นหา นิพพานนั้นเป็นธรรมจริงแท้ ไม่เห็นได้โดยง่ายเลย ตัณหาอันบุคคลแทงตลอดแล้ว กิเลสเครื่องกังวลย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้รู้ ผู้เห็นอยู่”^{๑๔๕}

ฉะนั้น การที่จะบรรยายถึงนิพพานให้เป็นที่ประจักษ์จึงใช้วิธีอธิบายเชิงสภาวะ เชิงอุปมา เชิงปฏิเสธ และเชิงไวพจน์ ดังนี้

เมื่อว่าโดยว่าโดยความหมายแล้ว สภาวะนิพพาน หมายถึง สัจจะ คือสภาวะธรรมขั้นสูงสุดสามารถประจักษ์ชัดแก่ตนเองได้ หรืออีกนัยหนึ่งสภาวะนิพพาน คือสภาพที่ไม่มีสิ่งปรุงแต่ง (อสังขตะ) หรืออาการดับของสังขาร เมื่อกกล่าวโดยสรุป สภาวะนิพพาน คือ การดับทุกข์ ได้แก่การสงบสังขาร ความสลละคืนอุปธิทั้งปวง ความสิ้นต้นหา ความสำรอกต้นหา ความดับต้นหา ความออกจากต้นหาเป็นเครื่องร้อยรัด เรียกว่าสัจจะอย่างเดียว^{๑๔๖}

คำว่า สงบสังขารทั้งปวง ขยายความได้ว่า ธรรมดาแล้วทุกข์อย่างหนึ่งอย่างใดทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นเพราะสังขารเป็นปัจจัย เพราะสังขารทั้งหลายดับโดยไม่มีเหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด, ภิกษุรูโทษนี้ว่า เพราะสังขารเป็นปัจจัย ทุกข์จึงเกิดขึ้น เพราะความสงบแห่งสังขารทั้งหมด สัญญาทั้งหลายจึงดับ ความสิ้นทุกข์ยอมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้ ภิกษุรู้ความสิ้นไปแห่งทุกข์นี้โดยถ่องแท้, บัณฑิตทั้งหลายผู้เห็นชอบรูถึงเวท (อริยมรรคญาณ) รูโดยชอบแล้ว ครอบงำกิเลสเป็นเครื่องประกอบของมารได้แล้ว ย่อมไม่ไปสุภพใหม่^{๑๔๗}

คำว่า สละคืนอุปธิทั้งปวง อุปธิ คือสภาพที่ถูกกรรมกิเลสถือครอง หมายถึงการยึดมั่นเบญจขันธ์ด้วยอำนาจของอุปทานว่าเป็นของเรา หากผู้ไม่รู้ทันก่ออุปธิอยู่อย่างนี้ ย่อมทุกข์บ่อยๆ^{๑๔๘}

^{๑๔๔}ช.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๔๔/๓๙๓.

^{๑๔๕}ช.ช. (ไทย) ๒๕/๑๕๙/๑๔๔.

^{๑๔๖}ช.ม. (ไทย) ๒๙/๕๕๐/๒๗๕.

^{๑๔๗}ช.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๗๕/๒๓๗.

^{๑๔๘}ช.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๙๒/๓๕๒.

ความหมัดจดจากกรรมกิเลส สละคืนอุปธิแล้ว คือการดับทุกข์ คำว่า สิ้นตัณหา ตัณหาเป็นเหมือนหัวผีผู้ใดกำจัดหัวผีนี้ได้ ถอนข้ายคือตัณหาได้ ผู้นั้นย่อมสิ้นสงสาร^{๑๔๙}

คำว่า สำรอกตัณหา อากาสสำรอก คือ การนำสิ่งที่ไม่ต้องการให้หลุดออก, ฉะนั้น เมื่อพิจารณาเห็นโทษของตัณหาอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์แล้ว พึงกำจัดด้วยอริยมรรค เพราะละความอยากเสียได้ จึงได้ชื่อว่า พ้นบ่วงมาร^{๑๕๐}

คำว่า ความดับตัณหา การก้าวล่วงเครื่องร้อยรัด คือ ตัณหาในขณะที่เกิดผัสสาตนะ ๖^{๑๕๑}

คำว่า ออกจากตัณหาเครื่องร้อยรัด มีพระพุทธพจนวา “โลกมีความเพลิดเพลिनเป็นเครื่องผูก มีวิตกเป็นที่เที่ยวไป เพราะละตัณหาได้ จึงชื่อว่าตัดเครื่องผูกได้ทั้งหมด” นอกจากความหมายดังกล่าวข้างต้น ยังกล่าวถึงสภาวะนิพพานว่า นิพพานเป็นที่สิ้นชาติ^{๑๕๒}

อย่างไรก็ตาม กล่าวได้ว่าเมื่อสังสารวัฏฏหายไปก็กลายเป็นวิวัฏฏขึ้นเองทันทีเป็นของเสร็จพร้อม อยู่ในตัวไม่ต้องเดินทางออกจากสังสารวัฏฏที่แห่งหนึ่งไปสู่วิวัฏฏอีกแห่งหนึ่งวันแต่จะเป็นการพูดในเชิงภาพพจน์หรืออุปมาเมื่ออวิชชาตัณหาอุปาทานดับไปนิพพานก็ปรากฏแทนที่พร้อมกันจะพูดให้มันเข้าใจก็ว่าการดับอวิชชาตัณหาอุปาทานนั้นแหละคือนิพพานตามปกติของปุถุชนอวิชชาตัณหาอุปาทานยอมคอยครอบงำเคลือบแฝงจิตใจกำบังปัญญาและเป็นตัวชักโยนเอากิเลสต่างๆ ให้ไหลเข้ามาสู่จิตใจทำให้ไหวไหวให้ขุ่นให้มัวให้ฝ้าหมองทำให้มองเห็นสิ่งต่างๆ ไม่ชัดบ้างให้บิดเบือนไปเสียบ้างตลอดจนถ่วงดึงเหนี่ยวรั้งไว้ให้วนเวียนติดตั้งข้องขัดและคับแคบอยู่กับเครื่องผูกมัดหน่วงเหนี่ยวชนิดต่างๆ เมื่ออวิชชาตัณหาอุปาทานนั้นดับหายไปแล้วก็เกิดปัญญาเป็นวิชาสว่าง แจ่มขึ้นมองเห็นสิ่งทั้งหลายกล่าวคือโลกและชีวิตถูกต้องชัดเจนตามที่มันเป็นของมัน ไม่ใช่ตามที่อยากให้มันเป็นหรือตามอิทธิพลของสิ่งเคลือบแฝงกำบังการมองเห็นการรับรู้ต่อโลกและชีวิตก็จะเปลี่ยนไปความรู้สึกและท่าทีต่อสิ่งต่างๆ ก็จะเปลี่ยนไปยังผลให้บุคลิกภาพเปลี่ยนไปด้วยสิ่งที่ปรากฏอยู่แต่ไม่เคยรู้ไม่เคยเห็นหรือแม้แต่นึกถึงเพราะถูกปิดกั้นคลุมบังเงาไว้หรือเพราะมัวสาละวนเพลินอยู่กับสิ่งอื่นก็ใคร่ได้เห็นขึ้นเกิดเป็นความรูเห็นใหม่ๆ จิตใจเปิดเผยกว้างขวางไม่มีประมาณ^{๑๕๓}

^{๑๔๙} พ.ศ. (ไทย) ๒๖/๓๓๒/๒๖๙.

^{๑๕๐} พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๘๔/๘๗ - ๘๘.

^{๑๕๑} อ.จก. (ไทย) ๒๒/๓๓๒/๓๕๕ - ๓๕๙.

^{๑๕๒} พ.ศ. (ไทย) ๒๗/๑๑๓๖/๒๒๖

^{๑๕๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๓๒-๓๓๖.

๓.๕ หลักคำสอนเรื่องไตรสิกขา

๓.๕.๑ ศีลสิกขา

พระพุทธเจ้าตรัส เรื่องศีล โดยเฉพาะศีล ๕ โดยทรงมุ่งถึงการรักษากายและวาจาให้เรียบร้อยว่า “ มหานามะ เมื่อใดแล อุบาสก เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เป็นผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์ เป็นผู้เว้นขาดจากการประพฤตินอกใจ เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จ เป็นผู้เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เมื่อนั้นอุบาสกชื่อว่าผู้มีศีล ด้วยเหตุเพียงเท่านี้”^{๑๕๔}

พระพุทธเจ้าตรัส เรื่องศีล โดยทรงเรียกว่า “สิกขาบท” โดยให้เป็นข้อประพฤติปฏิบัติสำหรับควบคุมกาย วาจา ว่า การที่บุคคลผู้มีจิตเลื่อมใสสมาทานสิกขาบททั้งหลาย คือ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการฆ่าสัตว์ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการประพฤตินอกใจ ในกาม เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท นี้เป็นยัญซึ่งใช้ทุนทรัพย์และมีการ ตระเตรียม น้อยกว่าแต่มีผลานิสงส์มากกว่ายัญสมบัติ ๓ ประการมีองค์ประกอบ ๑๖ กวา นิตยทานที่ ทำสืบกันมา กวาวิหารทาน และกวาสรรณคมนี^{๑๕๕}

โดย อรรถ ศील แปลว่า ความปกติ ว่าความปกตินี้คือ ความทรงอยู่ที่เรียบร้อย หมายความว่า ความเป็นผู้มีกิริยาทางกายเป็นต้นไม่เกะกะด้วยอำนาจความสุภาพเรียบร้อย อีกอย่างหนึ่ง คือ ความรองรับ หมายความว่า ภาวะที่รองรับด้วยสามารถเป็นฐานรองรับกุศลธรรมทั้งหลายก็แหละความหมาย ๒ อย่างนี้ เท่านั้นใน สील ศัพท์นี้ บรรดาอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญในลักษณะของศัพท์รับรองต้องกัน ส่วนอาจารย์ฝ่ายอื่น พรรณนาความหมายใน สील ศัพท์นี้ไว้แม้โดยนัยมีอาทิอย่างนี้ว่า ความหมายแห่งสील ศัพท์ หมายความว่า ยอด ความหมายแห่งสीलศัพท์ หมายความว่า เย็น ฉะนี้^{๑๕๖}

๑) ลักษณะและประเภทของศีล

แม้ศีลนั้นแม้จะต่างกันโดยประเภทเป็นอันมาก ก็มีความปกติ เป็นลักษณะ เหมือนรูปซึ่งต่างกัน โดยประเภทเป็นอันมาก ก็มีภาวะจะพึงเห็นได้เป็นลักษณะฉะนั้น เหมือนอย่างว่า แม้รูปายตนะถึงจะต่างกัน โดยประเภทเป็นอันมากโดยที่ต่างกันด้วยสีเขียวสีเหลืองเป็นต้น ก็มีภาวะที่จะพึงเห็นได้เป็นลักษณะ เพราะถึงแม้รูปายตนะจะต่างกันโดยประเภทแห่งสีเขียวเป็นต้น ก็ไม่พ้นไปจากภาวะที่พึงจะเห็นได้ ฉนั้นใด แม้ศีลถึงจะต่างกันโดยประเภทเป็นอันมากโดยต่างกันด้วยเจตนาเป็นต้น ก็มีความปกติซึ่งได้กล่าวมาแล้วด้วยสามารถแห่ง ความทรงอยู่อย่างเรียบร้อยของกิริยาทางกายเป็นต้น และด้วยสามารถแห่งความเป็นฐานรองรับกุศลธรรม

^{๑๕๔} ออง. อภุฎก.(ไทย) ๒๓/๒๕/๒๖๙.

^{๑๕๕} ที.สี.(ไทย) ๙/๓๕๒/๑๔๗.

^{๑๕๖} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทประยูรวงศ์พิมพ์ที่ตั้ง จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๑๐-๑๑.

ทั้งหลายนั้นนั่นแหละเป็นลักษณะ เพราะถึงแม้ศีลจะต่างกันโดยประเภทแห่งเจตนาเป็นต้น ก็ไม่พ้นไปจาก ความทรงอยู่เรียบร้อย และ ความรองรับ ฉะนั้น

อนึ่ง การขจัดเสียซึ่งความเป็นผู้ทุศีล หรือคุณคือความหาโทษมิได้ ท่านกล่าวว่า เป็นรส ของศีล อันมีอันมีลักษณะดังกล่าวมาแล้ว โดยอรรถว่า เป็นกิจ และ เป็นสมบัติ เพราะฉะนั้น ชื่อว่าศีลนี้นักศึกษาพึงทราบ ว่า ที่ว่ามีการขจัดเสียซึ่งความเป็นผู้ทุศีลเป็นรสนั้นด้วยรสเพราะอรรถว่า กิจ ที่ว่ามีความหาโทษมิได้เป็นรสนั้น ด้วยรสเพราะอรรถว่า สมบัติ เป็นความจริง ในปัญหากรรมมีลักษณะเป็นต้น กิจ หรือ สมบัติ นั้นเอง ท่านเรียกว่า รส

ศีลนี้มีความสะอาด เป็นอาการปรากฏ วิญญูชนทั้งหลายรับรองกันว่า โอตตปะและหิริ เป็นปทัฏฐาน ของศีลนั้น จริงอยู่ ศีลนี้มีความสะอาดที่ตรัสไว้อย่างนี้คือ “ความสะอาดกายความสะอาดวาจาความสะอาดใจ” เป็นอาการปรากฏ ย่อมปรากฏโดยสภาวะอันสะอาด ย่อมถึงภาวะอันจะพึงถือเอาไว้ได้ ส่วนหิริโอตตปะวิญญูชนทั้งหลายรับรองกันว่าเป็นปทัฏฐานของศีลนั้น อธิบายว่า หิริและโอตตปะเป็นเหตุใกล้ของศีล เป็นความจริง เมื่อหิริโอตตปะมีอยู่ ศีลจึงเกิดขึ้นและดำรงอยู่ เมื่อหิริและโอตตปะไม่มี ศีลย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ ตั้งอยู่ไม่ได้เลย

๒) ประเภทของศีล

ศีลมีอย่างเดียว

ศีลนี้สั้นทั้งหมด ชื่อว่า มีอย่างเดียว ด้วยลักษณะคือความปกติของตน เป็นประการแรก

ศีล ๒ อย่าง

ศีล ๒ อย่างหมวดที่ ๑ โดยแยกเป็น จาริตตศีล ๑ วาริตตศีล ๑, ศีล ๒ อย่าง หมวดที่ ๒ โดยแยกเป็น อาภิสมจาริกศีล ๑ อาทิพรหมจริยศีล ๑, ศีล ๒ อย่าง หมวดที่ ๓ โดยแยกเป็น วิตศีล ๑ อวิตศีล ๑, ศีล ๒ อย่างหมวดที่ ๔ โดยแยกเป็น นิสสิตศีล ๑ อนิสสิตศีล ๑, ศีล ๒ อย่างหมวดที่ ๕ โดยแยกเป็น กาลปริยัตตศีล ๑ อาปามโกฏิกศีล ๑, ศีล ๒ อย่างหมวดที่ ๖ โดยแยกเป็น สปริยัตตศีล ๑ อปริยัตตศีล ๑, ศีล ๒ อย่างหมวดที่ ๗ โดยแยกเป็น โลภศีล ๑ โลกุตตรศีล ๑

ศีล ๓ อย่าง

ศีล ๓ อย่างหมวดที่ ๑ โดยแยกเป็น หินศีล ๑ มัชฌิมศีล ๑ ปณีตศีล ๑ , ศีล ๓ อย่างหมวดที่ ๒ โดยแยกเป็น อตตาริปัตตศีล ๑ โลกาธิปัตตศีล ๑ รัมมาธิปัตตศีล ๑, ศีล ๓ อย่างหมวดที่ ๓ โดยแยกเป็น ปริมาณศีล ๑ อปริมาณศีล ๑ ปฏิปัตตศีล ๑, ศีล ๓ อย่างหมวดที่ ๔ โดยแยกเป็น วิสุทธศีล ๑ อวิสุทธศีล ๑ เวมตสิกศีล ๑, ศีล ๓ อย่างหมวดที่ ๕ โดยแยกเป็น เสกขศีล ๑ เนวเสกขานาเสกขศีล ๑

ศีล ๔ อย่าง

ศีล ๔ อย่างหมวดที่ ๑ โดยแยกเป็น หาภาคศีล ๑ ฐิติภาคศีล ๑ วิเสสภาคศีล ๑ นิพเพธภาคศีล ๑, ศีล ๔ อย่างหมวดที่ ๒ โดยแยกเป็น ภิกขุศีล ๑ ภิกขุณีศีล ๑ อนุปสัมปन्नศีล ๑ คหฺภูศีล ๑, ศีล ๔ อย่างหมวดที่ ๓ โดยแยกเป็น ปกตศีล ๑ รัมมตาศีล ๑ ปุพฺพเหตุกศีล ๑, ศีล ๔ อย่างหมวดที่ ๔ โดยแยกเป็น ปาติโมกขสังวรศีล ๑ อินทริยสังวรศีล ๑ อาชีวปาริสุทธิศีล ๑ ปัจจยสันนิสสิตศีล ๑

ศีล ๕ อย่าง

ศีล ๕ อย่างหมวดที่ ๑ โดยแยกเป็น ปริยัตตปาริสุทธิศีลเป็นต้น ข้อนี้สมจริงดังที่ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรแสดงไว้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามคค์ว่า “ศีล ๕ อย่าง คือ ปริยัตตปาริสุทธิศีล อปริยัตตปาริสุทธิศีล ปริบูรณ์ปาริสุทธิศีล อปรามัญญรูปปาริสุทธิศีล และปฏิบัติสัทธิปาริสุทธิศีล ”

ศีล ๕ อย่างหมวดที่ ๒ โดยแยกเป็น ปหานศีล เวมณีสศีล เจตนาศีล สังวรศีล และอวิตกกมศีล

๓.๕.๒ สมာธิศึกษา

๑) ความหมายของสมาธิ

สมาธินั้นมีหลายอย่างหลายประการด้วยกัน การที่จะยกมาวิเสสนาแสดงให้แจ่มแจ้งทุก ๆ อย่างนั้น เห็นทีจะไม่สำเร็จสมความหมายเฉพาะที่ต้องการ กลับจะทำให้เกิดความพึ่บเพือยิ่งขึ้นเสียด้วยซ้ำ เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงขอวิเสสนาเจาะเอาเฉพาะที่ต้องการในที่นี้ว่า ภาวะที่จิตมีอารมณ์อันเดียวฝ่ายกุศล ชื่อว่าสมาธิ

ที่ชื่อว่าสมาธิ เพราะอรรถว่า ความตั้งมั่น ที่ว่า ความตั้งมั่น นี้ได้แก่อะไร ? ได้แก่ ความตั้งอยู่หรือความดำรงอยู่ของจิตและเจตสิกทั้งหลายในอารมณ์อันเดียวอย่างสม่ำเสมอ และโดยถูกทางด้วย เพราะฉะนั้น จิตและเจตสิกทั้งหลายย่อมตั้งอยู่ในอารมณ์อันเดียวอย่างสม่ำเสมอ และโดยถูกทางด้วย ไม่ฟุ้งซ่านและไม่ส่ายไปในอารมณ์อื่น ด้วยอำนาจแห่งธรรมชาติใด ธรรมชาตินี้พึงทราบว่าเป็น คือ ความตั้งมั่น ^{๑๕๗}

๒) ลักษณะของสมาธิ

มีการกำจัดเสียซึ่งความฟุ้งซ่านเป็น รส มีการไม่หวั่นไหวเป็น อากาโรปรากฏ มีความสุขเป็น ปัทภูฐาน พระบาลีรับรองว่า สุขีโน จิตตํ สมာธียติ จิตตของบุคคลผู้มีความสุขย่อมตั้งมั่น^{๑๕๘}

๓) ประเภทของสมาธิ

สมาธิมีอย่างเดียว คือว่าด้วยมีลักษณะไม่ฟุ้ง

สมาธิมี ๒ อย่าง

^{๑๕๗} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธมหาจารย์(อาจ อาสภมหาเถระ) (แปล), หน้า ๑๓๔.

^{๑๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๔.

หมวดที่ ๑ โดยแยกเป็นอุچارสมาธิ และ อับปนาสมาธิ หมวดที่ ๒ โดยแยกเป็น โลกียสมาธิ และโลกุตตรสมาธิ หมวดที่ ๓ โดยแยกเป็นสัปปัตติกสมาธิ สมาธิประกอบด้วยปีติ นิปปัตติกสมาธิ และสมาธิปราสาจากปีติ หมวดที่ ๔ โดยแยกเป็น สุขสหคตสมาธิ สมาธิประกอบด้วยสุขเวทนา และอุpekขาสหคตสมาธิ สมาธิประกอบด้วยอุpekขเวทนา

สมาธิมี ๓ อย่าง

หมวดที่ ๑ โดยแยกเป็น หีนสมาธิ มัชฌิมสมาธิ และปณิตสมาธิ หมวดที่ ๒ โดยแยกเป็น สวิตักกสวิจารสมาธิ สมาธิมีทั้งวิตกมีทั้งวิจาร วิตักกวิจารมัตตสมาธิ สมาธิไม่มีวิตกมีแต่วิจาร วิตักกวิจารสมาธิ และสมาธิไม่มีทั้งวิตกทั้งวิจาร หมวดที่ ๓ โดยแยกเป็น ปีติสหคตสมาธิ สมาธิประกอบด้วยปีติ สุขสหคตสมาธิ สมาธิประกอบด้วยสุขเวทนา อุpekขาสหคตสมาธิ และสมาธิประกอบด้วยอุpekขเวทนา หมวดที่ ๔ โดยแยกเป็น ปริตตสมาธิ สมาธิมีประมาณน้อย มหัคคตสมาธิ สมาธิอันยิ่งใหญ่ อับปมาณสมาธิ และสมาธิอันหาประมาณมิได้

สมาธิมี ๔ อย่าง

หมวดที่ ๑ โดยแยกเป็น ทุกขาปฏิบัติทาทันธาภิญญาสมาธิ สมาธิที่มีปฏิบัติทาลำบากทั้งรู้ช้า ทุกขาปฏิบัติทาทันธาภิญญาสมาธิ สมาธิที่มีปฏิบัติทาลำบากแต่รู้เร็ว สุขาปฏิบัติทาทันธาภิญญาสมาธิ สมาธิที่มีปฏิบัติทาสบายแต่รู้ช้า และสุขาปฏิบัติทาทันธาภิญญาสมาธิ สมาธิที่มีปฏิบัติทาสบายด้วยรู้เร็วด้วย

หมวดที่ ๒ โดยแยกเป็น ปริตตปริตตารัมมณสมาธิ สมาธิที่ไม่คล่องแคล่วและไม่ได้ขยายอารมณ์ ปริตตอับปมาณารัมมณสมาธิ สมาธิที่ไม่คล่องแคล่วแต่ขยายอารมณ์ อับปมาณปริตตารัมมณสมาธิ และสมาธิที่คล่องแคล่วแต่ไม่ได้ขยายอารมณ์

หมวดที่ ๓ โดยแยกเป็นองค์แห่งฌาน ๔ คือ องค์แห่งปฐมฌาน องค์แห่งทุติยฌาน องค์แห่งตติยฌาน และองค์แห่งจตุตถฌาน

หมวดที่ ๔ โดยแยกเป็น หานภากิยสมาธิ สมาธิเป็นไปในส่วนแห่งความเสื่อม ฐิติภากิยสมาธิ สมาธิเป็นไปในส่วนแห่งความติดแน่น วิเสสภากิยสมาธิ สมาธิเป็นไปในส่วนแห่งคุณวิเศษ นิพเพธภากิยสมาธิ และสมาธิเป็นไปในส่วนแห่งอันแทงทะลุสังขาร

หมวดที่ ๕ โดยแยกเป็น กามาวจรสมาธิ สมาธิเป็นกามาวจร รูปาวจรสมาธิ สมาธิเป็นรูปาวจร อรูปาวจรสมาธิ สมาธิเป็นอรูปาวจร อปริยาปนนสมาธิ และสมาธิเป็นโลกุตตระ

หมวดที่ ๖ โดยแยกเป็น ฉันทาธิปติสมาธิ สมาธิมีฉันทะเป็นอธิบดี วัริยาธิปติสมาธิ สมาธิมีวัริยะเป็นอธิบดี จิตตาธิปติสมาธิ สมาธิมีจิตเป็นอธิบดี วิมังสาธิปติสมาธิ และสมาธิมีวิมังสาคือปัญญาเป็นอธิบดี

สมาธิมี ๕ อย่าง โดยแยกเป็น องค์แห่งฌาน ๕ ในปัญจกนัย ได้แก่ องค์แห่งปฐมฌาน องค์แห่งทุติยฌาน องค์แห่งตติยฌาน องค์แห่งจตุตถฌาน และองค์แห่งปัญจฌาน^{๑๕๙}

๓.๕.๓ ปัญญาสิกขา

๑) ความหมายของปัญญา

ปัญญาตรัสเรียกว่า ธี ได้แก่ ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกเฟ้น ความสอดส่องธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความคิดค้น ความใคร่ครวญ ปัญญาจุณแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ปัญญาเครื่องเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาจุณปฏัก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาจุณศีลตรา ปัญญาจุณปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่าง คือปัญญา ปัญญาจุณดวงประทีป ปัญญาจุณดวงแก้ว ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฎฐิ ชื่อว่า นักปราชญ์ เพราะประกอบด้วยปัญญานั้น^{๑๖๐}

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของคำว่า ปัญญาไว้ว่า ปัญญาหมายถึง ความรู้ครบถ้วนในสิ่งที่ควรรู้, ญา แปลว่า รู้, แปลว่า ทั่วถึง หรือ ครบถ้วน, คำว่า ปัญญานี้ ต้องนิยามความหมายว่า เข้าใจทุกสิ่งทุกอย่าง อย่างถูกต้องที่เข้ามาเกี่ยวข้องในหน้าที่การงาน เพราะถ้าไม่เข้ามาเกี่ยวข้องก็ไม่มีปัญหา ก็ไม่ต้องใช้ปัญญา ปัญญาเป็นเรื่องของความรู้ ต้องมีความรู้ คือมีความรู้จัก มีความเข้าใจ มีความเห็นแจ้งอย่างถูกต้องในสิ่งนั้น ๆ ทางจิตใจตลอดถึง ทั้งฝ่ายถูกฝ่ายดี ทั้งฝ่ายบาปฝ่ายผิดทั้งฝ่ายสุขฝ่ายทุกข์ ทั้งฝ่ายอิสระหลุดพ้นอันเป็นไปเพื่อพระนิพพาน จึงเรียกว่า ปัญญา^{๑๖๑}

๒) ความหมายโดยอรรถ

ปัญญาเพราะอรรถว่ารู้ชัด ที่ชื่อว่ารู้ชัดนี้ คืออย่างไร คือความรู้โดยประการต่าง ๆ พิเศษยิ่งกว่าอาการคือ ความหมายรู้ และความรู้แจ้ง จจริงอยู่ แม้เมื่อสัญญา วิญญาณ และปัญญา จะเป็นความรู้ด้วยกัน แต่สัญญาเป็นสักแต่ว่าความหมายรู้อารมณ์ เช่น รู้จักว่า สีเขียว สีเหลือง เป็นต้นเท่านั้น แต่ไม่อาจให้ถึงความแทงตลอดซึ่งลักษณะว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาได้ วิญญาณย่อมรู้จักอารมณ์ว่า สีเขียว สีเหลือง เป็นต้นด้วย และยอมให้ถึงความแทงตลอดซึ่งลักษณะได้ด้วย แต่ไม่อาจจะให้ก้าวหน้าไปถึงความปรากฏแห่งมรรคได้ ส่วนปัญญายอมรู้จักอารมณ์และให้ถึงความแทงตลอด ซึ่งลักษณะด้วยอำนาจแห่งนัยดังกล่าวแล้ว ทั้งให้ก้าวหน้าไปถึงความปรากฏแห่งมรรคด้วย^{๑๖๒}

^{๑๕๙} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธปาจารย์(อาจ อาสภมหาเถระ) (แปล), หน้า ๑๓๖.

^{๑๖๐} ชุ.มหา(ไทย) ๒๑/๑๐/๕๔.

^{๑๖๑} พุทธทาสภิกขุ, พจนานุกรมธรรมของพุทธทาส, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า

^{๑๖๒} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธปาจารย์(อาจ อาสภมหาเถระ) (แปล), หน้า ๗๓๑-

๓) ลักษณะ กิจ ผล เหตุไฉนของปัญญานั้น มีนัยดังนี้คือ

ปัญญา มีการแทงตลอดสภาวะธรรมเป็นลักษณะมีการกำจัดความมืดคือโสมพะที่ปกปิดสภาวะความเป็นจริงของธรรมทั้งหลายเป็นกิจมีความไม่หลงเป็นผล ก็สมาธิเป็นเหตุไฉนของปัญญานั้น โดยพระบาลีว่า “ผู้มีจิตตั้งมั่น ย่อมรู้ ย่อมเห็นตามความเป็นจริง”^{๑๖๓}

๔) ประเภทและลักษณะของปัญญา

ว่าโดยลักษณะ คือการแทงตลอดสภาวะธรรม ปัญญามีอย่างเดียวกันนั้น

ปัญญามี ๒ อย่าง คือ โลกียปัญญาและโลกุตตรปัญญา เป็น ๒ อย่าง โดยนัยอย่างเดียวกันนั้น คือ ปัญญาที่มีอาสวะ และไม่มีอาสวะ ปัญญาที่กำหนดนาม และที่กำหนดรูป ปัญญาที่เกิดร่วมกับโสมนัส และที่เกิดร่วมกับขุเบกขา ปัญญาที่เป็นทัสสนภูมิและที่เป็นภาวนาภูมิ

ปัญญาเป็น ๓ อย่าง คือเป็นจินตามยปัญญา สุตมยปัญญา และภาวนามยปัญญา โดยนัยเดียวกันนั้นคือ ปัญญาที่เป็นปริตตารัมมณะ ที่เป็นมหัคคตารัมมณะ และที่เป็นอัปมาณารัมมณะ

ปัญญาที่เป็น อายโกศล ที่เป็นอุปายโกศล และที่เป็นอุบายโกศล และปัญญาโดย อภินิเวส ๓ มีอัมมัตตาทภินิเวส (มุ่งมั่นข้างใน) เป็นต้น

ปัญญาเป็น ๔ อย่าง คือ เป็นญาณในสัง ๔ และเป็นปฏิสัมภิตา ๔ ^{๑๖๔}

ปัญญาจะพึงเจริญอย่างไร ส่วนปัญหาว่า “จะพึงเจริญอย่างไร” นี้ มีพรรณนาว่า เพราะเหตุที่ธรรมทั้งหลายอันแยกประเภทเป็น ชั้น์ อายตนะ ธาตุ อินทรีย์ สัจจะ และปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น เป็น ภูมิของปัญญานี้ วิสุทธิ ๒ คือ สีสวิสุทธิและจิตตวิสุทธิเป็นมูลของปัญญานี้ วิสุทธิ ๕ คือ ทิฏฐิวิสุทธิ ๑ กังขาวิตถล วิสุทธิ ๑ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ๑ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ๑ และญาณทัสสนวิสุทธิ ๑ เป็นสรณะของปัญญานี้ เพราะเหตุนั้น ปัญญาอันภิกษุผู้ทำความสังสมความรู้โดยการเล่าเรียนและได้ถามในธรรมที่เป็นภูมิเหล่านั้นแล้วยังวิสุทธิ ๒ ที่เป็นมูลให้ถึงพร้อมแล้วทำวิสุทธิ ๕ ที่เป็นสรณะให้ถึงพร้อมอยู่ จะพึงบำเพ็ญได้^{๑๖๕}

ภูมิของปัญญา คำใดที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ว่า ธรรมทั้งหลายอันแยกประเภทเป็นชั้น์ อายตนะ ธาตุ อินทรีย์ สัจจะ และปฏิจจสมุปบาท เป็นภูมิของปัญญานี้^{๑๖๖}

๕) อานิสงส์แห่งการบำเพ็ญปัญญา

^{๑๖๓} พระพุทธโสมเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธปาจารย์(อาจ อาสภมหาเถระ) (แปล), หน้า ๗๓๓.

^{๑๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓๔.

^{๑๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔๑.

^{๑๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔๑.

การทำวิปัสสนาธรรมคปัญญาให้เกิด ความจริง ขึ้นชื่อว่า ปัญญาภาวนา (คือการทำวิปัสสนาธรรมให้เกิด) นี้ มี อานิสงส์หลายร้อยอย่าง การที่จะประกาศอานิสงส์ของปัญญาภาวนานั้นโดยพิสดารแม้ใช้เวลายาวนานก็ทำได้ง่าย แต่พึงทราบอานิสงส์ของปัญญาภาวนานั้นโดยสังเขปไว้ดังนี้ คือ

- ๕.๑) นานากิเลสวิหิงสา ทำลายกิเลสต่างๆ
- ๕.๒) อริยผลฐานภาวนี เสวยรสของอริยผล
- ๕.๓) นิโรธสมาบัติตติสมาปชชนสมตถตา สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้
- ๕.๔) อาหุเนยยภาวนาทิสฺหิธิ สำเร็จความเป็นอาหุเนยยบุคคล เป็นต้น

๓.๖ หลักคำสอนเรื่องเรื่องกรรม

๓.๖.๑ ความหมายของคำว่า “กรรม”

คำว่า กรรม มาจากภาษาบาลี คือ กम्म (กร กรณ + รมม) มีรูปวิเคราะห์ทางไวยากรณ์ว่า กรรม กम्म การกระทำชื่อว่ากัมมะ หรือ กรียเตติ กम्म กรรมที่บุคคลกระทำ ชื่อว่ากัมมะ^{๑๖๗} ในภาษาไทยใช้ “กรรม” ตามแบบสันสกฤต คำนี้เป็นคำกลางๆ ยังไม่ได้ระบุชัดเจนไปว่าดีหรือชั่ว เป็นแต่เพียงการกระทำเท่านั้น กรรม จำแนกตามการกระทำออกเป็น ๓ ทาง เรียกว่าไตรทวาร คือการกระทำทางกาย เรียกว่า กายกรรม การกระทำทางวาจา เรียกว่าวจีกรรม การกระทำทางใจ เรียกว่ามโนกรรม^{๑๖๘}

ดังนั้นกล่าวคือ ถ้าประกอบด้วยเจตนาที่เป็นกุศลจึงเรียกว่ากุศลกรรมหรือกรรมดี ถ้าประกอบด้วยเจตนาที่เป็นอกุศลจะเรียกว่าอกุศลกรรมหรือกรรมชั่ว ดังนั้น เจตนาจึงเป็นปทัฏฐานที่สำคัญในการตัดสินการกระทำของมนุษย์ในทางพระพุทธศาสนา ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “เจตนาหิ ภิกฺขเว กम्मํ วทามิ เจตยิตฺวา กम्मํ กโรติ กาเยน วาจาเยน มนสา. ภิกฺขุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรม บุคคลคิดแล้ว (ตั้งใจแล้ว)จึงกระทำการกรรมด้วยกาย วาจา ใจ”^{๑๖๙} พระพุทธพจน์นี้ถือว่าเป็นหลักใหญ่ในการอ้างและเป็นมาตรฐานตัดสินการกระทำที่ครอบคลุมทั้งไตรทวาร และเราสามารถมองเห็นความหมายของกรรมได้จากเจตนา นี้ อาจกล่าวสั้นๆว่าเจตนาคือกรรม ความตั้งใจหรือความจงใจคือกรรม เมื่อกระทำด้วยความตั้งใจหรือจงใจกระทำทางทวารใดทวารหนึ่งในบรรดาทวารทั้ง ๓ นั้น การกระทำนั้นจึงจัดว่าเป็นกรรมและมีผลที่เรียกว่าวิบาก(กम्मวิปาก) การกระทำที่ดีส่งผลให้เกิดผลคือความสุข การกระทำที่ชั่วส่งผลให้เกิดผลคือความทุกข์ การที่เจตนามีบทบาทต่อการกระทำนี้เพราะเจตนาเป็นสังขารอย่างหนึ่งซึ่งเป็นสภาพที่ปรุงแต่งและจัดแจงการ

^{๑๖๗} พระพุทธปิยมหาเถระ, **ปทฺฐปฺลิตฺติ** (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๓), หน้า ๔๓๐, พระมหาสมปอง มุฑิตโต, แปลเรียบเรียง, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา** (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๙๑๖.

^{๑๖๘} อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๖-๙/๑๔๔-๑๔๗, ๑๔๗/๓๙๕.

^{๑๖๙} อัง.ฉก.(ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๗. และดูเพิ่มเติมใน พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๐.

กระทำทางกาย วาจาและจิต ภาษาบาลีเรียกว่า กายสังขาร วจีสังขาร และจิตตสังขาร^{๑๗๐} ซึ่งเมื่อว่าโดยหลักแล้ว เจตนาที่เอนเข้ามามีบทบาทในการปรุงแต่งจิต คลุกเคล้ากับจิตตสังขารให้จิตมีคุณภาพดีหรือไม่ดี จิตเป็นตัวสะท้อนออกมาทางการกระทำและคำที่พูด ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะพูดชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย เพราะความชั่วนั้น ทุกข์ย่อมติดตามเขาไป เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป ฉะนั้น”^{๑๗๑}

๓.๖.๒ ประเภทของกรรม

การจัดประเภทของกรรมในที่นี้เป็นการจัดตามจำนวนที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถาฎีกา ซึ่งผู้วิจัยมองว่า มีหลักในการจัดใหญ่ ๆ อยู่ ๓ หลัก คือ (๑) จัดตามคุณภาพของกรรมดีและกรรมชั่ว หรือบุญและบาป (๒) จัดตามทวารหรือทางแห่งการกระทำ และ(๓) จัดตามลักษณะของการให้ผลเร็วช้า หรือตามลำดับของความหนักเบา ส่วนที่มีขยายออกเป็นกรรมมีโทษ ไม่มีโทษ กรรมดำกรรมขาวเป็นต้นก็ไม่เกินจากหลักใหญ่ ๓ หลักนี้

๑) กรรม ๒ และกรรม ๓

กล่าวได้ว่า กรรมในพระพุทธศาสนามีเพียง ๒ ประเภทคือ (๑) กุศลกรรม การกระทำที่เป็นกุศล (๒) อกุศลกรรม การกระทำที่เป็นอกุศล ดังพระพุทธพจน์ว่า “บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่ได้ทำความดีไว้ ไม่ได้ทำกุศลไว้...ทำแต่ความชั่ว ทำแต่ความหยาบช้ำ”^{๑๗๒}

กรรม ๒ อย่างนี้มีรากเหง้า(มูล) อย่างละ ๓ คือ กุศลกรรมมีรากเหง้า ๓ ได้แก่ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ ส่วนอกุศลกรรมมีรากเหง้า ๓ ได้แก่ โลภะ โทสะและโมหะ^{๑๗๓}

ว่าตามทวารหรือทางเกิดมี ๓ คือ (๑) กายกรรม (๒) วจีกรรม (๓) มโนกรรม ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนถูกนำไปฝังไว้ คือ (๑) กายกรรมฝ่ายอกุศล (๒) วจีกรรมฝ่ายอกุศล (๓) มโนกรรมฝ่ายอกุศล”^{๑๗๔}

ในทางตรงกันข้ามบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการคือ กายกรรม วจีกรรมและมโนกรรมฝ่ายกุศลย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์เหมือนได้รับเชิญไปประดิษฐานไว้ กรรม ๓ ประเภทนี้มีมโนกรรมเป็นกรรมที่ให้คุณให้โทษมากกว่ากายกรรมและวจีกรรม^{๑๗๕} และกรรมทั้ง ๓ ประเภทนี้ยังแบ่งย่อยออกเป็นกุศลกรรมบถและอกุศลกรรมบถอย่างละ ๑๐ กล่าวคือ กุศลกรรมบถ ๑๐^{๑๗๖} ประกอบด้วยกายสุจริต ๓ วจีสุจริต ๔ และ

^{๑๗๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๒/๙๗, ๔๖๓/๕๐๓, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒/๘.

^{๑๗๑} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑-๒/๒๓-๒๔.

^{๑๗๒} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๐/๓๗๗.

^{๑๗๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๙, พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๕๐/๔๐๓.

^{๑๗๔} อ.จ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๑๔๗/๓๙๕.

^{๑๗๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๗/๕๕.

^{๑๗๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๒.

มโนสุจริต ๓^{๑๗๗} และอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประกอบด้วยกายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ และมโนทุจริต ๓ นี้ว่าโดยประเภทที่พบมากในพระไตรปิฎก ในภายหลังชั้นอรรถกถาแม้จะมีการขยายกรรมออกเป็น ๑๒ ประเภทแต่ก็เป็นเพียงการจัดประเภทของกรรมที่ทำหน้าที่ให้ผลช้าหรือเร็ว หนักหรือเบาเท่านั้น สำหรับเหตุผลที่ทำให้มโนอรรถกถาจึงอธิบายอย่างนั้นจะได้วิเคราะห์ในตอนต่อไป

ไม่ว่ากรรมจะมี ๒ หรือ ๓ ประเภทก็ตาม แต่เมื่อว่าโดยสารัตถะแล้วมีความหมายครอบคลุมกรรมทั้งหมดที่ขยายหรือย่อนั้น ที่เป็นเช่นนั้นเพราะมีเจตนาและเจตสิกธรรมเหล่านี้เข้ามาช่วยด้วย ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

กายกรรม... วจีกรรม... มโนกรรมที่ถือปฏิบัติให้บริบูรณ์ตามสมควรแก่ทิฏฐิ เจตนา ความปรารถนา ความตั้งใจ และสังขารทั้งหลายของบุคคลผู้เป็นมิชฉาทิฏฐิ ธรรมทั้งหมดนั้นย่อมเป็นไปเพื่อผลที่ไม่นำปรารถนา ไม่นำใคร ไม่นำพอใจ ไม่เกื้อกูล เป็นทุกข์ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะความเห็นเลวทราม... เปรียบเหมือนเมล็ดสะเดา เมล็ดบวบขม หรือเมล็ดน้ำเต้าขมที่บุคคลเพาะไว้ในดินชุ่มชื้น รสดีและรสน้ำที่มันดูดซับเอาไว้ทั้งหมด ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นของขม เผ็ดร้อน ไม่นำยินดี ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเมล็ดสะเดาเป็นต้นนั้นเลว(มีรสขม) ฉะนั้น

กายกรรม... วจีกรรม... มโนกรรมที่ถือปฏิบัติให้บริบูรณ์ตามสมควรแก่ทิฏฐิ เจตนา ความปรารถนา ความตั้งใจ และสังขารทั้งหลายของบุคคลผู้เป็นสัมมาทิฏฐิ ธรรมทั้งหมดนั้นย่อมเป็นไปเพื่อผลอันนำปรารถนา นำใคร นำพอใจ เกื้อกูล เป็นสุข ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะความเห็นดี ... เปรียบเหมือนพันธุ์อ้อย พันธุ์ข้าวสาลีหรือเมล็ดจันทน์ที่บุคคลเพาะไว้ในดินชุ่มชื้น รสดีและรสน้ำที่มันดูดซับเอาไว้ทั้งหมดย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นของหวาน นำอร่อย นำชื่นใจ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะพันธุ์อ้อยเป็นต้นนั้นดี(มีรสหวาน) ฉะนั้น^{๑๗๘}

กรรมชั่วที่บุคคลผู้เป็นมิชฉาทิฏฐิกระทำลงไปด้วยความจงใจทางไตรทวารทวารใดทวารหนึ่ง เปรียบเหมือนบุคคลเพาะเมล็ดสะเดาและเมล็ดเต้าขมไว้ ธรรมดาสะเดามีรสขมย่อมไม่เป็นที่ต้องการของใคร ตรงกันข้ามกับกรรมดีที่บุคคลผู้เป็นสัมมาทิฏฐิได้กระทำลงไปทางไตรทวารเปรียบเหมือนบุคคลเพาะพันธุ์อ้อย ข้าวสาลีและเมล็ดจันทน์ไว้ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่น่าต้องการของทุกคน

๒) กรรม ๔

กรรม ๔ เป็นกรรมที่จัดตามลักษณะคุณภาพของการกระทำ โดยมองถึงความดำและความขาว หรือในแง่ของสกปรกและสะอาด สาเหตุที่พระพุทธศาสนามีกรรมประเภทนี้เข้ามาก็เพราะครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าถูกนายปุณณะและซีเปื่อยชื่อเสนียะรบเร้าจะยั้งคยะยอให้ตรัสบอกผลแห่งการบำเพ็ญวัตรของตนว่าจะมีคติเป็นอย่างไร โดยที่นายปุณณะนั้นบำเพ็ญโควัตร(วัตรแบบโค) ส่วนซีเปื่อยเสนียะบ่าเพ็ญกุกุวัตร(วัตรแบบสุนัข) ในที่สุดพระพุทธองค์ตรัสว่าไม่ว่าบุคคลจะบำเพ็ญโควัตรหรือกุกุวัตรก็ตาม หากบำเพ็ญเต็ม

^{๑๗๗} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๐.

^{๑๗๘} อัง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๐๖-๓๐๗/๓๙, ชุ.ป.(ไทย) ๓๑/๑๒๘/๑๙๖.

รูปแบบต่อเนื่องไม่ขาดสายก็มีคติ ๒ อย่างคือตายไปแล้วย่อมตกนรกและไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เพราะ ภูมิวิญญูของพวกเขาเป็นมิถิยาวิญญู จากนั้นพระองค์ทรงแสดงกรรม ๔ อย่างว่า

(๑) กรรมดำมีวิบากดำ คือ บุคคลปรุงแต่งกายสังขาร วจีสังขาร และมโนสังขารที่มีความ เบียดเบียน ครั้นปรุงแต่งแล้วจึงเข้าถึงโลกที่มีความเบียดเบียน ผัสสะเช่นนั้นย่อมถูกต้องบุคคลนั้น เขาถูกผัสสะ เช่นนั้นกระทบเข้าย่อมเสวยเวทนาที่เป็นทุกข์เหมือนพวกสัตว์นรก

(๒) กรรมขาวมีวิบากขาว คือ บุคคลปรุงแต่งกายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขารที่ไม่มีความ เบียดเบียน ครั้นปรุงแต่งแล้วจึงเข้าถึงโลกที่ไม่มีความเบียดเบียน ผัสสะเช่นนั้นย่อมถูกต้องบุคคลนั้น เขาถูก ผัสสะเช่นนั้นกระทบเข้าย่อมเสวยเวทนาที่เป็นสุขเหมือนพวกเทพชั้นสุภกนิหะ

(๓) กรรมทั้งดำและขาว มีวิบากทั้งดำและขาว คือ บุคคลปรุงแต่งกายสังขาร วจีสังขาร มโน สังขารที่มีทั้งความเบียดเบียนและความไม่เบียดเบียน ครั้นปรุงแต่งแล้วจึงเข้าถึงโลกที่มีทั้งความเบียดเบียน และความไม่เบียดเบียน ผัสสะเช่นนั้นย่อมถูกต้องบุคคลนั้น เขาถูกผัสสะเช่นนั้นกระทบเข้าจึงเสวยเวทนาที่มี ทั้งสุขและทุกข์ระคนกันเหมือนมนุษย์ เทวดาบางพวก และวินิปาติกะบางพวก

(๔) กรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม^{๑๗๙} คือ เจตนาเพื่อละกรรมทั้ง ๓ ประเภทข้างต้นนั้น ซึ่งหมายถึงเจตนากรรมในมรรคทั้ง ๔ ที่เป็นไปเพื่อความสิ้น กรรม

อย่างไรก็ตามกรรมประเภทที่ ๑ เป็นกรรมดำคืออกุศลกรรมมีวิบากดำทำให้เกิดในอบายมีนรก เป็นต้น กรรมประเภทที่ ๒ เป็นกรรมขาวคือกุศลกรรมมีวิบากขาวทำให้เกิดในสวรรค์ กรรมประเภทที่ ๓ เป็นกรรมที่คละกันซึ่งมีทั้งกรรมดำและกรรมขาว วิบากก็มีทั้งดำและขาว มีทั้งสุขและทุกข์ เหมือนมนุษย์ เทวดาบางพวกและวินิปาติกะบางพวก(เช่นพวกเวมานิกเปรตที่เสวยผลกรรมดีและกรรมชั่ว) ส่วนกรรม ประเภทที่ ๔ เป็นกรรมที่ใช้สำหรับทำลายกรรม ๓ ประเภทนั้น ซึ่งพระองค์ทรงเสนอทางออกให้แก่คนทั้งสอง นั้น ซึ่งการเสนอทางออกนี้บางครั้งพระองค์ตรัสถึงกรรมเพียง ๒ อย่าง คือกรรมเก่าและกรรมใหม่ แล้วเสนอ ความดับกรรมและข้อปฏิบัติสำหรับดับกรรม ดังที่แสดงไว้ในกัมมนิโรธสูตร^{๑๘๐} ว่า กรรมเก่า คือจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโน ที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา กรรมใหม่คือ กรรมที่ บุคคลทำด้วยกาย วาจา ใจ ความดับกรรม คือ นิโรธที่ถูกต้องวิมุตติ เพราะดับกายกรรม วจีกกรรมและมโนกรรม ได้ ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับกรรม คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น และเพื่อป้องกันการเข้าใจผิด เรื่องกรรมเก่ากรรมใหม่แบบพราหมณ์ อรรถกถาสรรตถกปาสนีได้แก้ความตอนนี้ว่า จักขุไม่เป็นของเก่า กรรม ต่างหากเป็นของเก่า แต่ท่านกล่าวอย่างนั้น ตามชื่อแห่งปัจจัยเพราะเกิดแต่กรรม ดังนั้น กรรมเก่าและกรรม ใหม่ของพุทธจึงต่างจากของพราหมณ์

^{๑๗๙} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๘๑/๗๙-๘๑.

^{๑๘๐} ส.สพ.า.(ไทย) ๑๘/๑๔๖/๑๗๙.

๓) กรรม ๕

กรรมในหัวข้อนี้เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงต่อจากพระพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรา กล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรม” ความหมายและบทบาทของเจตนาได้อธิบายไว้ในตอนต้นแล้ว พระพุทธองค์ ทรงอธิบายว่า เหตุเกิด(นิทานสมภโว)แห่งกรรม คือ ผัสสะ ความต่างกันแห่งกรรมมี ๕ คือ

- (๑) กรรมที่พึงเสวยในนรก
- (๒) กรรมที่พึงเสวยในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน
- (๓) กรรมที่พึงเสวยในแดนเปรต
- (๔) กรรมที่พึงเสวยในมนุษย์โลก
- (๕) กรรมที่พึงเสวยในเทวโลก

กรรมทั้ง ๕ นี้มีวิบาก ๓ คือ (๑) วิบากแห่งกรรมที่พึงเสวยในปัจจุบัน(ทิฏฐธมม) (๒) วิบาก แห่งกรรมที่พึงเสวยในอภัพตไป(อุปปชเช) (๓) วิบากแห่งกรรมที่พึงเสวยในอภัพตต่อ ๆ ไป(อปเร ปริยาเย) ความดับแห่งกรรม คือ เพราะผัสสะดับ กรรมจึงดับ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งกรรมได้แก่ อริยมรรคมี องค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น ในตอนท้ายเรื่องนี้พระพุทธองค์ตรัสว่า เพราะอริยสาวกผู้ชดในเรื่องกรรม เหตุ เกิดแห่งกรรม ความต่างกันแห่งกรรม วิบากแห่งกรรม ความดับแห่งกรรมและข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่ง กรรม จึงรู้ชัดพรหมจรรย์ ที่เป็นเหตุชำระกิเลส เป็นที่ดับกรรม^{๑๘๑}

ข้อสังเกตในพระสูตรนี้คือ เหตุเกิดแห่งผัสสะ ท่านใช้คำว่า *นิทานสมภโว* หมายถึงเหตุที่สามารถ มอบให้ซึ่งกรรม คือ มอบหมายให้โดยสามารถให้บังเกิดขึ้นหรือให้เป็นแดนเกิดกรรมต่อไป^{๑๘๒} คำว่า *ทิฏฐธมม อุปปชเช* และ *อปเร ปริยาเย* พระอรธกถาจารย์นำมาใช้ในกรรม ๑๒ คือ ทิฏฐธมมเวทนิยกมม กรรม ที่ให้ผลในชาตินี้ อุปปชเชเวทนิยกมม กรรมที่จะให้ผลในชาติถัดไป อปรปรียเวทนิยกมม กรรมที่จะให้ผลใน กาลอนาคตเมื่อได้โอกาส^{๑๘๓} พระองค์ทรงแสดงกรรม ร่วมกับ กาม เวทนา สัญญา อาสวะ และทุกข์ เหตุ เกิดของกาม เวทนา และสัญญาคือผัสสะ เมื่อจะดับก็ต้องดับที่ผัสสะ ส่วนเหตุเกิดอาสวะคืออวิชชา และ เหตุเกิดทุกข์คือตัณหา และทั้งหมดมีข้อปฏิบัติอันเดียวกันคืออริยมรรคมีองค์ ๘ และความต่างแห่งกรรม ๕ อย่างก็มีความหมายครอบคลุมภูมิทั้ง ๕ คือ นรก สัตว์ดิรัจฉาน เปรต มนุษย์และเทวดา

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าตามความจริงแล้วในแง่ของวิญญู ๓ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ และเวทนา จัดเป็นวิปากวิญญู คือฝ่ายผล กรรมหรือสังขารและภพจัดเป็นกัมมวิญญู อวิชชา ตัณหา อุปาทาน จัดเป็นกิเลสวิญญู แต่ในพระสูตรนี้ท่านกล่าวว่าผัสสะเป็นเหตุให้ทำกรรม อาจเป็นเพราะเพ่งถึงเหตุกับผลหรือ

^{๑๘๑} นิพเพธกสูตร อัง.ฉก.ก.(ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๗-๕๗๘

^{๑๘๒} อัง.อ.(บาลี) ๓/๖๓/๑๔๘.

^{๑๘๓} วิสุทธิ.(บาลี) ๒/๖๘๕/๒๖๖.

สมุทัยกับทุกข์เท่านั้นคือผัสสะเป็นสมุทัยเป็นสาเหตุ กรรมเป็นผลคือทุกข์ ทางดับกรรมคืออริยมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิเป็นต้น

๔) กรรม ๑๒ ตามแนวปฏิสัมภิทามรรค

ตามแนววิสุทธิมรรค แต่ในปฏิสัมภิทามรรค ท่านจำแนกกรรมและวิบากกรรมไว้ ๑๒ อย่าง โดยจัดประเภทตามกาล ๓ คือกรรมที่เป็นอดีต ๖ อย่าง กรรมที่เป็นปัจจุบัน ๔ อย่าง และกรรมที่เป็นอนาคต ๒ อย่าง ดังนี้

๑) กรรมที่เป็นอดีต ๖ อย่าง คือ (๑) กรรมได้มีแล้ว วิบากแห่งกรรมก็ได้มีแล้ว (๒) กรรมได้มีแล้ว วิบากแห่งกรรมไม่ได้มีแล้ว (๓) กรรมได้มีแล้ว วิบากแห่งกรรมก็มีอยู่ (๔) กรรมได้มีแล้ว วิบากแห่งกรรมไม่มีอยู่ (๕) กรรมได้มีแล้ว วิบากแห่งกรรมก็จักมี (๖) กรรมได้มีแล้ว วิบากแห่งกรรมจักไม่มี

๒) กรรมที่เป็นปัจจุบัน ๔ อย่าง คือ (๗) กรรมมีอยู่ วิบากแห่งกรรมก็มีอยู่ (๘) กรรมมีอยู่ วิบากแห่งกรรมไม่มีอยู่ (๙) กรรมมีอยู่ วิบากแห่งกรรมก็จักมี (๑๐) กรรมมีอยู่ วิบากแห่งกรรมจักไม่มี

๓) กรรมที่เป็นอนาคต ๒ อย่าง คือ (๑๑) กรรมจักมี วิบากแห่งกรรมก็จักมี (๑๒) กรรมจักมี วิบากแห่งกรรมจักไม่มี^{๑๘๔}

๕) กรรม ๑๒ ตามแนววิสุทธิมรรคและคัมภีร์อรรถกถาฎีกา

บรรดากรรมทั้งหลายที่กล่าวมาแต่ต้น กรรม ๑๒ ถือว่าเป็นกรรมที่พุทธศาสนิกู้จักกันมาก เพราะพระอรรถกถาจารย์และพระฎีกาจารย์นิยมนำมาอธิบายมากที่สุด และที่ศึกษากันโดยมากคือแนวการอธิบายของพระพุทธโฆสาจารย์ที่ได้อธิบายไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ^{๑๘๕} และพระฎีกาจารย์อธิบายไว้ในฎีกาอภิธรรม มีสังเขปดังนี้

(๑) ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม คือกรรมให้ผลในภพนี้ กล่าวคือชวนเจตนาดวงแรกเป็นกุศลหรืออกุศลก็ตาม ในจิต ๗ ดวงในขณวิถีสั้นหนึ่ง ย่อมให้ผลในอัตภาพนี้เท่านั้น แต่เมื่อไม่อาจให้ผลได้ ก็เป็นอโหสิกรรมไป อรรถกถาโมนรปุณฺณีอธิบายเพิ่มว่า กรรมนี้ให้วิบากในอัตภาพนี้เท่านั้น ที่เป็นกุศลดังเช่นกรรมของกาวพียเศรษฐีและปุลณฺณเศรษฐีเป็นต้น ส่วนที่เป็นอกุศล เหมือนกรรมของนันทยักษ นันทมาณพ นันทโคฆาต ภิกษุโกกาลิกะ พระเจ้าสุปปพุทธะ พระเทวทัต และนางจิญจมาณวิกาเป็นต้น แต่เมื่อไม่สามารถให้ผลอย่างนั้น จะเป็นอโหสิกรรมไป คือ ถึงความเป็นกรรมที่ไม่มีผล เหมือนลูกศรที่นายพรานเนื้อ เห็นเนื้อแล้วโง่งงยิงไป ถ้าไม่พลาด ก็จะทำให้เนื้อนั้นล้มลงในที่นั้น นายพรานก็จะถลกหนังเนื้อนั้นออก ชำแหละถือเอาเนื้อไปเลี้ยงครอบครัว แต่ถ้าพลาด เนื้อก็จะหนีไป ไม่หันกลับมาดูทิศนั้นอีก การกลับได้วาระแห่งวิบากของกรรมนี้ เหมือนลูกศรที่ยิงถูกเนื้อโดยไม่พลาด การกลับกลายเป็นกรรมที่ไม่มีผล เหมือนลูกศรที่ยิงพลาด

^{๑๘๔} ชุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๔/๓๙๗.

^{๑๘๕} สมเด็จพระพุทธปาโมกข์(อาจ อาสภมหาเถร), วิสุทธิมรรค, หน้า ๙๗๐.

(๒) อุปัชฌายะเวทนิยกรรรม คือกรรมให้ผลต่อเมื่อเกิดแล้วในภพหน้า กล่าวคือชวนเจตนาดวงที่ ๗ อันยังผลที่มุ่งหมาย ให้สำเร็จ(ไม่ว่าจะเป็นกุศลหรืออกุศลก็ตาม) ย่อมให้ผลในอัตภาพถัดไป เมื่อไม่อาจให้ผลได้ ก็เป็นอโหสิกรรมไป ปปัญจสุทโทธิบายว่า กรรมนี้ในฝ่ายที่เป็นกุศล ได้แก่ สมาบัติ ๘ ฝ่ายที่เป็นอกุศล ได้แก่ อนันตริยกรรม ๕ สำหรับผู้ที่ได้สมาบัติ ๘ จะเกิดในพรหมโลกด้วยสมาบัติอย่างหนึ่ง ส่วนผู้ทำอนันตริยกรรม ๕ จะบังเกิด ในนรกด้วยกรรมอย่างหนึ่ง สมาบัติที่เหลือ และกรรม (ที่เหลือ) จะถึงความเป็นอโหสิกรรมไปหมด คือเป็นกรรมที่ไม่มีวิบาก

(๓) อปราชัยเวทนิยกรรรม คือกรรมให้ผลในภพสืบ ๆ ไป กล่าวคือชวนเจตนา ๕ ดวง (ชวนเจตนาที่ ๒-๕) ในระหว่างชวนเจตนา ๒ ดวงนั้น กรรมนี้ ได้โอกาสเมื่อใดย่อมให้ผลเมื่อนั้นในอนาคต เมื่อความเป็นไปแห่งสงสารยังมีอยู่ กรรมนี้ก็ยังไม่เป็นอโหสิกรรม มโนรถปุรณโฑปมาว่า เหมือนสุนัขที่นายพรานเนื้อปล่อยไป เพราะเห็นเนื้อ จึงวิ่งตามเนื้อไป ทันเข้าในทีใด ก็จะกัดเอาในที่นั้น ขึ้นชื่อว่าสัตว์ จะรอดพ้นไปจากกรรมนั้น เป็นไม่มี

(๔) อโหสิกรรม คือกรรมให้ผลสำเร็จแล้ว ตามหลักพระบาลีนี้ว่า “ผลของกรรมมิได้มีแล้ว ผลของกรรม จักไม่มี ผลของกรรมไม่มีอยู่”^{๑๘๖}

(๕) ครุกรรม คือกรรมหนัก มีทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล กรรมหนักฝ่ายอกุศลได้แก่ อนันตริยกรรม ๕ มีมาตุฆาตเป็นต้น กรรมหนักฝ่ายอกุศลคือมหัคคตกรรม กรรมที่หนักจะให้ผลก่อน ปปัญจสุทโทธิบายว่า เมื่อครุกรรมมีอยู่ กุศลกรรมหรืออกุศลกรรมที่เหลือจะไม่สามารถให้ผลได้ ครุกรรมแม้ทั้งสองอย่างนั้น จะให้ปฏิสนธิ มโนรถปุรณโฑปมาว่า เหมือนก้อนกรวดหรือก้อนเหล็ก แม้ประมาณเท่าเมล็ดพันธุ์ ผักกาด ที่โยนลงห้วงน้ำย่อมไม่สามารถจะลอยขึ้นเหนือน้ำได้ จะจมลงใต้น้ำอย่างเดียว

(๖) พหุลกรรม คือกรรมเคยชิน กรรมใดที่เคยชินในฝ่ายกุศล เช่น ความเป็นผู้มีศีล หรือในฝ่ายอกุศล เช่น ความเป็นผู้มีศีลทราม กรรมเคยชินนั้นจะให้ผลก่อน ปปัญจสุทโทธิบายว่า กรรมที่มีการทำจนเคยชินด้วยอำนาจอาเสวนะ(การเสพคุ้น)ที่ได้แล้วตลอดกาลนาน ในฝ่ายกุศลกรรม จะสร้างโสมนัสให้ ในฝ่ายอกุศลกรรมสร้างความเดือดร้อนให้ มโนรถปุรณโฑปมาว่า เหมือนนกมวยปล้ำ ๒ คนขึ้นเวที คนที่มีกำลังมาก ย่อมทำให้อีกฝ่ายหนึ่งล้มแพ้ไป

(๗) อาสันนกรรม คือกรรมที่ทำในเวลาใกล้ตาย กรรมที่บุคคลระลึกได้ในเวลาใกล้ตาย เมื่อระลึกกรรมอันใดได้เขาย่อม (ไป) เกิดด้วยกรรมนั้น ปปัญจสุทโทธิบายว่า กรรมนี้แม้จะมีกุศลกรรมและอกุศลกรรมเหล่าอื่นอยู่ ก็ให้ผล (ก่อน) เพราะอยู่ใกล้ภพกาล มโนรถปุรณโฑปมาว่าเหมือนบุคคลเปิดประตูออก โศ โศตัวที่อยู่ใกล้ปากคอกไม่ว่าจะเป็นโคแก่หรือโคหนุ่มก็ตาม มันย่อมออกก่อนตัวอื่น ฉะนั้น

(๘) ภูตตกรรม คือกรรมสักว่าทำ กรรมที่ทำบ่อยจนคุ้นเคย กรรมนี้จะให้ผลก็ต่อเมื่อกรรม ๓ อย่างนั้นไม่มี มันก็จุดไปสู่ปฏิสนธิได้ ปปัญจสุทโทธิบายว่า กรรมนี้ อำนาจวิบากได้ในกาลบางครั้ง

^{๑๘๖} ชุ.ป.(ไทย) ๓๑/๒๓๔/๓๙๗.

เพราะไม่มีกรรม ๓ อย่างนั้น เหมือนท่อนไม้ที่คนขว้างไปไม่รู้ว่าจะตกที่ไหน

(๙) ชนกกรรม คือกรรมแต่งให้เกิด มีทั้งกุศลและอกุศล กรรมนี้ทำให้เกิดวิบากชั้น ทั้งที่เป็นกามาวจร รูปวจร และอรูปาวจร ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาลคือตั้งแต่เวลาเกิดจนถึงตาย ปปัญจสูทนีอธิบายว่า ชนกกรรมเปรียบเหมือนมารดาให้กำเนิดอย่างเดียว ส่วนพี่เลี้ยงนางนม เป็นผู้ประคบประหงม กรรมนี้ให้เกิดวิบากชั้นทั้งที่เป็นรูปและอรูปร ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล

(๑๐) อุปัตถัมภกรรม คือ กรรมสนับสนุน กรรมนี้ไม่สามารถให้เกิดวิบาก(ชั้น)ได้ แต่เมื่อกรรมอื่นให้ปฏิสนธิแล้ว จึงเข้าสนับสนุนสุขหรือทุกข์ ที่เกิดขึ้นในวิบาก (ชั้น) ที่กรรมอื่นให้เกิดแล้ว สนับสนุนให้สุขและทุกข์เป็นไปตลอดกาล ปปัญจสูทนีอธิบายเหมือนกัน

(๑๑) อุปปีฬกรรม คือ กรรมบีบคั้น กรรมนี้เมื่อกรรมอื่นให้ปฏิสนธิแล้ว จะเข้าบีบคั้นเบียดเบียนสุขหรือทุกข์ที่เกิดขึ้นในวิบาก (ชั้น) ที่กรรมอื่นให้เกิดแล้ว มิให้ดำเนินไปตลอดกาล ปปัญจสูทนีอธิบายว่า กรรมนี้เป็นกรรมคอยบีบคั้น คือในขณะที่กุศลกรรมกำลังให้ผล อกุศลกรรมจะเป็นอุปปีฬกรรมไม่ให้โอกาสกุศลกรรมนั้นให้ผล ในขณะที่อกุศลกรรมกำลังให้ผล กุศลกรรมก็เป็นอุปปีฬกรรมไม่ให้โอกาสอกุศลกรรมนั้นให้ผลเช่นกัน มโนรถปุรณิอุปมาว่า เหมือนต้นไม้ กอไม้ หรือเถาวัลย์ ที่กำลังเจริญงอกงาม มีคนเอาไม้มาทุบหรือเอามีดมาตัด ต้นไม้กอไม้หรือเถาวัลย์นั้นย่อมไม่เจริญงอกงามขึ้น ดังเช่นอกุศลกรรมของนายสุนักขัตตะเบียดเบียนกุศลกรรม กุศลกรรมของนายโจรฆาตกะ เบียดเบียนอกุศลกรรม^{๑๘๗}

(๑๒) อุปฆาตกรรม คือ กรรมตัดรอน กรรมนี้ไม่ว่าตนเองจะเป็นกุศลหรืออกุศลก็ตาม จะคอยตัดรอนกรรมอื่นที่มีกำลังน้อย ห้ามผลของกรรมอื่นแล้วเปิดช่องให้แก่ผลของตน เมื่อกรรมเปิดช่องให้ อย่างนั้นแล้ว วิบากนั้นก็เรียกได้ว่าเกิดขึ้นแล้ว ปปัญจสูทนีอธิบายว่า กรรมนี้มีทั้งกุศลและอกุศล จะทำหน้าที่ตัดรอนกรรมอื่นที่มีกำลังเพลากว่า ห้ามวิบากของกรรมนั้นไว้แล้วทำโอกาสแก่วิบากของตน เมื่อกรรมทำโอกาสอย่างนี้แล้ว กรรมนั้นเรียกว่า เผล็ดผลแล้ว กรรมนี้มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอุปจเฉทกรรม ในเวลาที่กุศลกรรมให้ผล อกุศลกรรมอย่างหนึ่งจะตั้งขึ้นตัดรอนกรรมนั้นให้ตกไป ในทางตรงกันข้ามในเวลาที่ถูกอกุศลกรรมให้ผล กุศลกรรมอย่างหนึ่งก็จะตั้งขึ้น ตัดรอนกรรมนั้นแล้วให้ตกไป เช่น กรรมของพระเจ้าอชาตศัตรูได้เป็นกรรมที่ตัดรอนกุศลสัสส ส่วนกรรมของพระองค์สิมมาเถระได้เป็นกรรมตัดรอนอกุศล^{๑๘๘}

อย่างไรก็ตามลำดับการสืบต่อแห่งกรรมและวิบากแห่งกรรม ๑๒ นี้ เป็นเรื่องที่ยากเกินวิสัยแห่งปุถุชน การที่จะรู้กรรมและการให้ผลของกรรมอย่างละเอียดถูกต้องตามความเป็นจริงต้องเป็นวิสัยแห่งญาณของพระพุทธเจ้า แม้พระอริยสาวกก็ไม่สามารถรู้ได้ทั้งหมดรู้ได้เพียงบางส่วนเท่านั้น

^{๑๘๗} ดูรายละเอียดใน ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๓/๘๖,
^{๑๘๘} ดูรายละเอียดใน ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๕๒/๔๓๐,

บทที่ ๔

หลักธรรมและรูปแบบวิธีการจัดการความขัดแย้งในทางพระพุทธศาสนา

หลักธรรมและรูปแบบวิธีการจัดการความขัดแย้งในทางพระพุทธศาสนาไปปรับใช้เพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ซึ่งกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนามีแนวทางที่ครอบคลุมประเด็นที่น่าสนใจซึ่งมีความหลายหลายต่อการปรับใช้ได้เป็นอย่างดี

๔.๑ แนวคิดเรื่องวินัย

๔.๑.๑ นิยามและความหมายของวินัย

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความหมายว่า วินัย คือประมวลพุทธบัญญัติเกี่ยวกับหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ในการเป็นอยู่หรือกฎระเบียบต่าง ๆ ของสงฆ์ที่จะดำรงไว้ซึ่งภาวะอันเกื้อหนุนให้ภิกษุและภิกษุณีประพฤติปฏิบัติตามธรรมนั้นอย่างได้ผลดี และรักษาพระศาสนาไว้ได้^๑ คำว่า วินัย มีความหมายกว้าง มักใช้คู่กับธรรม ในพระพุทธศาสนาเรียกว่าธรรมวินัย คำทั้งสองนี้มีความสัมพันธ์กัน ธรรม คือความจริงของสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ในธรรมชาติ พระพุทธเจ้าทรงค้นพบธรรมคือความจริงจึงทรงนำมาประกาศ... การที่จะให้ความจริงของธรรมชาติดีผลในทางปฏิบัติเป็นประโยชน์แก่หมู่มนุษย์ในสังคม ต้องนำหลักความจริงนั้นมาจัดตั้งวางเป็นระบบระเบียบ กล่าวคือการนำเอาหลักเกณฑ์ในธรรมชาตินั้นมาวางรูปเป็นกฎในหมู่มนุษย์ จัดระบบระเบียบในหมู่มนุษย์ นี้เรียกว่าวินัย^๒

๔.๑.๒ การบัญญัติพระวินัย

พระสารีบุตรได้ทูลถามพระพุทธเจ้าถึงความมั่นคงแห่งศาสนาของพระพุทธเจ้าในอดีตว่าเป็นอย่างไร พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปัจจัยที่ทำให้ศาสนามั่นคงและเสื่อมไปว่า

สารีบุตร พระพุทธเจ้าวิปัสสี พระพุทธเจ้าสิขี พระพุทธเจ้าเวสสภู ทรงผ่อนคลายที่จะแสดงธรรมโดยพิสดารแก่สาวก สุตตะ เคยยะ เวยยากธนะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัมภุตธรรม เวทลละ ของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์จึงมีน้อย มิได้ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แก่สาวก ไม่มีการแสดงปาติโมกข์ เมื่อหมดพระพุทธเจ้าและสาวกผู้ตรัสรู้ตามแล้ว สาวกชั้นหลัง ๆ ต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติวรรณะ ได้เข้ามาบวชจากต่างตระกูล เธอเหล่านั้นพาให้พรหมจรรย์สูญสิ้นไปเร็วพลัน เหมือนดอกไม้บานาพรรณกองอยู่บนแผ่นดินกระดานยังไม่ร้อยด้วยด้าย ย่อมถูกลมพัดกระจัดกระจายไป เพราะเหตุไร เพราะไม่ได้เอาด้ายร้อยไว้ ข้อนี้นั้นใด เมื่อหมดพระพุทธเจ้าและสาวกผู้ตรัสรู้ตามแล้ว สาวกชั้นหลัง ๆ ต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติวรรณะ ได้เข้ามาบวชจากต่างตระกูล เธอเหล่านั้นพาให้พรหมจรรย์สูญสิ้นไปเร็วพลันฉนั้น

^๑ พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๔๓), หน้า ๒๙.

^๒ พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), วินัยเรื่องใหญ่กว่าที่คิด (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๓๘), หน้า ๒-๓.

ดังนั้น พระพุทธเจ้าเหล่านั้นไม่ทรงผ่อนคลายที่จะกำหนดจิตของสาวกด้วยพระทัยแล้วทรงสั่งสอน สารีบุตร เรื่องเคยเกิดขึ้นแล้ว พระพุทธเจ้าเวสสภู ทรงกำหนดจิตภิกษุสงฆ์แล้วทรงสั่งสอนภิกษุสงฆ์ ๑,๐๐๐ รูป ในราวป่าสะพังกแล้วหนึ่งว่า “เธอทั้งหลายจงพิจารณาเช่นนี้ อย่าพิจารณาอย่างนั้น จงตั้งใจอย่างนี้ อย่าตั้งใจอย่างนั้น จงละสิ่งนี้ จงเข้าถึงสิ่งนี้อยู่เถิด” จิตของภิกษุ ๑,๐๐๐ รูป ที่พระพุทธเจ้าเวสสภูทรงสั่งสอน หลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่มีความถือมั่น สารีบุตร เพราะราวป่าสะพังกแล้ว น่าสยดสยอง จึงมีเรื่องดังนี้ คือ ภิกษุผู้ไม่ปราศจาก รากะ เข้าไปราวป่า ส่วนมากเกิดความกลัวจนลุกซ่อน

สารีบุตร นี้คือเหตุปัจจัยที่ทำให้พรหมจรรย์ของพระพุทธเจ้าวิปัสสี พระพุทธเจ้าสิขี พระพุทธเจ้าเวสสภูดำรงอยู่นาน^๓

ในทางตรงกันข้าม พระพุทธเจ้าทรงแสดงเหตุที่ทำให้ศาสนามั่นคง ว่า สารีบุตร พระพุทธเจ้ากุกสันธะ พระพุทธเจ้าโกนาคมนะ และพระพุทธเจ้ากัสสปะ ไม่ทรงผ่อนคลายที่จะทรงแสดงธรรมโดยพิสดารแก่สาวก สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัပ္ภุตธรรม เวทลละของพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์จึงมีมาก ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แก่สาวก มีการแสดงปาติโมกข์ เมื่อหมดพระพุทธเจ้าและสาวกผู้ตรัสรู้ตามแล้ว สาวกชั้นหลังๆ ต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติวรรณะ ได้เข้ามาบวชจากต่างตระกูล เธอเหล่านั้นพาให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่นาน เหมือนดอกไม้บานาพรรณกองอยู่บนแผ่นกระดานเอาด้ายร้อยไว้ ย่อมไม่ถูกลมพัดกระจัดกระจายไป เพราะเหตุไร เพราะเอาด้ายร้อยไว้ ข้อนี้ฉันใด เมื่อหมดพระพุทธเจ้า และสาวกผู้ตรัสรู้ตามแล้ว สาวกชั้นหลังๆ ต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติวรรณะ ได้เข้ามาบวชจากต่างตระกูล เธอเหล่านั้นพาให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่นานฉันนั้น^๔

เมื่อทรงแสดงเหตุปัจจัยแห่งความมั่นคงและความเสื่อมแห่งศาสนาแล้ว พระองค์ได้รับสั่งว่า ยังไม่ถึงเวลาที่จะบัญญัติสิกขาบทในตอนนี้เพราะยังไม่เกิดเรื่องขึ้น สงฆ์ยังไม่มีมาก ลากสักการะก็ยังไม่มาก

หลังจากที่พระพุทธเจ้าประทับจำพรรษาที่เมืองเวรัญชาแล้วพระองค์ได้เสด็จไปกรุงเวสาลี ทรงประกาศศาสนาที่เมืองนี้จนมีกุลบุตรเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนามากมาย นายสุทินซึ่งเป็นบุตรเศรษฐีเมืองนี้เป็นอีกผู้หนึ่งที่เกิดศรัทธาอุปสมบทในพระรัตนตรัยได้มาทูลขอบรรพชาอุปสมบท พระองค์ทรงแนะนำให้ไปขออนุญาตมารดาบิดาก่อน หลังจากได้รับอนุญาตแล้วนายสุทินจึงได้บวชในพระพุทธศาสนา จากนั้นพระสุทินก็ตั้งใจปฏิบัติธรรมเป็นอย่างดี จนกระทั่งวันหนึ่งได้มาบิณฑบาตที่กรุงเวสาลีและไปรับบิณฑบาตที่บ้านของตน บิดามารดาขอร้องให้พระสุทินลาสิกขาเพราะไม่มีคนสืบทอดตระกูล แต่พระสุทินไม่ยอมลาสิกขา กระทั่งบิดามารดาได้ขอให้พระสุทินให้ผู้สืบเชื้อสายไว้ ขณะนั้นยังไม่มีการบัญญัติพระวินัย(ครู

^๓ วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙/๑๑-๑๒.

^๔ วิ.มหา.(ไทย)๑/๒๐/๑๒.

กาบัติ) พระสุทินคิดว่าเรื่องนี้น่าจะทำได้ จึงได้มีเพศสัมพันธ์กับอดีตรรรยา ภาษาพระวินัยเรียกว่าเสพเมถุนธรรม(เมถุน ฌมม ปฎิเสวติ)

หลังจากที่พระสุทินเสพเมถุนกับภรรยาเสร็จแล้ว ภุมมเทวดา(เทวดาที่อยู่ตามภาคพื้น)ได้กระจายข่าวนี้ไปจนถึงพรหมโลกว่าความเสียหายได้เกิดขึ้นแก่พระศาสนาแล้ว พิจารณาอีกแง่หนึ่งก็คือครั้นพระสุทินกระทำอย่างนี้จึงสวนทางกับคำสอนของพระพุทธเจ้าที่สอนให้ภิกษุสาวกเปื้อนหน้าคล้ายกำหนดและเป็นคนเลี้ยงง่าย ผู้คนทั้งหลายตั้งแต่ระดับคนธรรมดาไปจนถึงผู้นำสังคมต่างได้กระพือข่าวกระฉ่อนไปทั่ว พระสุทินเองหลังจากเสพเมถุนแล้วก็เกิดความไม่สบายใจจนร่างกายซูบผอมผิวพรรณหม่นหมอง เพื่อนภิกษุถามสาเหตุแล้วจึงได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลให้พระพุทธเจ้าได้ทรงทราบ พระพุทธองค์จึงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์สอบถามความจริงกับพระสุทิน เมื่อพระสุทินยอมรับ พระองค์ทรงแสดงธรรมชี้โทษโดยประการต่างๆ จากนั้นจึงทรงบัญญัติสิกขาบท

๔.๑.๓ เกณฑ์ในการบัญญัติพระวินัย

ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะทรงบัญญัติพระวินัย พระองค์ทรงกำหนดวัตถุประสงค์ ๑๐ ประการ มาเป็นเกณฑ์ในการบัญญัติ คือ การบัญญัติพระวินัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้

- ๑) เพื่อความยอมรับว่าดีแห่งสงฆ์ (สงฆ์สุทธิสุตตาย)
- ๒) เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์ (สงฆ์ผาสุตตาย)
- ๓) เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก (ทุมมังกุณิ ปุคคานัน นิคคหาย)
- ๔) เพื่อความอยู่ผาสุกของเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม (เปสลานัน ภิกขุณิ ผาสุวิหาราย)
- ๕) เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายที่จะเกิดในปัจจุบัน (ทีทิฐฐมมิกานัน อาสวานัน สัรวาย)
- ๖) เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายที่จะเกิดในอนาคต (สมปรายิกานัน อาสวานัน ปฎิฆาตตาย)
- ๗) เพื่อความเลื่อมใสของคนที่ยังไม่เลื่อมใส (อปฺปสนฺนानัน ปสาทาย)
- ๘) เพื่อความเลื่อมใสของคนที่เลื่อมใสแล้ว (ปสนฺนानัน ภิชฺยโยภาวาย)
- ๙) เพื่อความมั่นแห่งสังฆธรรม (สทฺธมฺมทิสฺสุตติยา)
- ๑๐) เพื่อเอื้อเพื่อพระวินัย (วินยานุคคหาย)^๕

๔.๑.๔ คุณและโทษของพระวินัย

พระราชปริยัติกวี (พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ) ได้กล่าวถึงคุณและโทษของพระวินัยโดยพิจารณาจากทรรศนะของชาวมหายานว่า วินัยหรือศีลสิกขาบทของภิกษุ ๒๒๗ ข้อ หรือของภิกษุณี ๓๑๑ ข้อ มีผลทั้งเชิงลบและเชิงบวก ถ้ารักษาดีไม่ขาด ไม่ต่างพร้อย ศีลสิกขาบทก็จะเป็นตัวเร่งให้บรรลุธรรมได้

^๕ วิ.มหา.(บาลี) ๑/๓๙/๒๖.

เรื่อยิ่งขึ้น ถ้ารักษาไม่ดี มีความต่างพร้อย สีสลิกขาบทนั้นจะกลายเป็นอันตรายอิทธิกรรม ขัดขวางการบรรลุธรรม วินัยของสงฆ์จึงอยู่ในฐานะเป็นทั้งอุปกรรมและอุปสรรคในขณะเดียวกัน^๖

๔.๒ รูปแบบวิธีการจัดการความขัดแย้งโดยใช้หลักมหาปเทศ

รูปแบบวิธีการจัดการความขัดแย้งโดยใช้หลักมหาปเทศเพื่อให้เกิดความมั่นใจในการปฏิบัติตามพระวินัยที่ภิกษุอาจเกิดความไม่แน่ใจเกี่ยวกับสิกขาบททั้งหลายที่ทรงห้ามหรือทรงอนุญาต พระพุทธเจ้าจึงให้หลักมหาปเทศ ๔ ดังนี้

- ๑) สิ่งใดที่พระองค์มิได้ห้ามไว้ว่า สิ่งนี้ไม่ควร ถ้าสิ่งนั้นอนุโลมเข้ากับสิ่งที่ไม่ควร ขัดกับสิ่งที่ไม่ควร สิ่งนั้นถือว่าไม่ควร
- ๒) สิ่งใดที่พระองค์มิได้ห้ามไว้ว่า สิ่งนี้ไม่ควร ถ้าสิ่งนั้นอนุโลมเข้ากับสิ่งที่ควร ขัดกับสิ่งที่ไม่ควร สิ่งนั้นถือว่าควร
- ๓) สิ่งใดที่พระองค์มิได้อนุญาตไว้ว่า สิ่งนี้ควร ถ้าสิ่งนั้นอนุโลมเข้ากับสิ่งที่ไม่ควร ขัดกับสิ่งที่ควร สิ่งนั้นถือว่าไม่ควร
- ๔) สิ่งใดที่พระองค์มิได้อนุญาตไว้ว่า สิ่งนี้ควร ถ้าสิ่งนั้นอนุโลมเข้ากับสิ่งที่ควร ขัดกับสิ่งที่ไม่ควร สิ่งนั้นถือว่าควร^๗

๔.๓ รูปแบบวิธีการจัดการความขัดแย้งโดยใช้อธิกรณสมถวิธี

รูปแบบวิธีการจัดการความขัดแย้งโดยใช้อธิกรณสมถวิธีกล่าวได้ว่า เป็นการเสนอรูปแบบในการแก้ไขปัญหาในคณะสงฆ์ และยังสามารถใช้ในการแก้ไขปัญหาสำหรับชาวบ้านได้ด้วย ซึ่งมีประเด็นที่น่าสนใจมากมายดังนี้คือ โดยเรียกว่า “อธิกรณ หรือข้อพิพาท” ในหมู่พระสงฆ์ ๔ ประการ คือ ๑. วิวาทาธิกรณ ๒. อนุวาทาธิกรณ ๓. อาปัตตาธิกรณ และ ๔. กิจจาธิกรณ ว่ามีความเกี่ยวข้องกับ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ซึ่งเมื่ออย่างหนึ่งอย่างใดเกิดขึ้น พระสงฆ์จะต้องดำเนินการระงับข้อพิพาทด้วยหลัก “อธิกรณสมถะ” หมายถึง การระงับ หรือการเข้าไประงับอธิกรณ ซึ่งการปฏิบัติการณ์นี้จัดเป็นชุดหรือเป็นระบบที่ประกอบไปด้วยวิธี และข้อปฏิบัติสำคัญ ๗ ประการ”^๘ได้แก่^๙

^๖ พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ, “วิพากษ์แนวคิด ‘พระพุทธศาสนาสำหรับโลกหลังยุคใหม่’”, ใน สารนิพนธ์พุทธศาสนศึกษาบัณฑิต, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑): ๖๘.

^๗ วิ.ม.(บาลี) ๕/๓๐๕/๙๐.

^๘ ดูรายละเอียดใน วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๙๒-๒๙๕/๓๙๒-๓๙๖.

^๙ ดูรายละเอียดใน พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, ผศ.ดร., “อธิกรณสมถะในฐานะเป็นเครื่องมือจัดการความขัดแย้งในสังคมสงฆ์ (The Settlement of Legal Procedure, “Adhikaranasamatha” as a Tool to Manage Conflict

๑. สัมมุขาวินัย หมายถึง การจัดการความขัดแย้งในที่พร้อมหน้า หรือวิธีระงับต่อหน้า คู่กรณีสามารถเลือกใช้ได้ ๓ วิธี คือ การเจรจาตกลงกันเองระหว่างคู่กรณี การที่คู่กรณีสามารถเลือกผู้วินิจฉัยเพื่อดำเนินการไกล่เกลี่ย และคู่กรณีสามารถใช้อำนาจสังฆสภาให้พิจารณาตัดสินก็ได้

๒. สติวินัย หมายถึง วินัยอันสงฆ์พึงให้แก่พระชีนาสพหรือพระอรหันต์ผู้ถึงพร้อมด้วยสติอันไพบูลย์เท่านั้นเป็นผู้วินิจฉัย ไม่พึงให้แก่ภิกษุอื่น แม้เป็นพระอนาคามีก็ตาม

๓. อุมุพหวินัย หมายถึง วินัยที่สงฆ์พึงให้แก่จำเลยผู้หายหลง^{๑๐}หมายความว่า การที่สงฆ์โดยสังฆสภา ได้ร่วมกันระงับอธิกรณ์โดยยกประโยชน์ให้แก่จำเลยที่ต้องอาบัติในขณะที่เป็นบ้า ซึ่งแม้จำเลยจะได้กระทำการตั้งที่ถูกใจจริง ก็ไม่ถือว่าเป็นอาบัติ

๔. ปฏิญญาตถกณะ หมายถึง การกระทำตามที่จำเลยปฏิญญา หรือรับสารภาพ คือ การตัดสินตามที่จำเลยรับสารภาพว่าทำผิดจริง

๕. เยภุยยสิกา หมายถึง การกระทำโดยเสียงข้างมาก ซึ่งเสียงข้างมากในบริบทนี้ หมายถึง ต้องเป็นพวกที่เป็น “ธรรมวาที” เท่านั้น หากมี “อธรรมวาที” มากกว่า ก็ไม่จัดเป็นเสียงข้างมาก^{๑๑}

๖. ตัสสปาปิยสิกา หมายถึง กรรมที่สงฆ์จะพึงทำแก่บุคคลที่เลวทราม โดยความเป็นคนบาปหนา ในความหมายง่ายๆ คือการลงโทษสงฆ์ผู้กระทำผิด แต่ไม่ยอมรับผิด จึงถือว่าเป็นคนต่อต้าน บาปหนา

๗. ตินวัตถการกะ หมายถึง การกระทำหรือการระงับอธิกรณ์ประดุจการกลบเอาไว้ด้วยหญ้า^{๑๒}หรือคือการระงับอธิกรณ์โดยการประนีประนอมนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ที่มาของการ “กลบ” นั้น เกิดจากการที่พระภิกษุทั้งหลายบาดหมาง ทะเลาะวิวาทกันอยู่ หรือได้ประพทติละเมียดสิ่งอันไม่สมควรแก่สมณะอยู่เนืองๆ ทั้งกล่าวด้วยวาจา และพยายามทำด้วยกาย พระภิกษุเหล่านั้นได้ปรึกษาหารือกันว่า “หากพวกเราจะปรับอาบัติเหล่านี้กันและกันแล้ว บางทีอธิกรณ์นั้นจะพึงลุกลามไปเพื่อความรุนแรง^{๑๓} เพื่อความร้ายแรง^{๑๔}เพื่อความแตกกันก็ได้ ท่านจึงได้นำประเด็นปัญหาดังกล่าวไปทูลถามพระพุทธเจ้า พระองค์จึงได้ทรงชี้แนะแนวทางการระงับอธิกรณ์ดังที่กล่าวมาทั้งหมด

in the Sangha Community), **พระพุทธศาสนากับการฟื้นตัวจากวิกฤติการณ์โลก (Global Recovery : The Buddhist Perspective)** : รวมบทความประชุมวิชาการทางพระพุทธศาสนานานาชาติ เนื่องในวันวิสาขบูชา วันสำคัญสากลของโลก ๒๓-๒๕ พฤษภาคม ๒๕๕๓ ประเทศไทย, ครั้งที่ ๗, (พฤษภาคม ๒๕๕๓) : ๒๐๕-๒๒๐.

^{๑๐}ดูเพิ่มเติมใน วิ.จ. (ไทย) ๖/๑๙๖-๑๙๙/๓๐๙-๓๑๕.

^{๑๑}วิ.จ.อ. -/๒๐๒/๒๙๓.

^{๑๒}วิ.จ.อ. ๓/๒๑๒/๒๙๔-๒๙๕, ม.อ.อ. ๓/๕๓/๓๓.

^{๑๓}ในที่นี้หมายถึง เป็นไปเพื่อความมีวาจาหยาบคาย เช่น ต่ำกันด้วยวาจาหยาบคายว่า ท่านเป็นทาส เป็นคนชั่ว เป็นจัญฑาล และเป็นช่างसान เป็นต้น – อจ.ทุก.อ. ๒/๑๕/๑๓.

^{๑๔}ในที่นี้หมายถึง เป็นไปเพื่อการทำร้ายกันด้วยก้อนหิน ก้อนดิน และท่อนไม้ เป็นต้น – อจ.ทุก.อ. (ไทย) ๒/๑๕/๑๓.

วิธีและข้อปฏิบัติ ๗ ประการนี้เป็นวิธีการที่เป็นไปในทางไกล่เกลี่ย ประนีประนอมด้วยการมีผู้ร่วมวินิจฉัยความขัดแย้งของคู่กรณี หรือการจัดการกับทิวฏฐิ มานะ การลดตัวตนลงด้วยการยอมความกันอย่างสันติวิธีของคู่กรณีเอง เป็นต้น เพื่อมิให้เกิดความรุนแรง หรือไกลาหล ไร้ระเบียบในการอยู่ร่วมกัน

พระพุทธเจ้าผู้เสมือนหนึ่งพระบิดาแห่งพระภิกษุ สงฆ์สาวก ซึ่งได้กล่าวไปแล้วข้างต้นว่าก็เปรียบได้กับสมาชิกในครอบครัวเดียวกันนั้น ได้ทรงประทานแนวทางในการที่จะแก้ไขปัญหาความวิวาทอันจะนำไปสู่ความรุนแรงไว้ โดยทรงชี้ว่ามูลเหตุแห่งการวิวาทหรือวิวาทา อธิกรณ์^{๑๕} มาจากความเป็นผู้มักโกรธ ผูกโกรธไว้ ลบลู่คู่มั่นอีกฝ่ายอย่างไม่ให้เกียรติ ไม่ให้ความเคารพซึ่งกันและกัน ตีตนเสมอ อิจฉา ริษยาเป็นปกตินิสัย และยังตระหนี่ อวดดี ไม่ยอมลดราวาศอกให้กัน เรื่องของความขัดแย้งต่างๆ ที่พอจะเจรจาดังกล่าวกันได้ก็ไมยอมกัน มีความเห็นผิดเป็นชอบ ยึดมั่นถือมั่นในทิวฏฐิของตน ตื้อรั้น ไม่ยอมสละสิ่งที่ตนยึด จึงนำไปสู่ความแตกแยก ร้าวฉานในครอบครัว สังคม ประเทศชาติอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ คนที่สละสิ่งที่ตนยึดมั่นได้ยากนั้นจะไม่มี ความเคารพยำเกรงใคร มีแต่จะก่อความขัดแย้งเรื่อยไป จนกลายเป็นชนวนความรุนแรงตามมา ดังที่พระพุทธเจ้า ตรัสตอบพระพุทธเนรมิตตอนหนึ่งที่ทูลถามเหตุแห่งกิเลสต่างๆ เช่น การทะเลาะวิวาท ความคร่ำครวญ ความ เศร้าโศก ความตระหนี่ ความถือตัว ความดูหมิ่น และวาจาส่อเสียด และตรัสสอนเหล่าสาวกให้รู้จักพิจารณา ถึงสาเหตุแห่งการทะเลาะวิวาทกัน แล้วแก้ไขให้ตรงจุดดังนี้

การทะเลาะ การวิวาท ความคร่ำครวญ ความเศร้าโศก ความตระหนี่ ความถือตัว ความดูหมิ่น และวาจาส่อเสียด มีมาจากสิ่งเป็นที่รัก การทะเลาะ การวิวาท ประกอบในความตระหนี่ มีมาจากสิ่งเป็นที่รัก เมื่อการวิวาทเกิดขึ้นแล้ว ก็มีวาจาส่อเสียดเกิดขึ้น...^{๑๖}

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเธอทั้งหลายพิจารณาเห็นมูลแห่งการวิวาทเช่นนี้ ภายในหรือภายนอก ในข้อนั้น เธอทั้งหลายพึงพยายามเพื่อละมูล แห่งวิวาทที่เป็นบาปภายในหรือภายนอกนั้นแล ถ้าเธอทั้งหลายไม่พิจารณาเห็นมูลแห่งวิวาทเช่นนี้ ภายในหรือภายนอกในข้อนั้น เธอทั้งหลายพึง ปฏิบัติเพื่อความยึดเยื้อ แห่งมูลเหตุแห่งวิวาทที่เป็นบาปนั้นแล การละมูลเหตุแห่งวิวาทที่เป็นบาปนั้นย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้...^{๑๗}

ในการระงับความขัดแย้งที่จะนำไปสู่ความรุนแรงนั้น ทั้งสองฝ่ายต้องร่วมกันพิจารณาด้วยการ มองเห็นโทษที่จะตามมา เจรจากันอย่างสันติ เป็นมิตรที่ดีต่อกัน เข้าใจกัน ให้กำลังใจ เคารพ ให้เกียรติกัน ยอมรับและให้ความสำคัญในบทบาทของกันและกัน เรื่องที่ผ่านมาขอให้ทำเป็นเหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น วิธีนี้ ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “ติณวัตถารกวิธี” หรือวิธีแห่ง “ติณวัตถารกวินัย”^{๑๘} คือวิธีตัดสินโดยวิธียอมความ กัน ตามศัพท์แปลว่า “ระเบียบดังกลบไว้ด้วยหญ้า” เป็นการสลายความขัดแย้งด้วยการประนีประนอมกันทั้ง

^{๑๕}ดูรายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๖/๒๑๖/๓๓๒-๓๓๔.

^{๑๖}ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๘๖๙-๘๗๐/๗๐๘-๗๐๙.

^{๑๗}วิ.จ. (ไทย) ๖ /๓๖๙/๓๓๓-๓๓๔.

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๐๓.

สองฝ่ายโดยไม่ต้องชำระสะสางหาความเดิม^{๑๙} หมายถึงเรื่องใดที่จะทำให้อีกฝ่ายเกิดความไม่สบายใจ จะไม่นำมากล่าวขึ้น ดังคำโบราณท่านว่า “อย่าพินฝอยหาตะเข็บ” จะพูด จะทำ จะคิดอะไรให้ตั้งจิตเมตตาไว้ ไม่คิดแต่จะเอาชนะฝ่ายเดียว ถึงคราวฟังก็ต้องฟัง ไม่ใช่ความได้เปรียบเข้าข่มขู่ ควรใช้หลักของความเป็นกัลยาณมิตรในการแก้ไขปัญหาทุกอย่าง

ในพระไตรปิฎกได้ยกกรณีของอธิกรณ์ ซึ่งจะเป็สาเหตุของความขัดแย้งจนไปสู่ความรุนแรง โดยมีวิธีการระงับความรุนแรงในแบบอธิกรณ์ที่ว่า “จักเป็นไปเพื่อความยึดเยื้อ เพื่อความรุนแรง เพื่อความร้ายแรง และภิกษุทั้งหลายจักอยู่ไม่ผาสุก” และการระงับอธิกรณ์ คือการลดหรือขจัดความขัดแย้งโดยมีปลายทางมุ่งหวังเพื่อ “จักไม่เป็นไปเพื่อความยึดเยื้อ เพื่อความร้ายแรง และ ภิกษุทั้งหลายจักอยู่ผาสุก” ไม่ให้เกิดความรุนแรงอันจะพึงเกิดขึ้นจากการทะเลาะวิวาท ในพระไตรปิฎกเองให้ความหมายและอธิบายคำว่า เพื่อความรุนแรง ว่าหมายถึง เป็นไปเพื่อความมีวาทจาหยาบคาย เช่น ต่อกันด้วยคำหยาบว่า ท่านเป็นทาส เป็นคนชั่ว เป็นจัญทาลและเป็นช่างसान เป็นต้น^{๒๐}อันแสดงถึงความดูถูกดูแคลนในชั้นวรรณะ ดังนั้นสาธุชนก็ควรหลีกเลี่ยงถ้อยคำอันเป็นการดูถูก ดูหมิ่น เหยียดหยาม เพื่อหลีกเลี่ยงการมีปากมีเสียงที่จะแผ่ขยายออกไปเป็นการวิวาท การก้าวร้าวที่นำสู่ความรุนแรง

พระพุทธเจ้าทุกยุคทุกสมัยทรงตระหนักถึงปัญหาความแตกสามัคคีของหมู่คณะเดียวกันอันเทียบได้กับสมาชิกครอบครัวเดียวกันมาตั้งแต่อดีต จนถึงพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันและองค์ที่จะมีมาต่อไปในอนาคต จึงต่างทรงสอนเหล่าภิกษุสาวกทั้งหลายว่า

ท่านทั้งหลายจงเห็นความวิวาทโดยความเป็นภัย และเห็นความไม่วิวาทโดยเป็นทางเกษมแล้วจงกล่าววาจาอ่อนหวานอันสมัคสมานกันเถิด นี่เป็นคำสั่งของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย^{๒๑}

อย่างไรก็ตามพระพุทธเจ้าทรงให้นัยไว้ว่า ความวิวาท ทะเลาะเบาะแว้งกันนั้นเป็นความไม่ปลอดภัยที่จะนำแต่ความทุกข์อันตรงข้ามกับความ สุขความเกษมสำราญมาให้ ทุกคนควรจะมีพร้อมเพรียง สามัคคีกันด้วยการใช้คำพูดที่อ่อนหวานไพเราะอันไม่ชักนำให้เกิดการบาดหมางทะเลาะวิวาทกัน และยังมีคำตรัสเกี่ยวกับความสามัคคีพร้อมเพรียงแห่งหมู่คณะว่าจะนำสุขมาให้^{๒๒}รวมถึงอานิสงส์ของผู้ที่ทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยประนีประนอมมิให้หมู่คณะแตกสามัคคีกัน ดังคำตรัส และคาถาประพันธ์ ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมอย่างหนึ่งเมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อความสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก...คือ สังฆสามัคคี

ภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อสงฆ์พร้อมเพรียงกัน ย่อมไม่มีความบาดหมางกัน ไม่มีการข่มขู่กัน ไม่มีการด่าว่ากัน และไม่มีการขับไล่กัน... ความสามัคคีแห่งสงฆ์ เป็นเหตุให้เกิดสุข และบุคคลผู้นอญุเคราะห์

^{๑๙}วิ.จ. (ไทย) ๖/๒๔๐/๓๖๕-๓๖๙.

^{๒๐}เชิงอรรถใน อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๕/๖๗.

^{๒๑}ช.อุป. (ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๕.

^{๒๒}พระราชญาณวิสิฐ, บทความ : “ความสามัคคี ปรองดอง สมานฉันท์”, พุทธจักร, ปีที่ ๖๔ ฉบับที่ ๔ (เมษายน, ๒๕๕๓), หน้า ๖.

สงฆ์ผู้สามัคคีกันแล้วผู้ยินดีในความสามัคคีกัน ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมไม่พลาดจากธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะย่อมบันเทิงในสวรรค์ตลอดกาล เพราะสมานสงฆ์ให้สามัคคีกัน^{๒๓}

โดยทั่วไปในคนที่ขาดสติปัญญาและยังมีวิชาคือความไม่รู้ อยู่ เมื่อเกิดความบาดหมางกับใครแล้วก็มีก็มีความโกรธ ความอาฆาตพยาบาทจองเวรกันไม่มีที่สิ้นสุด ทำให้เกิดความคิดที่จะคอยแค้นอยู่ตลอดเวลา จิตใจก็ยากที่จะสงบเย็น ทำให้บรรยากาศรอบข้างขุ่นมัว ไม่เป็นประโยชน์ทั้งต่อตนและผู้อื่น ผิดกับผู้ที่มีความศรัทธาในพระรัตนตรัยที่จะรู้จักใคร่ครวญในเหตุผล และจะคิดถึงคุณประโยชน์ของผู้อื่นเป็นอันดับแรก ดังที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้เห็นว่าความโกรธคือความทุกข์นั้นสามารถเอาชนะได้ด้วยความไม่โกรธ เช่น เรื่องของนางอุตตราอุบาสิกาที่มีเนื้อความพอสังเขปดังนี้

นางอุตตราเป็นธิดาของนายปุลณณะ อาศัยอยู่ในบ้านสุมนเศรษฐี มีอาชีพรับจ้างในกรุงราชคฤห์ ในช่วงที่มีงานนักขัตฤกษ์ ๗ วัน เขาขอยืมโคของสุมนเศรษฐีไปรับจ้างไถนา ในวันนั้นพระสารีบุตรเถระออกจากนิโรธสมาบัติ เห็นนายปุลณณะและภรรยาเป็นผู้มีศรัทธา จึงเดินผ่านมาทางที่นายปุลณณะไถนาอยู่ นายปุลณณะดีใจที่ได้เห็นพระเถระ ก็ลงกราบแล้วถวายไม้ชำระฟันและน้ำฉัน แล้วท่านก็หลีกไป ได้พบภรรยาของนายปุลณณะระหว่างทาง นางเกิดศรัทธาเต็มเปี่ยม จึงถวายอาหารที่เตรียมไว้สำหรับสามีแต่พระเถระจนหมด แล้วรีบกลับไปบ้านสุมนเศรษฐีเพื่อเตรียมอาหารอีกครั้งให้สามี กลับมาถึงที่นาก็ร้องบอกให้สามีทำจิตให้เลื่อมใสในบุญที่นางทำแล้วแต่พระเถระ ซึ่งนายปุลณณะชื่นชมยินดีและเล่าให้นางฟังถึงบุญที่ตนทำแต่พระเถระเช่นกัน จากนั้นก็หลับอยู่บนตักนางด้วยความเหนื่อยอ่อน เมื่อตื่นขึ้นมาได้เห็นนาที่ไถแล้วเต็มไปด้วยทองคำ จึงนำไปถวายพระราชาและเล่าเรื่องราวให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสสั่งทหารให้ขนทองคำทั้งหมดมา ทหารกล่าวว่า เป็นทองของพระราชา ทองคำกลายเป็นดินไปหมด เมื่อพระราชาสั่งให้พูดว่าเป็นทองของนายปุลณณะ ดินทั้งหลายนั้นก็เปลี่ยนเป็นทองคำทันที กองอยู่หน้าพระลานหลวงสูงถึง ๘๐ คอก พระราชาจึงแต่งตั้งนายปุลณณะให้เป็นเศรษฐีประจำเมืองพร้อมฉัตรประจำตำแหน่ง และยกที่ดินให้ปลูกสร้างบ้านเรือนหลังจากปลูกบ้านเสร็จภายใน ๓ วัน นายปุลณณะก็จัดงานฉลองตำแหน่งและขึ้นบ้านใหม่ ถวายภัตตาหารพระภิกษุ ๕๐๐ รูป มีพระพุทธเจ้าทรงเป็นพระประมุข พระองค์ทรงแสดงธรรมโปรด ทั้งนายปุลณณะ ภรรยา และธิดาคือนางอุตตรา ทั้ง ๓ ก็ได้บรรลุธรรมเป็นโสดาบันบุคคล

ในพรรษานั้นนายปุลณณะได้แต่นางอุตตราให้กับเศรษฐีที่เป็นมิจฉาทิฎฐิ ทำให้นางรู้สึกอึดอัดที่ไม่ได้ถวายทานและฟังธรรม เพราะสามีไม่อนุญาต คงเหลืออยู่ ๑๕ วันก็จะออกพรรษา นางจึงขอให้ปุลณณะเศรษฐีผู้บิดาช่วย จึงได้ว่าจ้างนางสิริมา หญิงงามเมืองมาบำเรอสามีแทนตน ถึงวันละ ๑,๐๐๐ กหาปณะ ตลอด ๑๕ วัน เพื่อนางจะได้ถวายภัตตาหาร รักษาศีล ๘ และฟังธรรม ซึ่งสามีก็ยินดี ขณะที่นางอุตตราว่างอยู่กับงานครัวด้วยตัวนางเอง เนื้อตัวมอมแมมเปื้อนเหงื่อและเถ้าถ่าน สามีเห็นดังนั้นก็หัวเราะ ฝ่ายนางสิริมานึกถึงหวังด้วยความลึ้มตัว จึงคิดแกล้งนางอุตตรา ตักน้ำเนยใสที่กำลังเดือดพล่านเดินมาหา นางอุตตราเห็นดังนั้นนึกถึงความดีของนางสิริมา อธิษฐานว่าหากความโกรธไม่มีในใจเธอ ก็ขออย่าให้เนยใสที่เดือดพล่านนี้ลวกเธอเลย จึงเป็นเหมือนน้ำเย็นแทน แต่นางสิริมายังตักน้ำเนยใสเดือดมาอีก บริวารของนางอุตตราต่างเข้ามาคลุ้มรุมทำร้าย

^{๒๓} พุ.อติ. (ไทย) ๒๕/๑๙/๓๖๒-๓๖๓.

นางอุตตราห้ามไว้แล้วถามว่า เหตุใดจึงทำกรรมหนักเช่นนั้น แล้วให้อิวาทพร้อมให้อาบน้ำอุ่น ทาด้วยน้ำมันที่ หุงแล้ว นางสิริมาได้สำนึก จึงหมอบแทบเท้าขออุกโทษ นางอุตตราตั้งข้อแม้ว่า ถ้าพระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดา ยกโทษให้ นางก็จะยอมยกโทษให้เช่นกัน

อย่างไรก็ตามในวันรุ่งขึ้น นางสิริมาและบริวาร ๕๐๐ คน นำข้าวของสักการะมาส่งให้นางอุตตรา ใส่บาตรภิกษุสงฆ์ที่มีพระพุทธเจ้าทรงเป็นประมุข เสร็จแล้วก็แล้ว นางสิริมาและบริวารหมอบลงแทบเท้าพระ พุทธองค์ ทวนเงื่อนไขของนางอุตตราในการที่จะยอมยกโทษให้นาง พระองค์ตรัสถามความรู้สึกของนางอุตตรา นางก็กล่าวสวดบุญคุณอันยิ่งใหญ่ของนางสิริมา ที่ทำให้เธอมีโอกาสถวายทาน รักษาศีลและฟังธรรมในพรรษา ที่เหลือนี้ จึงไม่มีความโกรธเลยที่จะโดนเนยใสเดือดพล่านรดใส่ กลับอธิษฐานให้เนยใสนั้นเย็นแทน และแผ่ เมตตาแก่นางสิริมาด้วย^{๒๔} พระศาสดาตรัสชมเชยที่นางสามารถอดกลั้นความโกรธต่อนางสิริมาได้ และตรัสพระ คาถาดังนี้ “บุคคลพึงชนะความโกรธด้วยความไม่โกรธ พึงชนะคนไม่ดีด้วยความดี พึงชนะคนตระหนี่ด้วยการให้ พึงชนะคนพูดเหลวไหลด้วยคำสัตย์”^{๒๕}

๔.๔ รูปแบบวิธีการจัดการความขัดแย้งโดยใช้เมตตา

๔.๔.๑ นิยาม ความหมายของเมตตา

พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายเมตตาไว้ว่า ความรักและเอ็นดู ความปรารถนาจะ ให้ผู้อื่นได้สุข^{๒๖}

คัมภีร์อภิธานวรรณนา ได้อธิบายศัพท์ คำว่า เมตตา (มิท เสนห+ต+อา) ว่าเป็น ความเมตตา ความ รัก มาจากรูปวิเคราะหฺ มุขติ สีนหตติ เมตตา ความรักที่เอ็นดู ชื่อว่าเมตตา อีกอย่างหนึ่ง คือ มิตเต ภวา เมต ตา ความรักที่มีอยู่ในมิตร ชื่อว่าเมตตา^{๒๗} ซึ่งพจนานุกรม บาลี-ไทย ก็ได้ให้ความหมายที่คล้ายคลึงกันว่า เมตตา หมายถึง ความรัก ความเอ็นดู เมตตาจิต คือ มีจิตเมตตาและ เมตตาวิหารี ก็คือ ผู้อยู่ในความรักความเอ็นดู มี เมตตา^{๒๘}

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) ได้กล่าวถึง ศัพท์คำว่า “เมตตา” โดยเชื่อมโยงกับคำว่า มิตร และ ไมตรี ว่าสามคำนี้เป็นคำอันหนึ่งอันเดียวกัน เมตตา คือ

^{๒๔}ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๖/๑๗๔ และ คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรม ราชูปถัมภ์, พระธรรมปิฎกธรรมาธิคุณ ภาควิชา ๖, (นครปฐม : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗, หน้า ๒๕๘-๒๖๑).

^{๒๕}ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๒๓/๑๐๒.

^{๒๖}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๖), หน้า ๙๑๘.

^{๒๗} พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรพงศ์พริ้นท์ ดิง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๒๑-๒๒๒.

^{๒๘} พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และรศ.ดร.จำลอง สารพัฒน์, พจนานุกรม บาลี-ไทย ฉบับนักศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรพงศ์พริ้นท์ดิง จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๓๙๗.

ความรักใคร่ปรารถนาจะให้มีความสุข มิตร คือ ผู้มีเมตตาปรารถนาสุขประโยชน์ต่อกัน และ ไมตรี คือความมีเมตตาปรารถนาดีต่อกัน^{๒๙}

พระธรรมรักขิต กล่าวถึง เมตตา ไว้ในหนังสือเมตตาภาวนาว่า มีความหมายเดียวกันกับคำว่า ความรักความปรารถนาดี เป็นความปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุขอันประกอบด้วยความรักความเอื้ออาทรปราศจากเงื่อนไข ทำให้ตัวเราและบุคคลอื่นมีความสุข^{๓๐}

พรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้จำแนกศัพท์เมตตาไว้ว่า “มาจากต้นศัพท์เดียวกับคำว่ามิตร มิตระ แปลง อิ เป็น เอ ก็เป็น เมตตะ เตมิสระอาเข้าไปเป็นเมตตา รากศัพท์เดียวกัน เมตตาจึงแปลว่า น้ำใจ มิตร คุณสมบัติของมิตร หรือความเป็นมิตร ในภาษาสันสกฤตเรียกว่า ไมตรี”^{๓๑} พร้อมกันนี้ยังให้ความหมายว่า “ความรัก ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั้งหน้า”^{๓๒} และอธิบายความหมายโดยวิเคราะห์ศัพท์เมตตาว่า “มีน้ำใจเอื้อโยไฟประโยชน์สุขแก่คน สัตว์ทั้งหลาย หรือน้ำใจปรารถนาประโยชน์สุขที่เป็นไปต่อมิตร”^{๓๓}

ในพระไตรปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภทวารค^{๓๔} พระพุทธองค์ทรงกล่าวถึงลักษณะของจิตที่มีเมตตาไว้สั้นๆว่า คือ จิตที่รักในสัตว์ทั้งปวง

นอกจากนี้ยังมีผู้ให้ความหมายของคำว่า เมตตา ไว้หลายท่าน โดยส่วนใหญ่จะแสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะหรือภาวะของจิตใจอันมนุษย์ทุกคนควรบ่มเพาะให้มีขึ้น สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน) กล่าวว่า เมตตา คือภาวะของจิตใจที่มีเอื้อโยไฟไมตรีจิตมิตรใจ คิดเกื้อกูลด้วยสุขประโยชน์ปราศจากอาฆาตพยาบาท ซึ่งเคียด โกรธแค้น แสดงออกทางสีหน้าและสายตาที่สงบ แ่มชื่น มองดูด้วยสายตาที่แสดงถึงจิตใจที่เอื้ออาบด้วยความปรารถนาดีให้มีความสุข ปราศจากความมั่งร้ายที่เป็นภัยเวรทั้งปวง^{๓๕}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวไว้ในหนังสือพจนานุกรม ฉบับประมวลธรรมว่า เมตตา หมายถึงความรักใคร่ ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่ว

^{๒๙} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), ความเข้าใจเรื่องชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๖๔.

^{๓๐} บทบรรยาย พระธรรมรักขิต, ๑๑-๑๓ สิงหาคม ๒๕๔๓.

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), “คุณบิดามารดา (5) สุตพรรณนามหาคาล”, ข่าวสด, (๑๑กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔) : ๓๑.

^{๓๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๒๔.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๕.

^{๓๔} ุรยละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๗๔-๕๗๗/๓๕๐-๓๕๙.

^{๓๕} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอะไร, (๒๕๓๓), หน้า ๓๙-๔๒.

หน้า^{๓๖}และกล่าวไว้ในหนังสือภาวะผู้นำว่า เมตตา หรือความมีมิตรไมตรี มีน้ำใจปรารถนาดีต้องการให้เขามีความสุข ซึ่งหมายถึง ปรารถนาดีต่อผู้อื่นที่เราเกี่ยวข้อง ขยายออกไปจนถึงความปรารถนาดีต่อเพื่อนมนุษย์ตลอดถึงสังคมโลก เมตตาเป็นคุณธรรมพื้นฐานที่ต้องมี ซึ่งใช้ในยามปกติ คือ เมื่อคนอื่นเขาอยู่กันเป็นปกติ เรา ก็มีความปรารถนาดี คิดหาทางสร้างสรรค์ความสุขความเจริญแก่เขาเรื่อยไป^{๓๗}

เมตตา^{๓๘} มีความเป็นไปโดยอาการที่เกื้อกูลเป็นลักษณะ มีอันนำเอาประโยชน์ เกื้อกูลเข้าเป็นกิจ มีอันนำความอาฆาตออกไปเสียได้เป็นเครื่องปรากฏ มีอันมองเห็นความที่สัตว์ทั้งหลาย เป็นที่เจริญใจเป็นเหตุใกล้ ความระงับไปแห่งพยาบาท เป็นสมบัติแห่งความเมตตา

ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่าเมตตาคือความรักโดยธรรมะไม่เกี่ยวข้องกับเนื้อหนังเนื้อหนังไม่ถูกต้องกันเลยก็ได้ก็สามารถมีความรักถึงที่สุดได้ความรักชนิดนี้เรียกว่าเมตตาซึ่งเป็นเรื่องของจิตล้วนๆเมตตาเป็นที่ตั้งแห่งความผาสุกและสันติภาพ^{๓๙}

องค์ทาลาไมระกล่าวถึงความเมตตาว่าเป็นความรู้สึกที่แท้จริงอันหนึ่งของความรับผิดชอบและเคารพต่อสรรพสิ่งอารมณความรู้สึกเกี่ยวกับความรักและความเมตตาเอาใจใส่จึงเป็นรากฐานเกี่ยวกับการอยู่รอดของมนุษย์ตั้งนั้นอหิงสาหรือการไม่ใช้ความรุนแรงจึงไปด้วยกันอย่างดีกับธรรมชาติพื้นฐานของมนุษย์และประเด็นสำคัญคือ “มนุษย์ไม่ควรที่จะสูญเสียความเมตตาไปไม่ว่าสถานการณ์ต่างๆจะเป็นเช่นไร”^{๔๐}

ประยงค์ สุวรรณบุบผา กล่าวว่า เมตตาคือความรัก ความปรารถนาดี มีไมตรีจิต ประสงค์ให้ผู้อื่น สัตว์อื่นเป็นสุข มีไมตรีจิตคิดทำประโยชน์ให้แก่มนุษย์และปวงสัตว์ทั่วไป^{๔๑}

คำว่า เมตตา นี้แปลตามศัพท์ ว่า สภาวะสนิทสนมกลมกลืน คือ ไม่แบ่งเขาแบ่งเรา มีความกลมกลืนเหมือนเป็นบุคคลคนเดียวกับคนอื่น เปรียบได้กับน้ำผสมนม กล่าวคือ เมื่อผสมนมเข้ากับน้ำ ทั้งสองอย่างก็จะกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แยกกันไม่ได้ว่านี่คือน้ำหรือนม สนิทสนมกลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับบุคคลรอบข้าง ไม่แยกผู้ที่มีเมตตาจิตต่อกันก็เหมือนกัน เขามีความเขาแยกเรา และจะพยายามปฏิบัติตนโดยประพฤติกาย วาจา หรือใจให้เกิดประโยชน์กับบุคคลอื่น เหมือนที่เราต้องการให้เกิดขึ้นแก่ตัวกล่าวอีกอย่างหนึ่ง เมตตา คือ สภาวะที่มีแถมมิตร๗ หมายความว่า เมตตาเป็นความปรารถนาดีอย่าง

^{๓๖}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๑๒๔.

^{๓๗}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ภาวะผู้นำ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓.

^{๓๘}พระธรรมเจดีย์, ธรรมวิภาคบรรยายสำหรับนักธรรมศึกษา ตรี-โท-เอก, (กรุงเทพมหานคร : วัดกัลยาณมิตรธรรมหาวิหาร, ๒๕๕๒), หน้า ๒๖๙.

^{๓๙}พุทธทาสภิกขุ, บำเพ็ญบารมี, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๒๑๕.

^{๔๐}สมเกียรติตั้งโน้แมแปล, “ บทสัมภาษณ์ท่านทาลาไมระวัฒนธรรมความเมตตา”.[ระบบออนไลน์] แหล่งที่มา บทความที่๒๓ของเว็บไซต์มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน๒๕๔๕ : <http://www.midnightuniv.org> (๖มิถุนายน๒๕๔๘) อ้างใน บทความเรื่อง “การศึกษาแนวคิดเรื่องเมตตาในศาสนาพุทธกับอรรถะหัมมะฮ์ในศาสนาอิสลาม” โดย นางสาวเวลากัลลหโสภา.

^{๔๑}ประยงค์ สุวรรณบุบผา, ความรักสากล, (กรุงเทพมหานคร : มปท., ๒๕๔๗), หน้า ๕๖.

จริงใจ เหมือนเรามีให้แก่มิตรของตนเอง ผู้ที่มีเมตตาจึงเป็นมิตรกับทุกคน ปราศจากความผูกโกรธหรือศัตรูในทีเดียว อีกอย่างหนึ่ง เมตตา คือ สภาวะที่เป็นมิตรหมายความว่า มิตรเป็นบุคคลที่ทำประโยชน์ให้แก่กันโดยไม่หวังผลตอบแทน เมตตาก็เป็นคุณธรรมของมิตรที่ทำได้ทั้งต่อหน้าและลับหลังโดยไม่หวังผลตอบแทนเช่นกัน^{๔๒}

อย่างไรก็ตาม กล่าวได้ว่า เมตตาเป็นหนึ่งในหัวข้อในพรหมวิหาร ๔ เรียกอีกอย่างว่า อัปมัญญา ๔ เพราะแผ่สม่ำเสมอโดยทั่วไปในมนุษย์สัตว์ทั้งหลายไม่มีประมาณ ไม่จำกัดขอบเขต พรหมวิหารมีในผู้ใดยอมทำให้ผู้อื่นประพฤติปฏิบัติเก้อกุลแก่ผู้อื่นด้วยสังคหวัตถุ เป็นต้น

ดังนั้นในการที่จะเข้าใจและปฏิบัติพรหมวิหาร ๔ ให้ถูกต้องพึงทราบรายละเอียดบางอย่าง โดยเฉพาะสมบัติและวิบัติของธรรม ๔ ประการดังนี้คือ

ก. ความหมายโดยวิเคราะห์ศัพท์

๑. เมตตา = (มีน้ำใจ) เยื่อใยใฝ่ประโยชน์สุขแก่คนสัตว์ทั้งหลายหรือนำใจปรารถนาประโยชน์สุขที่เป็นไปต่อมิตร

๒. กรุณา = ทำความสะเทือนใจแก่สาธุชนเมื่อคนอื่นประสบทุกข์หรือถ้อยถอนทำทุกข์ของผู้อื่นให้หมดไปหรือแผ่ใจไปรับรู้ต่อคนสัตว์ทั้งหลายที่ประสบทุกข์

๓. มุทิตา = โมนานินดีต่อผู้ประกอบด้วยสมบัติหรือผลดีนั้นๆ

๔. อุเบกขา = คอยมองดูอยู่โดยละความชวนชวายเป็นสัตว์ทั้งหลายจงอย่าผูกเวรกันเป็นต้น และโดยเข้าถึงความเป็นกลาง

ข. ลักษณะหน้าที่หรือกิจ (รส) ผลปรากฏ (ปัจจุบัญญัติ) และปทัสถาน (เหตุใกล้)

๑. เมตตา = (ในสถานการณ์ที่คนอื่นอยู่เป็นปกติ)

ลักษณะ = เป็นไปโดยอาการเก้อกุลแก่คนสัตว์ทั้งหลาย

หน้าที่ = น้อมนำประโยชน์เข้าไปให้แก่เขา

ผลปรากฏ = กำจัดความอาฆาตแค้นเคืองให้ปราศไป

ปทัสถาน = เห็นภาวะที่น่าเจริญใจของคนสัตว์ทั้งหลาย

๒. กรุณา = (ในสถานการณ์ที่คนอื่นตกทุกข์เดือดร้อน)

ลักษณะ = เป็นไปโดยอาการปลดเปลื้องทุกข์แก่คนสัตว์ทั้งหลาย

หน้าที่ = ไม่นิ่งดูตาย/ทนนิ่งอยู่ไม่ได้ต่อทุกข์ของคนสัตว์ทั้งหลาย

ผลปรากฏ = ไม่เบียดเบียน/อวิหิงสา

ปทัสถาน = เห็นภาวะไรที่พึง/สภาพน่าอนาถของคนสัตว์ทั้งหลายที่ถูกทุกข์ครอบงำ

๓. มุทิตา = (ในสถานการณ์ที่คนอื่นมีสุขสำเร็จหรือทำอะไรก้าวไปด้วยดี)

ลักษณะ = พลอยยินดี/ยินดีด้วย

---

^{๔๒}พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ)รจนา, **พรหมวิหาร**, สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ, พระคันธสาราภิวังศ์แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร : หจก.ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๗-๘.

หน้าที่ = ไมริชยา/เป็นปฏิปักษ์ต่อความริชยา

ผลปรากฏ = ขจัดความริชยาความไม่ยินดีหรือความทนไม่ได้ต่อความสำเร็จของผู้อื่น

ปทัสถาน = เห็นสมบัติ/ความสำเร็จของคนสัตว์ทั้งหลาย

๔. อุเบกขา = (ในสถานการณ์รักษารธรรมตามความรับผิดชอบต่อกรรมที่เขาทำ)

ลักษณะ = เป็นไปโดยอาการเป็นกลางต่อคนสัตว์ทั้งหลาย

หน้าที่ = มองเห็นความเสมอภาคกันในสัตว์ทั้งหลาย

ผลปรากฏ = ระวังความขัดเคืองเสียใจและความคล้อยตามดีใจ

ปทัสถาน = มองเห็นภาวะที่ทุกคนเป็นเจ้าของกรรมของตนว่าสัตว์ทั้งหลายจักได้สุขพ้นทุกข์

ไม่เสื่อมจากสมบัติที่ได้ที่ถึงตามใจชอบได้อย่างไร

ค. สมบัติ (ความสมบูรณ์หรือความสัมฤทธิ์ผล) และวิบัติ (ความล้มเหลวหรือการปฏิบัติผิดพลาดไม่สำเร็จผล)

๑. เมตตา: สมบัติ = สงบหายไร้ความแค้นเคืองไม่พอใจ

วิบัติ = เกิดเสนาหา

๒. กรุณา: สมบัติ = สงบหายไร้วิหิงสา

วิบัติ = เกิดความโศกเศร้า

๓. มุทิตา: สมบัติ = สงบหายไร้ความริชยา

วิบัติ = เกิดความสนุกสนาน

๔. อุเบกขา: สมบัติ = สงบหายไม่มีความยินดียินร้าย

วิบัติ = เกิดความเฉยด้วยไม่รู้ (เฉยโง่เฉยเมยเฉยเมิน)

ง. ข้าศึกคืออกุศลซึ่งเป็นศัตรูคู่ปรับที่จะทำลายหรือทำธรรมนั้นๆให้เสียไป

๑. เมตตา: ข้าศึกไกล = ราคะ

ข้าศึกไกล = พยาบาทคือความขัดเคืองไม่พอใจ

๒. กรุณา: ข้าศึกไกล = โทมนัสคือความโศกเศร้าเสียใจ

ข้าศึกไกล = วิหิงสา

๓. มุทิตา: ข้าศึกไกล = โสมนัส (เช่นดีใจว่าตนจะพลอยได้รับผลประโยชน์)

ข้าศึกไกล = อรติคือความไม่ยินดีไม่ยติริชยา

๔. อุเบกขา: ข้าศึกไกล = อัญญาณูเบกขา (เฉยไม่รู้เรื่องเฉยโง่เฉยเมย)

ข้าศึกไกล = ราคะ (ความใคร่) และปฏิฆะ (ความเคือง) หรือชอบใจและขัดใจ

จ. ตัวอย่างมาตรฐานที่แสดงความหมายของพรหมวิหารได้ชัดซึ่งคัมภีร์ทั้งหลายมักยกขึ้นอ้าง

๑. เมื่อลูกยังเล็กเป็นเด็กเยาว์วัย

แม่ – เมตตารักใคร่เอาใจใส่ถนอมเลี้ยงให้เจริญเติบโต

๒. เมื่อลูกเจ็บไข้เกิดมีทุกข์ภัย

แม่ – กรุณาห่วงใยปกป้องรักษาหาทางบำบัดแก้ไข

๓. เมื่อลูกเจริญวัยเป็นหนุ่มสาวสวยสง่า

แม่ – มุฑิตาพลอยปลาบปลื้มใจหวังให้ลูกงามสดใสอยู่นานเท่านั้น

๔. เมื่อลูกรับผิดชอบกิจการหน้าที่ของตนจนชววยอยู่ด้วยดี

แม่ – อุเบกขามีใจนิ่งสงบเป็นกลางวางเฉยคอยดู

พึงทราบด้วยว่าฉันทะคือกัณฑ์สุดท้าย (ความอยากจะทำให้ดีหรือความต้องการที่จะทำ
คนสัตว์ทั้งหลายตั้งงามสมบูรณ์ปราศจากโทษข้อบกพร่องเช่นอยากให้เขาประสบประโยชน์สุขพ้นจากทุกข์เป็น
ต้น) เป็นจุดตั้งต้น (อาทิ) ของพรหมวิหารทั้ง๔นี้การข่มระงับกิเลส (เช่นนิวรณ์) ได้เป็นท่ามกลางสมาธิถึงขั้น
อัปปนา (คือภาวะจิตที่มั่นคงเรียบรื่นสงบสนิทที่สุด) เป็นที่จบของพรหมวิหารทั้ง ๔ นั้น^{๔๓}

ดังนั้นกล่าวได้ว่า รูปแบบวิธีการจัดการความขัดแย้งโดยใช้เมตตาวิธีนี้นั้นจำเป็นต้องเริ่มต้นจาก
ตัวตนของเราก่อนแล้วจึงแผ่ไปยังผู้อื่นจึงสามารถแก้ไขได้อย่างดี ทั้งนี้ทั้งนั้นก็ยิ่งเล็งถึงประโยชน์ที่ผู้อื่นจะได้รับ
อีกด้วย

๔.๔.๒ ลักษณะของเมตตา

พระอุปัชฌาย์ได้แสดงลักษณะของเมตตาไว้ว่า การทำความปรารถนาดีให้เกิดขึ้นเป็นลักษณะ
ของเมตตา^{๔๔}หน้าที่หรือกิจ (รส) ผลปรากฏ (ปัจจุปัฏฐาน) และปทัสฐาน (เหตุใกล้)ของเมตตา^{๔๕}และพระ
พุทธโฆสจารย์ก็ได้กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า เมตตาที่มีความเป็นไปโดยการประพฤตสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่
สัตว์ทั้งหลายเป็นลักษณะ^{๔๖}และกล่าวถึงสภาวะของเมตตาไว้ ๓ ประการ คือ ๑) สภาวะที่สนิทสนมกลมเกลียว
กัน เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับบุคคลรอบข้าง ๒) สภาวะที่เป็นหรือมีอยู่ในมิตร ๓) สภาวะที่เป็นไปเพื่อมิตร^{๔๗}

ดังนั้นกล่าวได้ว่า เมตตาที่เป็นภาษาบาลีเรามาเรียกกันว่า ไมตรี มาจากศัพท์ว่า เมตตา ที่หมายถึง
แสดงความรักหรือประกอบด้วยความรักอันเป็นเข้าศึกแก่ความเกลียด ไม่ใช่รักเกี่ยวข้องกับกามความรักที่
เกี่ยวข้องกับกามหรือเกี่ยวข้องกับกามระคะกามฉันท หรือความยินดีในกามไม่ใช่เมตตาอีกอย่างหนึ่งความรักที่มีเป็น
ธรรมดาแก่คนที่เกี่ยวข้องกันเช่นมารดาบิดารักลูกลูกรักมารดาบิดาญาติญาติเหล่านี้ไม่ใช่เมตตาไม่ใช่กาม
ฉันทหรือกามระคะกามฉันทเรียกว่า เคหสิต-เปมะ หรือความรักที่อาศัยเรือนถ้าหมายความตามภาษาไทยคือความ
รักที่เกี่ยวกับกับคนในครอบครัว^{๔๘}

^{๔๓}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๕-๑๒๗.

^{๔๔}พระอุปัชฌาย์, วิมุตติมรรค, พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูรธมมจิตโต) และคณะแปล, พิมพ์ครั้งที่๘, หน้า ๒๒๓.

^{๔๕}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๒.

^{๔๖}พระพุทธโฆสเถระ วจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค สมเด็จพระพุทธเจ้าจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ แปลและเรียบ
เรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ (กรุงเทพมหานคร : บจก. ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๕๖๘.

^{๔๗}หน้า ๕๖๗.

^{๔๘}มหาเถรสมาคม. พระไตรปิฎก ฉบับออนไลน์. [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มาพจนานุกรมพระไตรปิฎก
<http://www.learntripitaka.com> (๑๘ สิงหาคม ๒๕๕๘)

อย่างไรก็ตาม กล่าวได้ว่า เมตตานี้มีตัวอย่างปรากฏในเรื่องของนางอุตตราอุบาสิกาผู้เป็นธิดา ปุณณะเศรษฐี ถูกนางแพศยา ชื่อว่าสิริมาคิดริษยาเอาน้ำมันที่เดือดพล่านเทรดบนศีรษะของนางอุตตรา นั้น นางอุตตราได้แม่เมตตาให้นางสิริมาในขณะที่ถูกลาดศีรษะด้วยน้ำมันที่เดือดพล่านนั้น น้ำมันได้กลิ้งตกไปจุด หยาดน้ำกลิ้งตกจากใบบัว ด้วยอำนาจของความเมตตาของนางอุตตรา ทำให้นางอุตตรามิได้รับอันตรายเลย แม้แต่น้อย^{๔๙}

๔.๔.๓ เมตตา ๓ ระดับ

เมื่อสรุปแล้วสามารถสรุปเมตตาออกเป็น ๓ ชั้น คือ

ก. เมตตาบารมี ผู้บำเพ็ญรักพระโพธิญาณยิ่งกว่าคนที่รักและทรัพย์สิน มุ่งต่อพระโพธิญาณเป็น เป้าหมาย มีเมตตาเป็นปุเรจาริกคือเมตตานำหน้า หากการมีคนมาเบียดเบียนคนที่รักหรือทรัพย์สินก็ไม่ถือโทษ โกรธเขา หาอุบายแก้ไขด้วยเมตตาวิธี คงมีเมตตาเปี่ยมอยู่ในใจ ถือหลักว่า เมื่อแรงถือโกรธเขาไม่มี แรง เบียดเบียนของเขาจะอ่อนเบาลง ไม่มีอำนาจสู้กับแรงเมตตาได้

ข. เมตตาบารมี ผู้บำเพ็ญรักพระโพธิญาณยิ่งกว่าอวัยวะร่างกายของตน มุ่งหมายต่อพระโพธิญาณ เป็นเป้าหมายเป็นปุเรจาริกหากจะมีคนมามุ่งร้ายร่างกายตนก็ไม่ถือโทษโกรธเขา คงมีเมตตาเปี่ยมอยู่ในใจ และ หาอุบายแก้ไขด้วยเมตตาวิธี ไม่ต้องผูกพยาบาทจองเวรเขา ถือหลักว่า เมื่อแรงถือโทษโกรธตอบเขา ไม่มีแรง การทำร้ายของเราก็จะอ่อนลง ไม่มีอำนาจสู้แรงเมตตาได้

ค. เมตตาปรมัตถบารมี ผู้บำเพ็ญรักพระโพธิญาณยิ่งกว่าชีวิตของตนมุ่งต่อพระโพธิญาณเป็น เป้าหมาย มีเมตตาเป็นปุเรจาริก แม้จะมีมุ่งร้ายหมายปลิดชีพก็ไม่สะดุ้งหวาดกลัวและไม่มุ่งร้ายตอบ คงมี เมตตาเปี่ยมอยู่ในใจ ยอมพลีชีวิต เพื่อบำเพ็ญความดี และเพื่อให้เขามีชีวิตอยู่เป็นสุขพึงเห็นในคำพระที่ ตรัสเล่าอดีตจรียาครั้งเป็นสุวรรณสามดาบสว่า “ฉันอยู่กับราชสีห์และเสือโคร่งในป่าใหญ่ได้ด้วยเมตตาแต่ละ ฝ่ายต่างน้อมเมตตาเข้าหากัน บรรดาสัตว์ใดๆคือราชสีห์เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี กระบือ กวางดาว และหมู อยู่ใน ป่ามิได้สะดุ้งกลัวฉัน แม้ฉันก็ได้สะดุ้งหวาดกลัวสัตว์เหล่านั้น เพราะฉันมีกำลังเมตตาค้าจุน จึงยินดีรำเริงอยู่ เป็นเพื่อนกับหมูสัตว์ ในป่านั้นได้”^{๕๐}

อย่างไรก็ตาม พุทธทาสได้อธิบายลักษณะของเมตตาผ่านตัวตนหรืออัตตาซึ่งสามารถแบ่งออกได้ เป็น ๓ ระดับคือ

๑. เมตตาขั้นต่ำที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติของสัญชาตญาณยังมีกิเลสอยู่หรือไม่ได้ลดความเห็นแก่ ตัวประการใดตัวอย่างเช่นเมตตาของแม่ที่มีต่อลูกเพราะยึดมั่นถือมั่นอยู่ในตัวตนถือว่าลูกคือส่วนหนึ่งแห่งความ เป็นตัวตนของคนเป็นแม่จึงรู้สึกเมตตาถูกจัดเป็นเมตตาที่มีอาสวะ

๒. เมตตาขั้นกลางมีสติและปัญญาคอยควบคุมปัญญาจะทำให้เมตตาจากธรรมชาติเกิดพัฒนาการ เพื่อลดตัวตนและลดความเห็นแก่ตัวรวมทั้งกิเลสต่างๆทั่วไปตัวอย่างเช่นแม่ลูกอ่อนที่เลี้ยงดูให้น้ำนมเด็กทารกที่ ถูกทอดทิ้งเป็นการกระทำที่ต้องลดความเห็นแก่ตัวลงบ้างแล้วจึงยินยอมให้ความช่วยเหลือผู้อื่นที่ไม่ใช่ญาติพี่

^{๔๙} ศักยารายละเอียด ใน ขุ.ธ.อ.

^{๕๐} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร ป.ธ.๖), มงคลชีวิตเล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร), หน้า ๔.

น้องตนเองได้หรือคิดว่าเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลบุคคลตกยากเป็นการทำเพื่อปรารถนาบุญกุศลทำเพื่อตนเอง
ให้ได้ไปเกิดในสวรรค์จัดเป็น “เมตตารับจ้าง” ยังไม่ใช่เมตตาที่สะอาดอย่างแท้จริงยังมีอาสวะเจืออยู่

๓. เมตตาขั้นสูงสุดคือตัวตนที่ถูกฝึกฝนให้สูงขึ้นสู่เมตตาที่สะอาดกว่ากำจัดความเห็นแก่ตนออกไป
ได้กระทั่งไม่ยึดถือว่ามีตัวตนไม่ต้องอาศัยอัตตาเป็นเมตตาที่สูงไปกว่าธรรมชาติเกิดขึ้นโดยอัตโนมัติแฝงไปในสัตว์
บุคคลอย่างหาประมาณไม่ได้หรืออุปมัญญาซึ่งปรากฏอยู่ในพระอรหันต์เท่านั้นส่วนเมตตาในพระโพธิสัตว์อยู่
ในช่วงเพาะปลูกให้งอกงามสูงสุดแบบพระอรหันต์แต่ยังมีเจตนาอยู่คือเป็นไปเพื่อบมบารมี^{๕๑}

พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้เห็นไว้ว่า

๑. ดูก่อนภิกษุทั้งหลายถ้าพวกโจรผู้มีใจบาปหยาบช้าจะพึงเอาเลื่อยมีด้ามสองข้างมาเลื่อยอวัยวะ
ทั้งหลาย แม้ขณะพวกโจรทำการเลื่อยอวัยวะนั้นผู้ใดเกิดมีใจประทุษร้ายต่อพวกโจรนั้นเขาชื่อว่าไม่ปฏิบัติตาม
คำสอนของเราเพราะเหตุที่มีใจประทุษร้ายนั้นตั้งนี้ประการหนึ่ง

๒. ผู้ใดโกรธตอบต่อคนที่โกรธก่อนผู้นั้นชื่อว่าเป็นคนเลวเสียยิ่งกว่าคนที่โกรธก่อน เพราะเหตุที่
โกรธตอบนั้น ผู้ใดไม่โกรธตอบคนที่โกรธก่อนผู้นั้นชื่อว่าชนะสงครามที่ชนะได้แสนยาก ผู้ใดรู้ว่าคนอื่นโกรธแล้ว
เป็นผู้มีสติยังความโกรธได้เสียได้ คือไม่โกรธตอบผู้นั้น ได้ชื่อว่าประพฤดิสิ่งที่เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและคนอื่น
ด้วยกันทั้งสองฝ่าย

๔.๔.๔ อานิสงส์การแผ่เมตตา

อานิสงส์ของเมตตาเจโตวิมุตติ ๑๑ ประการ คือ

๑) นอนเป็นสุข คือไม่ก่อกอง ไม่กรน หลับอย่างสนิทเหมือนเข้าสมาบัติ มีลักษณะท่าทางเรียบร้อย
งดงามน่าเลื่อมใส

๒) ตื่นเป็นสุข คือ ตื่นขึ้นแล้ว ไม่ทอดถอนหายใจ ไม่สยิวหน้า ไม่บิดไปบิดมา มีหน้าตาชื่นบาน
เหมือนดอกปทุมที่กำลังแย้มบาน

๓) ไม่ฝันร้าย คือ ไม่ฝันเห็นสิ่งที่น่าเกลียดน่ากลัว เช่น พวกโจรรูมล้อม สุนัขไล่กัด หรือตกเหว ฝัน
เห็นแต่นิมิตที่ดีงาม เช่น ไหว้พระเจดีย์ ทำการบูชา และฟังธรรมเทศนา

๔) เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย คือ เป็นที่รักที่เจริญใจของคนทั้งหลาย เหมือนพวงไข่มุกที่ห้อยอยู่
หน้าอก หรือดอกไม้ที่ประดับอยู่บนเศียร

๕) เป็นที่รักของอมมนุษย์ทั้งหลาย คือ ไม่ใช่เป็นที่รักของคนอย่างเดียว ยังเป็นที่รักตลอดไปถึงเหล่า
เทวาอารักษ์ทั้งหลายด้วย

๖) เทวดาทั้งหลายคอยเฝ้ารักษา คือ เทวดาทั้งหลายย่อมคอยตามรักษาเหมือนมารดาบิดาคอย
ตามรักษาบุตรธิดา

๗) ไฟ ยาพิษหรือศัสตรา ไม่กล้ากรายในตัวของเขา คือ ไม่ถูกไฟไหม้ ไม่ถูกวางยาพิษ หรือไม่ถูก
ศัสตราอาวุธประหาร

๘) จิตเป็นสมาธิเร็ว คือ เมื่อเจริญก็มีปฏิฐาน จิตสำเร็จเป็นอุปปจารสมาธิหรืออัปปนาสมาธิได้เร็ว

^{๕๑}พุทธทาสภิกขุ, ธรรมคือทุกสิ่งทุกอย่างที่จำเป็นสำหรับมนุษย์, หน้า ๒๑๖-๒๑๗.

- ๙) ผิวหน้าผ่องใส คือ หน้าตามีผิวพรรณเปล่งปลั่งสดใส เหมือนลูกตาลสุกที่หล่นจากขั้วใหม่ๆ
- ๑๐) ไม่หลงทำกาลกิริยา คือ ไม่หลงตาย คล้ายกับนอนหลับไปเฉยๆ
- ๑๑) เมื่อไม่บรรลุดังคุณธรรมเบื้องสูง อย่างต่ำก็จะบังเกิดในพรหมโลก คือ ถ้ายังไม่ได้บรรลุพระอรหันต์อันเป็นคุณเบื้องสูงยิ่งกว่าเมตตามาน พอเคลื่อนจากมนุษย์โลกก็จะเข้าสู่พรหมโลกทันที เหมือนหลับแล้วตื่นขึ้น^{๕๒}

๔.๕ รูปแบบวิธีการจัดการความขัดแย้งโดยใช้สาราณียธรรม

๔.๕.๑ มูลเหตุการเกิดสาราณียธรรม

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา พระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก ได้ระบุเรื่องราวและเหตุการณ์ต่างๆ อันเป็นเหตุที่มาของคำสอนแห่งสาราณียธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่ทำให้ระลึกถึงกัน พระพุทธเจ้าทรงนำมาแสดงสั่งสอนพระภิกษุสงฆ์ เมื่อหมู่สงฆ์เกิดปัญหา การทะเลาะวิวาท อย่างกรณีของภิกษุโกสัมพี ความว่า

“พวกภิกษุ ไม่ปรารถนาปรับความเข้าใจกัน ไม่ทำความปรองดองกัน ไม่ปรารถนาความปรองดองกัน”^{๕๓} พระพุทธองค์ทรงวินิจฉัยโดยการตั้งคำถามกับภิกษุเหล่านั้นว่า ขณะที่เกิดเหตุทะเลาะวิวาทนั้น “เธอทั้งหลายได้ตั้งมั่นเมตตาทายกรรม ตั้งมั่นเมตตาตวจีกรรมและตั้งมั่นเมตตาโมกกรรมในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลังบ้างหรือไม่” ภิกษุเหล่านั้นตอบปฏิเสธ มิได้กระทำด้วยความตั้งมั่นดังกล่าว พระพุทธเจ้าจึงชี้ให้เห็นว่า ก็เพราะเหตุที่ภิกษุไม่ตั้งมั่นในเมตตาต่อกันทางกาย วาจา ใจ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง จึงเป็นเหตุให้ทะเลาะ เบาะแว้งกัน ทำร้ายกันด้วยวาจา เป็นการกระทำที่ไม่ก่อเกิดประโยชน์ ทำให้เกิดความทุกข์

อย่างไรก็ตาม พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๕๔} อธิบายในรายละเอียดเพิ่มเติมว่า สาราณียธรรม คือ การแสดงไมตรีและความหวังดีต่อเพื่อนร่วมงาน ร่วมกิจการ ร่วมชุมชน ด้วยการช่วยเหลือกิจธุระต่างๆ โดยเต็มใจ แสดงอาการกิริยาสุภาพ เคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง, การช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอนหรือแนะนำตักเตือนกันด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดงความเคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง, การตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน มองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน, การแบ่งปันลาภผลที่ได้มาโดยชอบธรรม แม้เป็นของเล็กน้อยก็แจกจ่ายให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคทั่วกัน, การมีความประพฤติสุจริตตั้งมารักษาระเบียบวินัยของส่วนรวม ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจหรือเสื่อมเสียแก่หมู่คณะ, การเคารพรับฟังความคิดเห็นกันมีความเห็นชอบร่วมกัน ตกลงกันได้ในหลักการสำคัญ ยึดถืออุดมคติ หลักแห่งความดีงามหรือจุดหมายสูงสุดอันเดียวกัน

^{๕๒} อ่างแล้ว, หน้า ๕๐๘-๕๐๙.

^{๕๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๙๐/๕๒๙.

^{๕๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: เอส. อาร์. พรินติ้ง แมสโปรดักส์, ๒๕๕๑), หน้า ๒๓๓-๒๓๔.

๔.๕.๒ หลักธรรมสาราณียธรรม ๖

พระไตรปิฎกภาษาไทย กล่าวถึง หลักธรรมสาราณียธรรม ๖ ไว้ว่าธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน ๖ อย่าง รัก ทำความเคารพ เป็นไปเพื่อสงเคราะห์กัน เพื่อไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนี้มี ๖ อย่าง ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน^{๕๕}

๑) ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีกายกรรมประกอบด้วย เมตตา ปราภุในเพื่อนร่วมประพาสพรหมจรรย์ ทั้งในที่แจ้ง ทั้งในที่ลับ นี่ก็ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน ทำความรัก ทำความเคารพ เป็นไปเพื่อสงเคราะห์กันเพื่อไม่วิวาทกันเพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ประการหนึ่ง

๒) ภิกษุมิวจีกรรมประกอบด้วย เมตตาปราภุในเพื่อนร่วมประพาสพรหมจรรย์ ทั้งในที่แจ้ง ทั้งในที่ลับ นี่ก็ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน ทำความรัก ทำความเคารพ เป็นไปเพื่อสงเคราะห์กัน เพื่อไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกันเพื่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๓) ภิกษุมีมิโนประกอบ ด้วยเมตตาปราภุในเพื่อนร่วมประพาสพรหมจรรย์ ทั้งในที่แจ้ง ทั้งในที่ลับ นี่ก็ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน ทำความรัก ทำความเคารพ เป็นไปเพื่อสงเคราะห์กัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๔) ภิกษุมีลาภใด ๆ เกิดโดยธรรมที่สุดแม้เพียงอาหารติดบาตร เป็นผู้ไม่แย่งกันเอาลาภ เห็นปานนั้น ใ่วริโภคแต่เฉพาะผู้เดียวยอมเป็นผู้บริโภคเฉลี่ยทั่วไปกับเพื่อน ร่วมประพาสพรหมจรรย์ผู้มีศีล นี่ก็ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน ทำความรัก ทำความเคารพ เป็นไปเพื่อสงเคราะห์กัน เพื่อไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๕) ภิกษุถึงความเป็นผู้เสมอกันโดยศีลในศีลทั้งหลาย ที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไทอันวิญญูชนสรรเสริญ อันตณหาและทิฐฐิไม่แตะต้อง เป็นไปพร้อมเพื่อสมาธิเห็นปานนั้น กับเพื่อนร่วมประพาสพรหมจรรย์อยู่ ทั้งในที่แจ้ง ทั้งในที่ลับ นี่ก็ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน ทำความรัก ทำความเคารพ เป็นไปเพื่อสงเคราะห์กัน เพื่อไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๖) ภิกษุถึงความเป็นผู้เสมอกันโดยทิฐฐิในทิฐฐิที่เป็นของพระอริยะอันนำออก ชักนำผู้กระทำตามเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ เห็นปานนั้นกับเพื่อนร่วมประพาสพรหมจรรย์อยู่ทั้งในที่แจ้ง ทั้งในที่ลับนี้ก็ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกัน ทำความรัก ทำความเคารพ เป็นไปเพื่อสงเคราะห์กัน เพื่อไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงกัน เพื่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ถ้าพวกเขาพึงสมาทานสาราณียธรรมทั้ง ๖ อย่างนี้ ประพาสอยู่พวกเขาจะยังเห็นทางว่ากล่าวพวกเขาได้ น้อยก็ตาม มากก็ตาม ซึ่งจะอดกลั้นไว้ไม่ได้

เพราะฉะนั้นแลพวกเขาพึงสมาทานสาราณียธรรมทั้ง ๖ อย่าง นี้ประพาสเกิดข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อความสุแก่พวกเขาตลอดกาลนาน

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสภาษิตนี้แล้ว ท่านพระอานนท์ขึ้นชมยินดี พระภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล.

^{๕๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๒๑

แนวคิดเกี่ยวกับหลักสาราณียธรรม ๖ ในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงสาราณียธรรมไว้ดังนี้ พระไตรปิฎกภาษาไทย กล่าวถึง หลักสาราณียธรรม ๖ ไว้ว่าเป็นที่ตั้งแห่งการให้ระลึกถึง กระทำให้เป็นที่รัก เป็นที่เคารพ ย่อมเป็นไปเพื่อความสงเคราะห์ เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความพร้อมเพรียงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ธรรม ๖ ประการ คือ สาราณียธรรม ๖ อย่าง^{๕๖}

๑. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เข้าไปตั้งกายกรรม ประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ธรรมข้อนี้เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึง เป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่รัก เป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์เพื่อความไม่วิวาท เพื่อความพร้อมเพรียง เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๒. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เข้าไปตั้งวจีกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ธรรมข้อนี้ก็เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึง เป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่รัก เป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์ เพื่อความไม่วิวาทเพื่อความพร้อมเพรียง เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๓. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เข้าไปตั้งมโนกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ธรรมข้อนี้ก็เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึง เป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่รัก เป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์ เพื่อความไม่วิวาท เพื่อความพร้อมเพรียง เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๔. ลากอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งประกอบด้วยธรรมได้มาแล้วโดยธรรม โดยที่สุดแม้เพียงอาหารในบาตร ไม่หวงกันด้วยลาภเห็นปานดั่งนั้น แบ่งปันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้มีศีลธรรมแม้ข้อนี้ก็เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึง เป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่รัก เป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์ เพื่อความไม่วิวาทเพื่อความพร้อมเพรียง เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๕. ศีลอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งไม่ขาด ไม่ทะลุไม่ต่างพร้อย เป็นไทย อันวิญญูชนสรรเสริญ ไม่เกี่ยวด้วยตัณหาและทิฐิ เป็นไปเพื่อสมาธิ ภิกษุเป็นผู้ถึงความเป็นผู้เสมอกันโดยศีลในศีลเห็นปานดั่งนั้น กับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลังอยู่ ธรรมข้อนี้ก็เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึง เป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่รัก เป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์ เพื่อความไม่วิวาท เพื่อความพร้อมเพรียงเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๖. ทิฐิอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งประเสริฐ เป็นเครื่องนำสัตว์ออกจากทุกข์ ย่อมนำออกเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้กระทำ ทิฐินั้น ภิกษุเป็นผู้ถึงความเป็นผู้เสมอกัน โดยทิฐิในทิฐิเห็นปานดั่งนั้น กับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลังอยู่ ธรรมข้อนี้ก็เป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึง เป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่รัก เป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์ เพื่อความไม่วิวาท เพื่อความพร้อมเพรียงเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน^{๕๗}

^{๕๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๒๑

^{๕๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๒๑-๓๒๒.

อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ว่า พระไตรปิฎกภาษาไทย กล่าวถึง หลักสาราณียธรรม ๖ ไว้ว่า สาราณียธรรม ๖ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึง, ธรรมเป็นเหตุที่ระลึกถึงกัน, หลักการอยู่ร่วมกัน สาราณียธรรม ๖ คือ

๑. เมตตาทายกรรม ตั้งเมตตาทายกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือช่วยเหลือกิจธุระของผู้ร่วมคณะด้วยความเต็มใจ แสดงกิริยาอาการสุภาพ เคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๒. เมตตาวจีกรรม ตั้งเมตตา วจีกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอน แนะนำตักเตือนด้วยความหวังดี กล่าววาจา สุภาพ แสดงความเคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๓. เมตตาโมกกรรม ตั้งเมตตาโมกกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ แก่กัน มองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้ม แจ่มใสต่อกัน

๔. สาธารณโภคี ได้ของสิ่งใดมาก็แบ่งปันกัน คือ เมื่อได้สิ่งใดมาโดยชอบธรรม แม้เป็นของเล็กน้อย ก็ไม่หวงไว้ผู้เดียวนำมาแบ่งปันเฉลี่ยแจกจ่าย ให้ได้มีส่วนร่วม ใช้สอย บริโภคทั่วกัน ข้อนี้ใช้อุปปฏิวัตต์ โภคี ก็ได้

๕. สีลสามัญญตา มีศีลบริสุทธิเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งต่อหน้าและลับหลังคือ มีความประพฤติสุจริตดีงาม ถูกต้องตามระเบียบวินัย ไม่ทำตนให้เป็นผู้ร่าเริงเกียจของหมู่คณะ

๖. ทิฐุสามัญญตา มีทิฐุงามเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ มีความเห็นชอบร่วมกัน ในข้อที่เป็นหลักการสำคัญที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น สิ้นทุกข์ หรือขอจัดปัญหา

ธรรม ๖ ประการนี้ มีคุณ คือ เป็นสาราณียะ ทำให้เป็นที่ระลึกถึง เป็น ปิยกรณ ทำให้เป็นที่รัก เป็น ครุกรณ ทำให้เป็นที่ระลึกเคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์ความกลมกลืนเข้าหากัน เพื่อความไม่วิวาท เพื่อความสามัคคี และเอกภาพ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน^{๕๘}

๔.๕.๓ ประเภทของสาราณียธรรม

หลักธรรมที่ก่อให้เกิดความสามัคคี ที่กล่าวไว้ในพุทธศาสนาเถรวาท ในแง่ที่จะทำให้ประชาชนภายในชาติ และสังคมอยู่กันด้วยความสามัคคี กลมเกลียว ทำให้เป็นเอกภาพนั้น เรียกว่า หลักสาราณียธรรม^{๕๙} หากจัดการประพฤติปฏิบัติของผู้คนในสังคมไทยโดยแยกเป็นเพศบรรพชิตและฆราวาสแล้ว ก็ได้สาราณียธรรม ๖ ประการ ใน ๒ ลักษณะ ดังนี้

๑) สาราณียธรรม ๖ ประการสำหรับบรรพชิต ได้แก่

๑.๑) เข้าไปตั้งกายกรรมประกอบด้วยเมตตาทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๑.๒) เข้าไปตั้งวจีกรรมประกอบด้วยเมตตาทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๑.๓) เข้าไปตั้งมโนกรรมประกอบด้วยเมตตาทั้งต่อหน้าและลับหลัง

^{๕๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๗/๒๕๗.

^{๕๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๗/๒๕๗.

๑.๔) แบ่งปันลาภทั้งหลายที่ประกอบด้วยธรรมได้มาโดยธรรม แม้โดยที่สุตบิณฑบาต ย่อมบริโภคร่วมกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้มีศีล

๑.๕) เป็นผู้ที่มีศีลไม่ขาด ไม่ทะเลาะ ไม่ต่าง ไม่พรัอย เป็นไทย อันวิญญูชนสรรเสริญ เป็นไปพร้อมเพื่อสมาธิ เสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๑.๖) มีทิฐิอันเป็นอริยะ เป็นเครื่องนำออก นำออกไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้กระทำให้ตาม เสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง^{๖๐}

๒) สาราณียธรรม ๖ ประการสำหรับฆราวาส ได้แก่

ในสาราณียสูตรที่ ๒ นี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงองค์ประกอบของธรรมะอันเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงกันหรือการรู้จักสามัคคี ดังคำโบราณว่า “อยู่ให้เขาสบายใจ ไปให้เขาคิดถึง” ได้แก่

๒.๑) การมีพฤติกรรมทางกายที่ประกอบด้วยเมตตา (เมตตากายกรรม) ได้แก่ การกระทำต่อกันด้วยเมตตา คือ แสดงไมตรีและความหวังดีต่อเพื่อนร่วมงาน ร่วมกิจการร่วมชุมชนด้วยการช่วยเหลือกิจธุระต่างๆ โดยเต็มใจ แสดงอาการกิริยาสุภาพ เคารพนับถือกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๒.๒) การมีพฤติกรรมทางวาจาที่ประกอบด้วยเมตตา (เมตตาวาจากรรม) ได้แก่ การพูดด้วยเมตตา คือ กล่าวแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอนหรือแนะนำตักเตือนกันด้วยความหวังดี และแสดงความเคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๒.๓) การมีพฤติกรรมทางใจที่ประกอบด้วยเมตตา (เมตตามโนกรรม) ได้แก่ การคิดถึงต่อกันด้วยเมตตา คือ ตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน

๒.๔) การแบ่งปันเฉลี่ยลาภที่ได้มาโดยชอบ (สาธารณโภคี) ได้แก่ การได้วัตถุสิ่งของมาแล้วแบ่งกันกินแบ่งกันใช้ คือ แบ่งปันลาภผลที่ได้มาโดยชอบธรรม แม้เป็นของเล็กน้อยก็แจกจ่ายให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคทั่วกัน

๒.๕) การประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นผู้มีศีลที่บริสุทธิ์เสมอกับเพื่อนพรหมจรรย์ (ศีลสามัญญตา) ได้แก่ การประพฤติให้ดีเหมือนเขา คือ มีความประพฤติสุจริต ดิงาม รักษาระเบียบวินัยของส่วนรวม ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจ หรือเสื่อมเสียแก่หมู่คณะ

๒.๖) การพัฒนาตนให้มีทิฐิที่เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ เสมอกับเพื่อนพรหมจรรย์ (ทิฐิสามัญญตา) ได้แก่ การพยายามปรับความคิดเห็นเข้ากันได้ คือ เคารพ รับฟังความคิดเห็นกันมีความเห็นชอบร่วมกัน ตกลงกันได้ในหลักการสำคัญยึดถืออุดมคติหลักแห่งความดีงาม หรือจุดหมายสูงสุดอันเดียวกัน^{๖๑}

อย่างไรก็ตาม ในการจัดการความขัดแย้งโดยใช้สาราณียธรรมหากว่าได้เรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติเข้าอกเข้าใจซึ่งกันและกัน ยอมรับในความแตกต่างซึ่งกันและกัน ช่วยเหลือกันให้กำลังใจซึ่งกันและกัน และรู้จักการให้อภัยกันอยู่ตลอดเวลา ร่วมกันพัฒนาสังคมให้มีความอบอุ่นและน่าอยู่โดยการเสริมสร้างความ

^{๖๐}อง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๒๘๒/๒๖๗.

^{๖๑}อง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๒๘๓/๒๖๗-๒๖๘.

สามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันให้เกิดขึ้นในสังคม คุณของการประพฤติตามสาราณียธรรมลดความขัดแย้งทั้งภายในและภายนอก

๔.๖ รูปแบบวิธีการจัดการความขัดแย้งโดยใช้อภัยทาน

รูปแบบวิธีการจัดการความขัดแย้งโดยใช้อภัยทาน เป็นหนึ่งในวิธีการที่สำคัญเพราะไม่มุ่งเน้นการทำร้าย ทำลายหรือจองเวร อาฆาตมาดร้ายต่อกันเพราะไม่เป็นประโยชน์ต่อใครเลย ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายถึงเหตุที่ทำให้บุคคลผูกอาฆาตบุคคลอื่นไว้ใน อาฆาตวัตตสูตร ว่ามี ๙ ประการ^{๒๒} ดังนี้

- (๑) บุคคลนั้นได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อตน
- (๒) บุคคลนั้นกำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อตน
- (๓) บุคคลนั้นจะทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อตน
- (๔) บุคคลนั้นได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของตน
- (๕) บุคคลนั้นกำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของตน
- (๖) บุคคลนั้นจะทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของตน
- (๗) บุคคลนั้นได้ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของตน
- (๘) บุคคลนั้นกำลังทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของตน
- (๙) บุคคลนั้นจะทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของตน

อย่างไรก็ตาม กชिरา เทียนสองใจ ได้ศึกษาวิเคราะห์หอภัยทานตามหลักพระพุทธศาสนา โดยผู้วิจัยได้อธิบายรูปแบบของอภัยทานในฐานะที่เป็นเครื่องมือในการจัดการความขัดแย้ง โดยจะนำเสนอหลักการและวิธีการจัดการความขัดแย้งโดยการใช้อภัยทานเชิงบูรณาการนี้ ซึ่งสามารถกระทำได้ ๓ ทาง คือ ทางใจ ทางวาจา และทางกาย ที่มีความสอดคล้องเชื่อมโยงกันและกัน ดังนี้

๑) อภัยทานทางใจ เป็นวิธีการให้ความไม่มีภัย ที่ถือว่าเป้นจุดเริ่มแรกที่จะเดินเขาไปสู่กระบวนการให้อภัยทานในการจัดการความขัดแย้ง โดยการ เปิดใจ เพื่อรื้อถอนสลายการยึดมั่นถือมั่น(ทิฏฐิ)ในตัวตนยอมรับกับความเป้นจริงที่เกิดขึ้น ซึ่งหมายความรวมถึง การเปิดใจพร้อมที่จะสำนึกผิด หรือ ยอมรับผิด ในสิ่งที่กระทำต่อกัน อภัยทานทางใจนั้น ยังเป้นการฝึกใจ ให้มีความอดทน เป้นอิสระจากความอาฆาต พยาบาท โกรธแค้นทั้งปวง ปรับเปลี่ยนใจใหม่เมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกันแม้ว่าจะเป้นคูกรณีในความขัดแย้งก็ตาม ซึ่งถือได้วาเป้นการเอาชนะใจตัวเอง และเป้นชัยชนะที่ยิ่งใหญ่ของมนุษย์ผู้มีจิตใจสูง

วิธีการของอภัยทานทางใจ โดยการเปิดใจสลายตัวตนนั้น จะต้องกระทำไปพร้อมกับความอดทนต่ออุปสรรคทั้งปวง โดยถือเป้นการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศนที่มีต่อตนเองและคูกรณีเปิดใจสลายทั้งความเป้นผู้ถูกกระทำและผู้กระทำ สร้างความเชื่อใจต่อความเป้นมนุษย์ด้วยกัน ถือเป้นการสร้างโอกาสกระทำความดีที่ยิ่งใหญ่ให้ตนเอง เป้นการเปิดพื้นที่ของการเรียนรู้ผู้อื่นเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ความเชื่อ และ

^{๒๒}อง.นวก. (ไทย) ๒๓/๒๙/๔๙๑.

ทัศนคติที่แตกต่างจากตนเอง เป็นการหันหน้าเข้าหากัน เพื่อจะไปรับฟังอย่างตั้งใจ ฟังอย่างลึกซึ้ง ถึงข้อมูล ปัญหา ความทุกข์เดือดร้อน ความหวาดกลัวขั้นตอนดังกล่าวนี้อีกว่า เป็นขั้นตอนแรกที่สำคัญที่สุด ซึ่งจะสอดคล้องเชื่อมโยงไปยังวิธีการอภัยทานทางวาจาและทางกาย ต่อไป

๒) อภัยทานทางวาจา เป็นวิธีการให้ความไม่มียก โดยการใช้วัจนภาษาในการจัดการปัญหา ความขัดแย้ง กล่าวคือ เป็นศิลปะการใช้คำพูด ที่อาจแสดงออกรวมกับการใช้ภาษากาย เช่น ทาทาง แหวต การตั้งใจฟัง การให้อภัยทานทางวาจายังถือว่า เป็นวิธีการสื่อสารของสุภาพชนในการที่จะนำมาซึ่งความเข้าใจ ซึ่งกันและกันวิธีการของอภัยทานทางวาจา เป็นการกล่าวคำพูด ที่มีลักษณะดังนี้ คือ (๑) กล่าวคำพูด ที่สุภาพ ไพเราะ ไม่หยาบคาย (๒) กล่าวคำพูดที่ ซื่อสัตย์จริงใจ เหมาะแก่กาล และเป็นประโยชน์ต่อผู้ฟัง (๓) กล่าวคำพูดที่พูดด้วยความปรารถนาดีต่อกัน เป็นคำพูดที่ไม่เบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น ไม่ดูถูกเหยียดหยาม เช่น กล่าวคำพูดที่แสดงให้เห็นว่า ตนเองเหนือกว่าหรือ ยกตนข่มท่าน (๔) กล่าวคำพูดที่ก่อให้เกิดความสมานฉันท์ หลีกเลี่ยงการใช้คำพูดที่พูดยุยงให้เกิดการแตกแยกหรือเกิดความรุนแรงการกล่าวคำว่า “ขอโทษ” เป็นวิธีหนึ่งของวิธีการอภัยทานทางวาจา โดยเป็นคำที่นิยมมากที่สุด เชื่อได้ว่าเป็นประสบการณ์ตรงของคนทุกคนในชีวิตที่จะเคยเป็นฝ่ายได้ยิน หรือเป็นฝ่ายกล่าวคำขอโทษนั่นเอง การกล่าวขอโทษในที่นี้ไม่ได้มุ่งเน้นเป็นการกล่าวตามมารยาทเท่านั้น ในเรื่องของความขัดแย้ง การกล่าวขอโทษจะต้องมีเจตนารมณ์ในการกล่าวอย่างจริงใจที่พร้อมจะแสดงออกถึงการยอมรับผิด และสำนึกผิดในสิ่งที่ได้กระทำลงไป หากทำได้ตามเจตนารมณ์ คำขอโทษจึงจะเป็นวัจนภาษาที่แสดงออกถึงอภัยทานทางวาจาอย่างแท้จริง นอกจากคำขอโทษแล้ว ยังมีกลุ่มคำอื่น ๆ อีกที่มีนัยเดียวกัน ได้แก่ “เสียใจจริง ๆ นะคะ” “ขออภัยอย่างสูงนะคะ” “ฉันไม่ได้มีเจตนาจริง ๆ ค่ะ” “ผิดไปแล้วค่ะ” ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างวิธีการทางอภัยทานทางวาจาที่น่าประทับใจของสุภาพชนระดับผู้นำ ดังเช่นกรณีผู้นำของประเทศไทย พลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ นายกรัฐมนตรี ที่ได้กล่าว “ขอโทษ” ต่อหน้าสาธารณชน ผ่านทางสื่อมวลชนทุกแขนง และ แม่แตอเยว “ผมผิด” สมัยที่เป็นผู้บัญชาการทหารบกที่ไม่สามารถทำให้รัฐบาลยุติการยกเลิก คอ.บต. อีกตัวอย่างหนึ่งเป็นกรณีของ ผู้นำของประเทศมหาอำนาจอย่างสหรัฐอเมริกา ที่ประชาชนให้ความสำคัญต่อเรื่องสิทธิ และเสรีภาพอย่างโดดเด่น อดีตประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา บิล คลินตัน ได้แสดงความสำนึกผิด ออกมาแถลงการณ์ขอโทษคนทั้งประเทศผ่านสื่อมวลชน เมื่อการนอกใจภรรยาของเขาถูกเปิดเผยออกมาต่อสาธารณชน

๓) อภัยทานทางกาย เป็นวิธีการของอภัยทานที่แสดงออกอย่างชัดเจนเช่นเดียวกับอภัยทานทางวาจา เป็นการกระทำที่สื่อเชื่อมโยงมาจากอภัยทานทางใจ และวาจา ซึ่งวิธีการของอภัยทานทางกาย ในการนำมาจัดการปัญหาของความขัดแย้ง จะมีลักษณะการแสดงออกต่าง ๆ ได้หลายประการ คือ การเคารพ และให้เกียรติในความคิดของผู้อื่น โดยการฟังอย่างตั้งใจ ในการรับทราบ ข้อมูลเรื่องราวต่าง ๆ และการฟังอย่างลึกซึ้งถึงความต้องการ ความทุกข์ ที่อยู่ในสวนลึกของจิตใจของแต่ละคนที่ได้เปิดเผยออกมาอย่างเป็นอิสระ การฟังอย่างตั้งใจ อย่างลึกซึ้งนั้น ถือว่าเป็นวิธีการของอภัยทางกายที่สำคัญ เพราะเป็นการแสดงออกของอภัยทานทางใจ ที่จะบงบอกถึงการเปิดใจ ทลายกำแพงของการยึดมั่นถือมั่นในตัวตน ยอมรับความเป็นจริงในความคิดที่แตกต่างหลากหลาย เป็นการถายทอด หนุนเวียนในอารมณ์ ความรู้สึก ความนึกคิด ของกันและกัน ซึ่งจะ

นำพาไปสู่ ความเข้าใจต่อกันได้ในที่สุดวิธีการของอภัยทานทางกายที่สำคัญอื่น ๆ อีกในการจัดการความขัดแย้ง คือ ทำให้ความไม่มียก โดยการเคารพให้เกียรติในชีวิตและทรัพย์สินของผู้อื่น การตอบโต้จองแวงโดยการทำร้ายร่างกายและทำลายทรัพย์สินนั้น เป็นการใช้ความรุนแรงในการจัดการความขัดแย้ง มีแต่จะทำให้ความขัดแย้งนั้นรุนแรงและขยายวงกว้างยิ่งขึ้น สำหรับวิธีการการเคารพในทรัพย์สินของผู้อื่นนั้นนอกจากการไม่ทำลายทรัพย์สินโดยตรงแล้ว ยังหมายถึง การไม่ลักขโมยหรือยักยอกทรัพย์สินซึ่งรวมไปถึงการคอร์รัปชัน หรือแม้กระทั่ง การได้ทรัพย์สินมาครอบครองโดยไม่ชอบธรรม ดังเช่นในกรณีของผลประโยชน์ทับซ้อนของผู้ที่ดำรงตำแหน่งทางการเมืองยิ่งไปกว่านั้น วิธีการของอภัยทานทางกาย สามารถแสดงออกได้ด้วยภาษา กาย ทางแวตาศรียาทาทางที่สุภาพ การยกมือไหว้ หรือ การขอขมา ก็ถือว่าเป็นวิธีการของอภัยทานทางกายด้วยเช่นกัน ประการสุดท้ายที่สำคัญ คือ การเสียสละ แแบ่งปัน เพื่อเป็นการชดเชย และเยียวยา ก็จัดว่าเป็นวิธีของอภัยทานทางกาย เพราะความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในหลายสถานการณ์ที่มีองค์ประกอบด้านผลประโยชน์และความต้องการนั้น เป็นสิ่งที่สามารถหาทางออกรวมกันได้ หากคุณกรณีทั้ง ๒ ฝ่ายพยายามที่จะตระหนักรู้ถึงความอยู่รอดของอีกฝ่ายหนึ่ง โดยการ เสียสละแบ่งปัน ทรัพยากร เงินสิ่งของต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้ที่เสียผลประโยชน์ จะก่อให้เกิดความสัมพันธ์ในเชิงบวกขึ้นได้ และมีผลต่อคุณคาภายในจิตใจของแต่ละบุคคลทำให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุขในการจัดการปัญหาความขัดแย้งด้วยวิธีการของอภัยทาน ซึ่งประกอบไปด้วยอภัยทางใจ วาจา และกาย

ผู้วิจัยใช้การจัดการความขัดแย้งทั้ง ๕ ด้านเป็นกรอบ ได้แก่ ด้านข้อมูล ด้านผลประโยชน์ และความต้องการ ด้านความสัมพันธ์ ด้านโครงสร้างและด้านค่านิยม กล่าวคือ

๑) อภัยทานกับการจัดการความขัดแย้งด้านข้อมูล วิธีการของอภัยทานทั้ง ๓ ทาง สามารถที่จะนำมาจัดการความขัดแย้งด้านข้อมูลดังนี้

๑.๑) อภัยทานทางใจ เมื่อเกิดความขัดแย้งด้านข้อมูลหรือข้อเท็จจริงเกิดขึ้นแล้ว วิธีการของอภัยทานขั้นแรก คือ การเปิดใจถอดถอนความยึดมั่นถือมั่นในข้อมูลของตนเอง เป็นการเปิดใจกว้างในการยอมรับความหลากหลาย และรับความแตกต่างของข้อมูลของผู้อื่นหรือคุณกรณี หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ การเคารพและให้เกียรติในความรู้และความคิดของคนอื่น เพราะธรรมชาติของมนุษย์ทุกคนล้วนต้องการการยอมรับจากบุคคลอื่น ๆ ในความรู้และความคิดที่ตัวเองมีอยู่ในการนำเสนอในโอกาสต่าง ๆ ตัวอย่างเช่น ในประเด็นนโยบายสาธารณะ ที่เป็นประเด็นความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนนั้น หากพิจารณาถึงความขัดแย้งด้านข้อมูล จะพบว่า ปัญหาที่สำคัญก็คือ ความขัดแย้งของข้อมูลด้านความรู้ เป็นการปะทะกันระหว่างความรู้ของชาวบ้าน กับความรู้ของนักวิชาการ ซึ่งความรู้ของนักวิชาการนั้น เป็นความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ในภาคทฤษฎี ส่วนความรู้ของชาวบ้านเป็นความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมโดยมาจากการสังเกตและทดลองในชีวิตจริง ที่เรียกได้ว่าเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงทำให้ความรู้ทั้งสองระบบเกิดช่องว่างขึ้นดังนั้น การจัดการความขัดแย้งโดยวิธีการของอภัยทานในประเด็นนโยบายสาธารณะ ก็จะต้อง เริ่มต้นที่อภัยทานทางใจเป็นสำคัญ กล่าว คือ ทางฝ่ายนักวิชาการ จะต้องไม่มองข้ามความรู้ของชาวบ้าน และภูมิปัญญาท้องถิ่น ในบางครั้งควรจะ

ถอนความยึดมั่นถือมั่นในข้อมูลของตนเองดังที่ใคร่เรียนมาทางทฤษฎี ควรแสดงถึงการเคารพและให้เกียรติใน ความรู้และความคิดของชาวบ้านอย่างจริงจัง ซึ่งการจัดการความขัดแย้งโดยวิธีการดังกล่าว จะทำให้ได้มาซึ่งข อมูลหรือความรู้ที่เป็นขอเท็จจริงจากฝ่ายชาวบ้าน เป็นความรู้ที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างภาคทฤษฎีและ ภาคปฏิบัติ(ชาวบ้าน) เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจอันดีให้เกิดรวมกันได้

๑.๒) อกัยทานทางวาจา เป็นศิลปะการใช้วาจาหรือคำพูดที่มีความสำคัญอย่างมากในการ จัดการปัญหาที่มีองค์ประกอบความขัดแย้งด้านข้อมูล เพราะจะต้องมีการกล่าวหรือการใช้คำพูด ในการ นำเสนอข้อมูล หรือทำการชี้แจงข้อมูล ซึ่งเราพบได้บ่อยว่า กรณีปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ มักมีที่มาจากความ คลาดเคลื่อนของข้อมูล หรือจากการสื่อสารที่ไม่เพียงพอ ซึ่งอาจทำให้เกิดความเข้าใจผิด และนำไปสู่ความ ขัดแย้งในที่สุด เรามักพบสถานการณ์เช่นนี้ ในปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหาการหยาราง และป ญหาการฟ้องร้องแพทยวิธีการของอกัยทานทางวาจาในการจัดการปัญหาที่มีองค์ประกอบความขัดแย้งด้านข อมูลนั้น คือ จะต้องนำเสนอข้อมูลที่ถูกต้องเป็นจริง ไม่ทำการบิดเบือนข้อมูล เปิดเผยข้อมูลด้วยความจริงใจอย างตรงไปตรงมา และควรจะต้องใช้คำพูดที่สุภาพ ไม่กล่าวคำพูดเชิงดูถูกเหยียดหยามใดๆ ใหญ่พูดด้วยความรู้สึก ปรารถนาดีต่อกันก่อให้เกิดความสมานฉันท์ และก็พร้อมที่จะกล่าวคำว่า “ขอโทษ”ใด ในกรณีที่มีการสื่อสารข อมูลผิดพลาด หรือ แมกระทั่งนำมาซึ่งการเข้าใจผิดกัน

๑.๓) อกัยทานทางกาย ในการจัดการปัญหาที่มีองค์ประกอบความขัดแย้งด้านข้อมูล โดย อกัยทานทางกายนั้น เป็นการแสดงออกถึงการฟังอย่างตั้งใจด้วยความอดทนและมีใจเมตตา ฟังอย่างลึกซึ้งใน ความรู้และความคิดของบุคคลอื่น ที่พยายามจะอธิบายเพื่อชี้แจงประเด็นต่าง ๆ ซึ่งแต่ละคนก็อาจจะมีความคิด ที่หลากหลายแตกต่างกันไป สิ่งสำคัญก็คือ เหตุผลที่ควรฟังอย่างตั้งใจมากกว่าการที่จะพูด ก็เพราะจะทำให้คุ กรณีนั้นเกิดความรู้สึกประทับใจ เราใส่ใจในความรู้ความคิด และความรู้สึกของเขา ซึ่งทาที่เช่นนี้จะทำให้คุ กรณีนี้อาจมีความรู้สึกยินดี และผ่อนคลายมากยิ่งขึ้น อันเนื่องมาจากการให้ความเคารพและให้เกียรติในความคิด และความรู้ของกันและกันนั่นเอง

๒) อกัยทานกับการจัดการความขัดแย้งด้านผลประโยชน์และความต้องการ สามารถนำมา จัดการความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ และความต้องการ ได้ดังต่อไปนี้

๒.๑) อกัยทานทางใจ เป็นการเปิดใจยินยอมที่จะให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเข้าไปมีส่วนร่วมการ ดำเนินกิจกรรม หรือโครงการต่าง ๆ ในทุก ๆ ขั้นตอน ซึ่งจะต้องรื้อถอนความยึดมั่นในความคิดและการกระทำ ของตัวเองวาทที่ดีที่สุด ถูกต้องที่สุด ในขณะที่ความคิด และการกระทำของคนอื่น ๆ นั้นเป็นสิ่งที่ล้ำสมัยและไม่ถูกต อง จากนั้นจะต้องปรับเปลี่ยนใจ ใหม้มีความเมตตา เห็นอกเห็นใจและการเอื้อเฟื้อต่อกัน ในการรับฟังผลกระทบ ที่เกิดขึ้น อันได้แก่ ความเดือดร้อนและความสูญเสียของกลุ่มคนที่แม้ว่าอาจจะเป็นคนกลุ่มน้อยก็ตามใน ประเด็นปัญหา นโยบายสาธารณะ ทางฝ่ายรัฐควรจะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการ พัฒนาของรัฐในด้านความเป็นอยู่ การทำมาหากิน ตลอดจนความมั่นคงในชีวิต ให้เข้ามาในกระบวนการมีส วนรวม(Participation) โดยมีส่วนร่วมศึกษา รวมตัดสินใจ วมรับผิดชอบ และรวมรับผลประโยชน์ กล่าวอีก

นัยหนึ่งของอภัยทางใจ ก็คือ เป็นการเปิดใจของทั้ง ๒ ฝ่าย ทางฝ่ายรัฐควรที่จะยอมรับฟังความคิดเห็น อยา
งเห็นอกเห็นใจ และในขณะเดียวกันก็เปิดโอกาสให้ประชาชนได้แสดงความคิดเห็นอย่างมีส่วนร่วม ซึ่งเทคนิค
ของกระบวนการมีส่วนร่วมนี้อาจจะทำได้หลายวิธี ได้แก่ วิธีการทำ “ประชาพิจารณ์” การเชิญตัวแทนของ
ประชาชนมาเป็นคณะทำงานที่จะทำงานรวมไปกับทางเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือผู้พัฒนาโครงการซึ่งวิธีของ
อภัยทางใจด้วยการเปิดใจในกระบวนการมีส่วนร่วมดังกล่าว จะนำมาซึ่งการร่วมกันพิจารณา หาทางออก
และสามารถนำไปสู่กระบวนการสร้างฉันทามติได้อย่างสมานฉันท์

๒.๒) อภัยทางวาจา วิธีการของอภัยทางวาจาในการจัดการความขัดแย้งด้านผลประโยชน์
ชนและความตองการนั้น คือ จะต้องทำการเปิดเผยข้อมูลข่าวสารอย่างซื่อสัตย์ จริ่งใจโปร่งใสตรวจสอบได้ และ
การเปิดเผยขอมูลนั้นจะต้องให้เหมาะกับกาล เพราะมักจะพบว่าปัญหาที่เกิดขึ้นในทางปฏิบัติ คือ การเปิดเผยข
อมูลและการศึกษาผลกระทบ จะเกิดตามหลังการประท้วงซึ่งเป็นช่วงที่ความขัดแย้งได้เกิดขึ้นแล้ว เทากับเป
นการตัดสินใจไปแล้วถึงคอยจะเปิดเผยขอมูลออกมา รัฐจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเปิดเผยขอมูลตั้งแต่ วางแผน
หรือก่อนเริ่มโครงการเพราะฉะนั้น การเปิดเผยข้อมูลข่าวสารอย่างโปร่งใสและเหมาะสมแก่กาลนั้น จะเป็นประโยชน์
ในกระบวนการมีส่วนร่วม ทำให้เกิดความเข้าใจร่วมกันแต่แรก ทำให้สามารถจัดการความขัดแย้งได้โดยงา
ยอีกด้วยของการใช้วิธีการของอภัยทางวาจา ในประเด็นปัญหาความขัดแย้งทางการเมือง ที่เกี่ยวเนื่อง
กับผลประโยชน์ชนทับซ้อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการเปิดเผยข้อมูลเกี่ยวกับทรัพย์สิน หนี้สิน และธุรกิจ
ของครอบครัว ของผู้ที่ดำรงตำแหน่งทางการเมืองให้สาธารณะทราบนั้น ต้องเป็นการเปิดเผยขอมูลที่เป็นจริง
โปร่งใส เป็นการเปิดเผยขอมูลโดยตรงไปตรงมา ซึ่งในการแจ้งถึงจำนวนหุ้นส่วนหรือธุรกิจส่วนตัวของผู้ที่ดำรง
ตำแหน่งทางการเมืองว่ามีอะไรบ้างนั้นจะแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท ประเภทแรก คือ การแจ้งทรัพย์สินเมื่อมีข
อขัดแย้งเกิดขึ้น ประเภทที่สองคือ การแจ้งทรัพย์สินของเจ้าหน้าที่ก่อนจะมาดำรงตำแหน่ง ซึ่งการเปิดเผยข
อมูลส่วนตัวที่เป็นจริงนั้น จะช่วยให้เกิดความไว้วางใจแก่สาธารณชนได้ ซึ่งจะไม่นำสู่ปัญหาความขัดแย้งใน
ภายหลัง

๒.๓) อภัยทางกาย เป็นการแสดงออกถึงการฟังอย่างมีใจเมตตา ฟังอย่างลึกซึ้งด้วยความรู
ลึกเห็นอกเห็นใจ และการเอื้อเฟื้อต่อกัน ในการรับรู้เรื่องราวของความเดือดร้อนและความสูญเสียจาก
ผลกระทบที่เกิดขึ้นของกลุ่มคนที่แม้ว่าอาจจะเป็นคนกลุ่มน้อยก็ตาม แต่เขาเหล่านั้นได้เป็นผู้ที่เสียสละประโยชน์
ส่วนบุคคลเพื่อประโยชน์ส่วนรวม วิธีการของอภัยทางกายที่เหมาะสม คือ จะต้องทำการดูแล ชดเชย
และเยียวยาให้กับกลุ่มคนเหล่านั้นอย่างยุติธรรม ด้วยเห็นคุณค่าในความเสียสละดังกล่าววิธีการของอภัยทาง
ทางกายในภาพรวมต่อการจัดการความขัดแย้งด้านผลประโยชน์และความตองการนั้น คือ การกระทำใดๆ ก็
ตามที่เรากะทำแล้วได้มาซึ่งผลประโยชน์ ต้องตระหนักเสมอว่า การกระทำนั้นจะต้องไม่เบียดเบียนทั้งชีวิต
และทรัพย์สินของผู้อื่นในทุก ๆ ด้านเป็นการชี้ให้รู้ว่า แม้เราจะรักและเห็นแก่ตัวเองมากมาเพียงใด แต่ก็ไม
ควรที่จะปล่อยให้ความตองการหรือผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นแก่ตัวเองนั้น กลับไปเกิดผลกระทบและทำลายผู้
อื่นและสัตว์อื่น เหตุผลก็เพราะว่า มนุษย์ และสัตว์ ก็มีความรักในชีวิตตัวเองเช่นเดียวกัน โปรดเข้าใจว่า
กระบวนการแย่งชิงผลประโยชน์และความตองการนั้น เป็นสิ่งที่สามารถหาทางออกรวมกันได้หากคุณธรรมทั้ง

สองฝ่ายพยายามที่จะตระหนักรู้อถึงความอยู่รอดของอีกฝ่าย ซึ่งนอกจากจะไม่เบียดเบียนทั้งชีวิตและทรัพย์สินของผู้อื่นแล้ว จะต้องรู้จักเสียสละ แบ่งปัน และเอื้อเฟื้อทรัพยากรให้แก่เพื่อนมนุษย์ด้วยกันด้วย

๓) อภัยทานกับการจัดการความขัดแย้งด้านความสัมพันธ์ วิธีการของอภัยทานทั้ง ๓ ทางสามารถนำมาจัดการความขัดแย้งด้านความสัมพันธ์ได้ดังต่อไปนี้

๓.๑) อภัยทานทางใจ เป็นการเปิดใจเพื่อสร้างและรักษาความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่าย เป็นการสร้างโอกาสในการที่จะหันหน้าเข้าหากัน เพื่อที่จะได้รับฟังถึงปัญหา ความลำบาก ความทุกข์ยากเดือดร้อนจากผลกระทบต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากความขัดแย้งอภัยทางใจเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ยั่งยืน โดยการเปิดโอกาสให้ฝ่ายที่ได้รับความทุกข์เดือดร้อน ได้ระบายปลดปล่อยความทุกข์ที่เกิดขึ้นนั้นอย่างเต็มที่ ซึ่งวิธีการของอภัยทานทางใจดังกล่าวจะเป็นช่องทางในการที่จะเข้าถึงจิตใจของฝ่ายที่ได้รับความทุกข์เดือดร้อนได้ และเมื่อเข้าถึงแล้วก็จะทำให้เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง ซึ่งจะมีผลดีต่อสภาพจิตใจไม่ว่าฝ่ายใดก็ตามที่พร้อมจะปรับเปลี่ยนใจใหม่มีความเมตตา เป็นการเอาใจเขามาใส่ใจเราจากประเด็นปัญหาในกรณีโครงการพัฒนาขนาดใหญ่หรือนโยบายสาธารณะ ที่จะส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่และความมั่นคงในชีวิตของประชาชน วิธีการของอภัยทานทางใจขั้นแรก คือ ทางฝ่ายรัฐหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะต้องเปิดใจ เพื่อสร้างและรักษาความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่าย เป็นการสร้างโอกาสในการที่จะหันหน้าเข้าหากัน เพื่อที่จะได้รับฟังถึงปัญหา ความลำบากความทุกข์ยากเดือดร้อน เพื่อที่จะรับรู้เรื่องราวอีกด้านหนึ่งของมุมมองของประชาชนในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบ จากโครงการของรัฐ ซึ่งความผิดพลาดที่พบบ่อย คือรัฐจะสนใจในสิ่งที่พึงจะพัฒนา เช่นการได้พลังงานสำหรับประชาชนสวนใหญ่ มากกว่าผลกระทบของคนในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องวิถีชีวิตของคนที่อยู่ไกล ๆ โรงงาน หรือโรงไฟฟ้า ซึ่งในการยอมรับฟังปัญหาด้วยความมีเมตตา นั้น เป็นการแสดงออกถึงความใส่ใจในความทุกข์ร้อนของประชาชนที่ถูกเรียกว่าเป็น “เหยื่อของการพัฒนา” และยังเป็น การสร้างและรักษาความสัมพันธ์อันดีระหว่างรัฐกับประชาชนสำหรับในประเด็นปัญหาความขัดแย้งด้านความสัมพันธ์ที่ไม่ดีระหว่างคนในครอบครัวก็เช่นเดียวกัน จะสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาของการหย่าร้างที่เกิดขึ้น และนับวันยิ่งจะมีแนวโน้มที่สูงขึ้นเรื่อย ๆ คู่สมรสทั้ง ๒ ฝ่าย จะต้องเปิดใจเปิดโอกาสที่จะได้หันหน้าเข้าหากัน ซึ่งอาจจะต้องปรับเปลี่ยนใจใหม่มีความอดทน เพื่อให้ต่างฝ่ายต่างได้ระบายความทุกข์ และรับฟังความทุกข์ซึ่งกันและกัน อันจะเป็นหนทางที่อาจจะทำให้เกิดความเข้าใจกัน กลับมาคืนดีกันดังเดิม

๓.๒) อภัยทานทางวาจา ในการแก้ไขจัดการปัญหาความขัดแย้งด้านความสัมพันธ์ จะต้องใช้หลักสัมมาวาจาในการสร้างความไว้วางใจ คือพูดด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวานนุ่มนวล ไม่พูดสิ่งที่เป็นโทษแก่ผู้อื่น พูดด้วยความปรารถนาดีต่อกัน เพราะการเข้าไปปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่อบุคคล หรือกลุ่มบุคคลต่อกกลุ่มบุคคลนั้น มีความจำเป็นที่จะต้องอาศัยกระบวนการในการสร้างความไว้วางใจให้แก่และกัน นอกจากนี้แล้วอภัยทานทางวาจาโดยเฉพาะในกรณีประเด็นปัญหานโยบายสาธารณะ ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองนั้น จะต้องทำการเปิดเผยข้อมูลข่าวสาร อย่างโปร่งใสตรงไปตรงมา ให้กับสาธารณชน อยาปิดบังข้อมูลเพื่อที่จะหลีกเลี่ยงเสียงวิพากษ์วิจารณ์วิธีการของอภัยทานทางวาจาที่สำคัญและใช้กันเป็นประจำ คือ การปรอมที่จะกล

าวคาว่า “ขอโทษ” ได้ เมื่อมีการกระทำที่ผิดพลาด หรือก่อให้เกิดความเข้าใจผิด ทั้งที่อาจจะเกิดจากความตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตาม ซึ่งบางครั้งการตัดสินคุณค่าของคน ไม่ได้อยู่ที่การกระทำผิดพลาดเสมอไปแต่อยู่ที่การทำผิดแล้วไม่ยอมรับผิด ไม่กล่าวขอโทษในความผิดนั้นต่างหาก แม้ว่าการกล่าวขอโทษจะไม่สามารถที่จะลบเลือนความผิดออกไปจากการกระทำใด แต่อย่างน้อยก็อาจจะทำให้อีกฝ่ายรู้สึกดีขึ้นหรือบรรเทาความเจ็บปวดใจบางลงได้บ้าง ตัวอย่างเช่น ในประเด็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างบุคคล ระหว่างสามีและภรรยา ระหว่างเพื่อนรัก รวมไปถึงความขัดแย้งระหว่างแพทย์กับผู้ป่วย

๓.๓) อภัยทานทางกาย สำหรับวิธีการอภัยทานทางกายในการแก้ปัญหาความขัดแย้งด้านความสัมพันธ์ คือ การฟังเพื่อสร้างและรักษาความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่าย เป็นการสร้างโอกาสในการที่จะหันหน้าเข้าหากัน เพื่อที่จะได้รับฟังถึงปัญหา ความลำบาก ความทุกข์ยากเดือดร้อน จากผลกระทบต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากความขัดแย้ง ซึ่งการฟังอย่างตั้งใจในการรับรู้ความทุกข์ ความเดือดร้อนของคู่กรณีนั้น จะสามารถแสดงออกให้เห็นถึงความจริงใจและตั้งใจจริงในการที่จะร่วมกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นวิธีการของอภัยทานทางกายในด้านความสัมพันธ์นั้น จะต้องให้การเคารพและให้เกียรติทั้งในชีวิตและทรัพย์สินซึ่งกันและกัน เป็นการที่จะแสดงออกถึงความยุติธรรม ความเสมอภาค ที่จะไม่ให้อีกฝ่ายใดต้องมีความรู้สึกว่า ตัวเองจะต้องเป็นฝ่ายที่จะต้องเสียเปรียบฝ่ายเดียวแบบไม่มีทางเลือก ซึ่งจะต้องมีการแบ่งปัน ชดเชย หรือเยียวยาความสัมพันธ์จากฝ่ายที่ได้รับประโยชน์ หรือจากฝ่ายที่ได้รับผลกระทบที่น้อยกว่า เมื่อเทียบกับอีกฝ่ายหนึ่งตัวอย่างที่เห็นได้ชัด คือ ในกรณีความขัดแย้งระหว่างแพทย์กับผู้ป่วย ที่แพทย์เองนั้นจะต้องตระหนักในการเคารพและให้เกียรติชีวิตของผู้อื่น โดยการแสดงออกถึงความห่วงใย และความเสียใจต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ไม่ควรที่จะหลบหลีกที่จะไม่พบกับผู้ป่วย ทั้งนี้เพราะผู้ป่วยนั้นเป็นฝ่ายเจ็บปวดเสียหาย อาจจะมีรุนแรงถึงขั้นเสียชีวิตหรือมีความพิการ ซึ่งก็อาจจะไม่มีแพทย์คนใดอยากจะทำให้เกิดขึ้น ถึงแม้ว่าบางครั้งความเสียหายที่เกิดขึ้นจะถูกชดเชยเป็นตัวเงินที่ดูเหมือนว่าเป็นรูปธรรมมากที่สุด แต่ก็อาจจะไม่สามารถชดเชยกับความชอกช้ำทางจิตใจที่ผู้ป่วยหรือญาติผู้ป่วยได้รับวิธีการของอภัยทานทางกายที่สำคัญอีกประการหนึ่งในการจัดการความขัดแย้งด้านความสัมพันธ์ ในประเด็นปัญหาการหย่าร้าง คือ การ เคารพ และให้เกียรติในสิทธิคู่ครอง และปฏิญญาที่มีต่อครอบครัว และสังคม แสดงถึงความซื่อสัตย์ทั้งในคู่ครองของตนเองและผู้อื่น ในการที่จะไม่ลวงล่เมิด เพราะในปัจจุบันนี้กลับมีค่านิยมที่ผิด ๆ เกิดขึ้น เช่น การมี “กิ๊ก” ที่กำลังระบาดอยู่ในสังคม เป็นความรักที่เป็นอันตรายที่มีพื้นฐานมาจากความใคร่ ไร้สติยับยั้งตัวเอง เป็นความรักที่เกินขอบเขตแห่งความอาทร จนเกิดการทำลายและให้โทษได้ ดังตัวอย่างที่พบเห็นกันได้เป็นประจำ กล่าวให้ตรงประเด็นของความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย การมีกิ๊กเป็นการไม่ซื่อสัตย์นอกใจ โดยอ้างว่าเป็นกระแสความนิยม นิยามศัพท์เพื่อให้ดูน่ารักหลอกตัวเองเพื่อกระทำผิดทั้ง ๓ ทาง ทางใจ คือ นอกใจ ทางวาจา คือ หลอกลวงปดบังคู่ครองของตน จนเลยเถิดส่งผลไปถึงทางกายคือ สัมผัสแตะเนื้อต้องตัวคนที่เรียกว่ากิ๊กด้วยราคา จนถึงขั้นสุดท้ายมีเพศสัมพันธ์กัน การมีกิ๊ก จึงทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งด้านความสัมพันธ์ระหว่างคู่ครองจะเห็นว่า วิธีการอภัยทานจึงมีบทบาทในการป้องกันและจัดการความขัดแย้งด้านความสัมพันธ์ทุกมิติในสังคมไทยปัจจุบัน เป็นการผดุงไว้ซึ่งความสัมพันธ์ที่ยั่งยืน

๔) ภัยทันทับการจัดการความขัดแย้งด้านโครงสร้าง วิธีการของภัยทันทับทั้ง ๓ ทางสามารถนำมาจัดการความขัดแย้งด้านโครงสร้าง ได้ดังต่อไปนี้

๔.๑) ภัยทันทับทางใจ วิธีการของภัยทันทับทางใจที่จะนำมาใช้แก้ไขจัดการปัญหาดังกล่าวนี้คือ เปิดใจที่จะยอมแสวงหาข้อเท็จจริงด้วยกระบวนการมีส่วนร่วม โดยจะต้องให้ความสำคัญในการรับรู้และความเข้าใจของแต่ละฝ่ายทั้งทางภาครัฐ และประชาชนอย่างเท่าเทียมกัน โดยเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้เสียได้แสดงความคิดเห็น ด้วยการเชื่อมประสานและแลกเปลี่ยนความรู้ในชุมชนท้องถิ่นให้เป็นจริงในทางปฏิบัติ เพราะความรู้ที่ผูกติดอยู่วิถีชีวิตของชาวบ้าน จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของโลกทัศน์นั้น อาจมีผลต่อความรับรู้ปัญหาความขัดแย้งที่ต่างกันได้ซึ่งจากการศึกษา พบถึงประเด็นสำคัญของปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในหลายกรณี นั้นเหตุเพราะรัฐบาลมีความเชื่อว่าการตัดสินใจทำโครงการใดโครงการหนึ่งเป็นความรับผิดชอบของรัฐบาลเท่านั้น ซึ่งได้ผ่านขั้นตอนตามระเบียบของทางราชการอยู่แล้ว จึงไม่ไขหนาทึบของประชาชนแต่อย่างใด การคิดเชิงอำนาจนิยมเช่นนี้ ยิ่งมีผลทำให้โครงสร้างของภาครัฐและภาคธุรกิจมีอำนาจมากขึ้น แต่โครงสร้างของภาคประชาชนกลับไม่มีอำนาจและอ่อนแอลง ตกอยู่ในฐานะที่ถูกกดขี่จำยอมฝ่ายเดียวดังนั้น การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งด้านโครงสร้าง ระหว่างภาครัฐกับภาคประชาชนโดยวิธีการการอภัยทันทับทางใจนั้น เริ่มจากภาครัฐต้องสลายความยึดมั่นถือมั่นในอำนาจทางการเมือง ให้อัตลักษณ์ประชาธิปไตย ยอมรับฟังความคิดเห็น ปัญหาและให้ความสำคัญต่อความต้องการพื้นฐานของประชาชน ซึ่งจะช่วยแก้ไขปัญหาคือความรู้สึกที่ไม่เท่าเทียมกันของประชาชนเพราะความรู้สึกถึงความไม่เท่าเทียมกันนั้น เป็นความรู้สึกของความรุนแรงทางโครงสร้าง ซึ่งจะนำไปสู่การปรากฏตัวของความขัดแย้งในที่สุด

๔.๒) ภัยทันทับทางวาจา วิธีการของภัยทันทับทางวาจาในการแก้ไขจัดการปัญหาด้านโครงสร้าง คือ การใช้คำพูดที่สุภาพ พูดด้วยความเมตตา และความปรารถนาดีต่อกัน หลีกเลี่ยงคำพูดที่แสดงถึงความมีอำนาจบาตรใหญ่ หรือยกตนข่มท่าน ไม่ควรกล่าวคำพูดที่ดูถูกเหยียดหยามที่จะนำไปสู่การแสดงออกถึงการไม่เท่าเทียมกันในสังคม นอกจากนี้ วิธีการของภัยทันทับทางวาจาที่สำคัญในการแก้ปัญหาดังกล่าวนี้ ก็คือ จะต้องมีความซื่อสัตย์ในการเปิดเผยข้อมูลต่าง ๆ อย่างเท่าเทียมกัน ดังในกรณีปัญหาความขัดแย้งด้านโครงสร้างซึ่งมาจากทางการเมืองเกี่ยวกับผลประโยชน์ทับซ้อน ที่ผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมือง ใช้ประโยชน์จากการรับรู้ข้อมูลภายใน เพื่อประโยชน์ต่อตนเอง ญาติ หรือ พวกพ้อง กรณีเช่นนี้ทำให้เกิดผลกระทบต่อโครงสร้างของสังคมประชาธิปไตย

๔.๓) ภัยทันทับทางกาย วิธีการของภัยทันทับทางกาย ในการจัดการแก้ไขปัญหาคือความขัดแย้งด้านโครงสร้าง คือ การฟังอย่างตั้งใจในกระบวนการมีส่วนร่วมนั่นเอง เพื่อการรับรู้ ปัญหาแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร อย่างมีส่วนร่วมซึ่งกันและกัน ทั้งฝ่ายภาครัฐและภาคเอกชน โดยฝ่ายรัฐต้องไม่ใช้อำนาจที่มีอยู่ในการตัดสินใจ ถึงแม้จะอ้างว่าอำนาจนั้นมาจากเสียงส่วนใหญ่ของประชาชนในระบอบประชาธิปไตยก็ตามวิธีการของภัยทันทับทางกาย ที่ถือได้ว่ามีความสำคัญมาก ในการจัดการแก้ไขปัญหาคือความขัดแย้งด้านโครงสร้าง คือ การเคารพ และให้เกียรติ ไม่เบียดเบียนในทรัพย์สินของผู้อื่น ที่รวมไปถึงขบวนการทุจริตคอร์รัปชันของเจ้าหน้าที่

รัฐร่วมกับเอกชน เช่นในกรณีปัญหาความขัดแย้งอันเนื่องมาจากการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ ที่มองในประเด็นความขัดแย้งทางโครงสร้าง พบว่า มีความไม่เท่าเทียมกันและความแตกต่างในการเข้าถึงทรัพยากรและอำนาจในการตัดสินใจ กลุ่มผู้มีอิทธิพลได้มีการกว้านซื้อที่ดิน โดยที่ประชาชนต้องสูญเสียที่ดินซึ่งมีตั้งแต่การเต็มใจขายที่ดิน และถูกบังคับหวานล้อมไหยขายที่ดิน นอกจากนี้ ยังพบเรื่องการออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินที่ไม่ชอบด้วยกฎหมายอีกด้วยการแก้ไขทำได้โดยวิธีการของอภัยทานทางกาย ที่ว่าด้วยการเคารพ และให้เกียรติในทรัพย์สินของผู้อื่น ในกรณีปัญหาโครงสร้างอันเนื่องมาจากผลประโยชน์ทับซ้อน และการคอร์รัปชัน มีสาเหตุจากการที่ผู้มีอำนาจ เจ้าหน้าที่รัฐ ผู้ที่ดำรงตำแหน่งทางการเมือง รวมไปถึงทางฝ่ายภาคเอกชน บริษัทและองค์กรต่าง ๆ ใช้อำนาจหน้าที่ดังกล่าว เป็นไป เพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวมากกว่าผลประโยชน์ส่วนรวม ถึงแม้ว่าการกระทำดังกล่าวอาจจะปฏิเสธว่า ไม่ถือเป็นการลักขโมยตัวอย่างเช่น การรับผลประโยชน์ต่าง ๆ เช่น การรับของขวัญจากบริษัทธุรกิจ บริษัทขายยาหรืออุปกรณ์การแพทย์สนับสนุนการเดินทางให้ผู้บริหารและเจ้าหน้าที่ไปประชุมเรื่องอาหารและยาที่ต่างประเทศ หรือหน่วยงานราชการรับเงินบริจาคสร้างสำนักงานจากนักธุรกิจหรือบริษัทธุรกิจที่เป็นลูกค้าของหน่วยงาน หรือแม้กระทั่งในการใช้งบประมาณของรัฐเพื่อจัดซื้อจัดจ้าง แลแล้วเจ้าหน้าที่ได้รับของแถม หรือผลประโยชน์อื่นตอบแทน หรือในกรณี การใช้สมบัติราชการเพื่อประโยชน์ของธุรกิจส่วนตัว เช่น การนำเครื่องใช้สำนักงานต่าง ๆ กลับไปใช้ที่บ้าน การนำรถยนต์ในราชการไปใช้ในงานส่วนตัวซึ่งการกระทำดังกล่าวข้างต้น ถึงแม้ว่าจะไม่เป็นการเบียดเบียนหรือลักทรัพย์ผู้อื่นโดยตรง แต่ก็เป็นการเบียดเบียนหรือการลักทรัพย์ของประชาชนและประเทศชาติโดยทางอ้อมอย่างในกรณีที่ได้รับของขวัญจากบริษัทธุรกิจ ซึ่งเป็นที่แน่นอนว่าเม็ดเงินทุกบาททุกสตางค์ที่บริษัทจ่ายออกไป จะต้องไปบวกเพิ่มเติมอยู่ในต้นทุนของสินค้าหรือโครงการต่าง ๆ ทำให้สินค้าหรือการดำเนินโครงการนั้น ๆ ต้องใช้จำนวนเงินที่สูงขึ้นตามไปด้วย งบประมาณของประเทศในการจัดซื้อจัดจ้างก็ย่อมต้องสูงขึ้นไปด้วย ผลกระทบท้ายที่สุดก็ตกอยู่กับประชาชนนั่นเอง เทียบกับเป็นการทำลายโครงสร้างเศรษฐกิจของประเทศชาติ

๕) อภัยทานกับการจัดการความขัดแย้งด้านคุณค่าหรือค่านิยม ใช้วิธีการของอภัยทานทั้ง ๓ ทาง ได้แก่ดังต่อไปนี้

๕.๑) อภัยทานทางใจ วิธีการของอภัยทานทางใจในการจัดการปัญหาความขัดแย้งด้านคุณค่าหรือค่านิยม เริ่มแรกคือ เปิดใจเพื่อที่จะทำลายกำแพงของความยึดมั่นในเผ่าพันธุ์หรือพวกพ้องเดียวกัน และพร้อมที่จะต้องยอมรับถึงธรรมชาติของความแตกต่างทั้งในด้านประเพณี วัฒนธรรมค่านิยม ของแต่ละคนหรือแต่ละเชื้อชาติ ที่อาจนำไปสู่ความคิด และความต้องการที่แตกต่างกันได้

๕.๒) อภัยทานทางวาจา วิธีการของอภัยทานทางวาจา คือ การใช้วาจาที่เป็นปยวาจา พุดจาตวยคำที่ไพเราะ ด้วยน้ำเสียงของความเปนมิตร ไม่ควรใช้คำพูดที่เป็นการดูหมิ่นชาติพันธุ์ เช่น คำว่า “คนชายขอบ” ที่มีความหมายในทำนองว่าเป็น คนด้อยโอกาส คนป่าไร่อารยธรรม การใช้คำดังกล่าวเป็นคำพูดสอเสียดก่อให้เกิดความแตกแยก เป็นการเพิ่มความรุนแรงของความขัดแย้งให้มากขึ้น

๕.๓) อภัยทานทางกาย สำหรับวิธีการของอภัยทานทางกาย คือ จะต้องเคารพ และให้เกียรติในชีวิตและทรัพย์สินของผู้อื่น เพราะการมีปฏิญญาดีมั่นคงความเป็นพวกพ้องหรือเผ่าพันธุ์เดิมนั้น จะนำไปสู่การตอบโต้ชนิด ตาต่อตา ฟันต่อฟัน ด้วยการทำร้าย จนอาจทำลายชีวิตและทรัพย์สินของฝ่ายตรงกันข้าม ทำให้ต้องสูญเสียผู้บริสุทธิ์ที่เป็นความหวังของครอบครัวในอนาคต ซึ่งตัวอย่างที่สามารถเห็นได้ชัดเจนในปัจจุบัน เช่น กรณีความขัดแย้งระหว่างนักเรียนอาชีวะต่างสถาบันที่ยกพวกทำร้ายร่างกายกัน ทั้งที่บางครั้งไม่เคยเป็นคู่อริหรือเป็นศัตรูกันมาก่อน เพียงแต่อยู่ในสถาบันเดียวกันกับนักเรียนบางกลุ่มที่มีความขัดแย้งกันสรุปรวมความทั้งหมดในตอนนี้ได้ว่า วิธีการของอภัยทานในการจัดการความขัดแย้งทั้ง ๕ ด้าน นั้น อภัยทางใจนั้น เป็นวิธีการที่สำคัญเป็นอันดับแรก ที่จะนำไปสู่วิธีการของอภัยทานทางวาจาและทางกาย โดยมีความเชื่อมโยงสอดคล้องต่อเนื่องกันไปทั้งใจ วาจา กายดังได้กล่าวมาบ้างแล้วในตอนต้นของอภัยทานทางวาจาเรื่องการขอโทษ ผู้วิจัยขออธิบายเสริมอีกว่า การไปขอโทษ แต่ละครั้ง จะมีครบทั้งใจ วาจา กาย เริ่มจากการสำนึกผิดเป็นวิธีการของอภัยทานทางใจ การรู้สึกสำนึกผิดต่อเนื่องไป จนเป็นผลทำให้ไปกล่าวคำ ขอโทษ ซึ่งการไปขอโทษ ก็นับเป็นวิธีการของอภัยทานทางกาย กล่าวได้อีกอย่างก็คือ การที่ใจสำนึกผิดจึงทำให้ไปกล่าวคำขอโทษ เป็นวิธีการให้อภัยทานที่เริ่มจากใจ วาจาและกาย ที่สอดคล้องประสานต่อเนื่องกันไป ส่งผลให้เกิดการให้อภัยทานอย่างแท้จริง^{๖๓}

^{๖๓} ทพญ. กชिरา เทียนสองใจ, การศึกษาวิเคราะห์อภัยทาน เพื่อการจัดการความขัดแย้งในสังคมไทยปัจจุบัน, พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐, หน้า ๑๘๘-๒๑๓.

บทที่ ๕

แนวคิด ประเภท และบ่อเกิดความขัดแย้งในทางพระพุทธศาสนา

๕.๑ แนวคิดของความขัดแย้ง

๕.๑.๑ แนวคิดของพุทธทาสภิกขุ

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้คำสอนเกี่ยวกับการควบคุม “อุปาทานทั้ง ๔” ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้งที่เกิดจากความยึดมั่น ในสิ่งต่าง ๆ ไว้ในหนังสือคู่มือมนุษยฉบสมบุรณ์ว่า อุปาทานหรือกิเลสที่เป็นเครื่องให้ยึดถือในสิ่งทั้งปวง ได้แก่ ๑. กามอุปาทาน คือการยึดถือในของรักของใคร่ทั่วไป ๒. ทิฏฐุปาทาน คือการยึดถือทิฏฐิความคิดเห็นตามที่ตนมีอยู่ ๓. สีสัพพตปาทาน คือการยึดถือในศีลและวัตรปฏิบัติต่างๆ ที่ตนเคยประพฤติปฏิบัติ กระทำโดยมงายมาแต่เดิม ๔. อัตตวาอุปาทาน คือการยึดถือด้วยการกล่าวว่าเป็นตัวเป็นตน การที่ท่านได้รับเร้านักศึกษาธรรมะทั้งหลายให้สนใจในเรื่องนี้เป็นพิเศษ เพราะเป็นเรื่องที่แสดงให้เห็นว่า ทั้งๆ ที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่น่ายึดถือ ไม่น่าเอา ไม่น่าเป็นอยู่ตามธรรมชาติ แต่มนุษย์เราก็กังคกเป็นทาสของมันอย่างดั้นไม่หลุดซึ่งเกิดจากอำนาจของอุปาทานทั้งสี่ ซึ่งจัดว่าเป็นอันตรายและมีพิษร้ายมากที่สุด เพราะมันมีความเร้นลับแนบเนียนในลักษณะของความเอ็ดอ่อย ความหอมหวลชวนใจ เป็นของสวยงามและไพเราะ ทำให้ยากที่คนเราจะรู้สึกตัวหรือควบคุมได้ จึงต้องอาศัยสติปัญญา อาศัยความรู้ของพระพุทธเจ้ามาศึกษาปฏิบัติให้รู้จักควบคุมอุปาทานเหล่านี้ให้อยู่ในอำนาจของปัญญา ก็จะสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างไม่เป็นทุกข์ทรมานหรือถ้าเป็นกัณเฑาะพที่สุด สามารถที่จะปฏิบัติหน้าที่การงานด้วยลมหายใจของคนที่มีลักษณะเยือกเย็น มีความสะอาด สว่าง สงบ ตามสมควร เพราะหากคนเราได้ศึกษารู้จักกับกิเลสตัณหาอุปาทาน โดยเฉพาะข้ออัตตวาอุปาทานให้แจ่มแจ้งที่สุดและทำให้อยู่ในความควบคุมของเราให้มากที่สุดแล้ว การที่จะเป็นคนไม่มีอคติ ไม่ลำเอียง จะเป็นของง่ายและสบายที่สุด ถ้ามีเช่นนั้นแล้วเราก็จะไม่รู้จักกับมูลฐานของสิ่งที่เป็นปัญหาประจำวันของเรา เนื่องจากตัวอัตตวาอุปาทานนี้ ทำให้คนเราเป็นคนที่ใช้หรืออาศัยความรู้สึกที่อยู่ในจิตใจแบบเหนือเหตุผล ตัวอย่างเช่น เด็กเล็กๆ เวลาเดินเซไปชนประตู เจ็บก็ร้องไห้ แม่หรือพี่เลี้ยงใช้วิธีปลอบให้นิ่งโดยแสดงอาการดีประตุแก่คันแทนให้ เด็กก็หยุดร้องไห้ เป็นต้น อาการนี้จึงติดไปตอนโตเป็นผู้ใหญ่ ทำให้ยังโกรธสิ่งไม่มีชีวิตไม่มีวิญญาณอยู่ เมื่อมีอารมณ์โกรธก็ขว้างปาข้าวของที่ไม่มีชีวิตไม่มีวิญญาณกันยกใหญ่เมื่อไม่สามารถทำอะไรกับบุคคลต้นเหตุที่ไม่ทำตามความประสงค์ของตนได้ บางทีก็เตะตีประตุ หรือตีข้าวของต่างๆ ซึ่งปราศจากชีวิตและวิญญาณเพื่อระบายความโกรธ เพราะเหตุที่มีอุปาทานว่ามีอะไรที่เป็นตัวตนประจำอยู่ในสิ่งทั้งหลาย และอุปาทานนั้นก็สิ่งประจำอยู่ในจิตใจของคนทุกคน หากไม่รู้วิธีควบคุม มันก็ย่อมมีอิทธิพลในการกระทำทุกสิ่งทุกอย่างของคนเราซึ่งเป็นเรื่องที่น่าอันตรายมาก^๑

^๑ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, **คู่มือมนุษย์** (ฉบับสมบุรณ์) (ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ แพทย์หญิงอมรา จันทราภานนท์), (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๓), หน้า ๕๓-๖๙.

๕.๑.๒ แนวคิดของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ให้ปาฐกถาธรรมเกี่ยวกับ “พุทธวิธีควบคุมความคิด” สะท้อนให้เห็นว่าความคิดมีความสำคัญต่อการใช้ในการสร้างปัญหาและแก้ไข ปัญหา สรุปความว่า คนเราควรอยู่ในอำนาจของใจด้วยการใช้สติ เพราะเมื่อมีสติจะรู้ว่าตนเองกำลังคิดในเรื่องไม่ควรคิด ก็จะได้เปลี่ยนไปคิดเรื่องอื่นเช่น เมื่อเกิดโทสะกับนาย ก. ก็เปลี่ยนไปคิดถึงนาย ข. แทนเสีย โทสะที่กำลังจะเกิดกับนาย ก. ก็จะพอดับไปได้บ้าง อย่างไรก็ตามวิธีนี้อาจทำให้ผลกลับไปยังย้อนคิดเรื่องเดิมที่ทำให้เกิดโทสะได้ ท่านก็ให้พิจารณาโทษของความคิดเช่นนั้น คือ พิจารณาให้เห็นว่า การคิดเช่นนั้นทำให้จิตใจเร่าร้อน ไม่สบาย ไม่มีประโยชน์ ถ้าไม่คิดเช่นนั้นแล้วจะสบาย ตนเองได้ประโยชน์จากความสบายนั้น แม้ พิจารณาโทษของความคิดที่ไม่ดีนั้นแล้ว ก็ยังไม่อาจยับยั้งความคิดนั้นให้สงบลงได้ จึงควรแก้ไขโดยไม่ใส่ใจเรื่องนั้น คือ พยายามลืมเสียเลย แต่ถ้ายังไม่สำเร็จอีก ท่านก็ให้ใช้ความใคร่ครวญ พิจารณาหาเหตุผลว่าทำไมจึงคิดเช่นนั้น ขณะที่คิดหาเหตุผลอยู่นี้ ความโกรธจะลดระดับความรุนแรงลง ท่านเปรียบเทียบคนกำลังวิ่งเร็วก็จะเปลี่ยนเป็นวิ่งช้า กำลังวิ่งช้าก็จะเปลี่ยนเป็นเดิน กำลังเดินก็จะเปลี่ยนเป็นยืน กำลังยืนก็จะเปลี่ยนเป็นนั่ง และกำลังนั่งก็จะเปลี่ยนเป็นลงนอน ถ้าทำเช่นนั้นแล้วยังไม่ได้ผลอยู่อีกคือความคิดเดิมยังไม่หยุด ท่านก็ให้ใช้ ฟันกัดฟันให้แน่น เอาลิ้นกดเพดานไว้ เช่นนี้ ความคิดจะหยุด เมื่อแก้ไขความคิดที่จะนำไปสู่ความมีโทสะได้ สำเร็จ คือเลิกคิดในทางที่จะทำให้เกิดโทสะได้ ก็เท่ากับไม่เพิ่มเชื้อแกไฟโทสะ ไฟโทสะก็จะเย็นลง และหาก บังคับความคิดเสมอๆ จนเคยชิน ให้ไม่คิดไปในทางที่จะทำให้เกิดโทสะ โทสะก็จะลดลง ทำให้ความร้อนในจิตใจเบาบางลง มีความเยือกเย็นเกิดขึ้นแทนที่ ก็ย่อมมีความสุขทั้งตัวเองและทั้งผู้เกี่ยวข้องใกล้ชิดด้วย นับเป็นผลอันน่าปรารถนาที่เกิดจากการบริหารจัดการจิตตามหลักพระพุทธศาสนา^๒

๕.๑.๓ แนวคิดของพระไพศาล วิสาโล

พระไพศาล วิสาโล ได้ในแนวคิดไว้ในบทความของท่านเรื่อง “สร้างสังคมให้เป็นมิตรกับความดี”^๓ เกี่ยวกับการมองปัญหาคนในสังคมไทยมีจริยธรรมเสื่อมโทรมของอดีตนายกรัฐมนตรีว่าล้วนมีพื้นฐานมาจากการมองเฉพาะในระดับบุคคลเท่านั้น โดยดูว่าที่จริยธรรมเสื่อมเป็นเพราะผู้คนไม่รักดีหรือไม่รู้ผิดรู้ชอบ แต่สิ่งที่ขาดหายไปในทัศนะของพระไพศาลคือการมองปัญหาจริยธรรมในระดับสังคมด้วยการตระหนักว่า ปัจจัยทางสังคมเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้จริยธรรมของผู้คนเสื่อมโทรมลง ทำให้การแก้ปัญหาจริยธรรมหนีไม่พ้นการสอน การเทศน์ หรือการรณรงค์ คนไทยมีศีลธรรมตกต่ำไม่ใช่เพราะไม่รู้จักบาปบุญหรือความผิดชอบชั่วดีเท่านั้น แต่ยังเป็นเพราะสังคมไทยทุกวันนี้เป็นปฏิปักษ์ต่อ “ความดี” กล่าวคือการไม่ส่งเสริมคนดี แต่กลับ

^๒สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, "พุทธวิธีควบคุมความคิด", (๒๔ เม.ย. ๒๕๕๒), <<http://www.oknation.net/blog/doyourbest/2009/04/24/entry-4>>.

^๓พระไพศาล วิสาโล, “สร้างสังคมไทยให้เป็นมิตรกับความดี” บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของหนังสือเรื่อง “สร้างเมืองไทยให้น่าอยู่ใน ๙๙๙ วัน” (สนพ.ขอคิดด้วยคน ของดร.เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง),

ส่งเสริมแต่คนมีเงินหรือมีชื่อเสียงมากกว่าซึ่งเป็นตัวกระตุ้นและบีบบังคับคนในสังคมหรือแม้แต่ครอบครัวเห็นแก่ตัว หลงใหลในอบายมุข หวังลาภลอยคอบโยศ และนิยมทางลัดมากกว่าทางตรง ที่สำคัญคือเป็นการบั่นทอนสถาบันทางศีลธรรมจนอ่อนแอ ทำให้ไม่สามารถเสริมสร้างศีลธรรมให้กับผู้คนได้ดังแต่ก่อน ปัจจัยทางสังคมที่เป็นสาเหตุแห่งความเสื่อมโทรมทางจริยธรรม ได้แก่

๑. การครอบงำของวัตถุนิยม และอำนาจนิยม จากนโยบายของรัฐในการขยายตัวของระบบทุนนิยมอย่างไร้ขีดจำกัด ทำให้เป้าหมายของชีวิตผู้คนคือความร่ำรวยแทนที่จะเป็นการทำความดีและเงินกลายเป็นดัชนีวัดคุณค่าของทุกสิ่ง และเป็นสื่อกลางของความสัมพันธ์ในทุกมิติ เช่นความรักของพ่อแม่หรือของคู่รักต้องแสดงออกด้วยการให้เงินหรือวัตถุ หรือครูกับนักเรียน หมอกับคนไข้ก็ต้องอาศัยเงินเป็นตัวเชื่อม ไม่ใช่หัวใจดังแต่ก่อน การยกย่องเงินเป็นใหญ่จึงทำให้เกิดธุรกิจอบายมุขขึ้นมากมายในสังคม รวมถึงสื่อมวลชนที่ส่งเสริมค่านิยมผิดๆ ซึ่งสวนทางกับศีลธรรมอันดีงาม อีกทั้งสังคมไทยเป็นสังคมที่นิยมใช้อำนาจในการแก้ปัญหา โดยมีรัฐบาลและระบบราชการเป็นตัวอย่าง ทำให้เกิดวัฒนธรรมแบบอำนาจนิยมในทุกระดับและทุกสถาบันรวมถึงครอบครัว โรงเรียน และวัดซึ่งเป็นสถาบันทางศีลธรรม ยิ่งมีการใช้อำนาจมากเท่าใด จริยธรรมก็ถูกละเลยเพิกเฉยมากเท่านั้น

๒. ความล้มเหลวของสถาบันทางศีลธรรมได้แก่ ครอบครัว โรงเรียน และวัด ที่เคยมีบทบาทอย่างมากในการช่วยขัดเกลาสำนึกทางศีลธรรมแก่ผู้คน สถาบันนี้เคยอยู่ได้ด้วยสายสัมพันธ์แห่งความรัก ความเสียสละ ความเคารพเป็นตัวเชื่อมบุคคลเข้าด้วยกัน แต่เมื่อเงินเข้ามามีอำนาจและบทบาทมาก ความสัมพันธ์ที่เคยแน่นแฟ้นก็เปลี่ยนแปลงไป เห็นได้จากสมาชิกครอบครัวต้องดิ้นรนเข้ามาหางานทำ หรือเรียนวิชาชีพชั้นสูง ยิ่งๆ ขึ้นในเมืองตามวิถีเศรษฐกิจแบบใหม่ พ่อแม่จึงต้องห่างเหินลูก ผลคือครอบครัวลดบทบาทลงในการให้การศึกษา การอบรมบ่มเพาะนิสัยที่ดีงามแก่ลูก โดยโรงเรียนและสื่อมวลชนเข้ามามีบทบาทแทน ลีမ်วัฒนธรรมดั้งเดิมที่อาศัยวัดบ่มเพาะนิสัยอันดีงามแก่ลูกและสมาชิกในครอบครัว อีกทั้งสถาบันครอบครัวก็อ่อนแอลง ดังเห็นได้จากจากสถิติการหย่าร้างที่เพิ่มสูงขึ้น ทำให้เด็กถูกทอดทิ้ง ขาดความอบอุ่นมากขึ้น ชุมชนเองก็ลดบทบาทที่เคยเป็นตัวควบคุมและเสริมสร้างจริยธรรมให้กับผู้คน เพราะวิถีชีวิตและเศรษฐกิจแบบใหม่ทำให้ผู้คนต่างคนต่างอยู่ไม่ยุ่งเกี่ยวกับใคร และยังรวมถึงความเหินห่างระหว่างฆราวาสกับพระซึ่งทำให้วัดเองก็มีบทบาทน้อยลง มีหน้าซ้ำอิทธิพลของเงินยังทำให้วัตรปฏิบัติของพระย่อหย่อนลงด้วย จึงไม่สามารถเป็นแบบอย่างในทางศีลธรรมได้

๓. การเมืองที่ไม่โปร่งใส ทำให้เกิดปัญหาทางจริยธรรมหลายประการ อาทิ ทำให้เกิดการคอร์รัปชั่น มีการใช้อำนาจมืดในการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวจากการเข้ามาบริหารบ้านเมือง มีพฤติกรรมรุนแรงฆ่าคนที่ขัดผลประโยชน์ มีการฆ่าตัดตอนในการปราบปรามผู้กระทำผิดในเรื่องต่างๆ ฯลฯ กลายเป็นค่านิยมที่เกิดการเลียนแบบกันทั่วประเทศ

๔. ระเบียบสังคมที่ไร้รางวัล ส่งเสริมหรือบีบบังคับคนเห็นแก่ตัว ทำให้ผู้คนแก่งแย่งกันมากขึ้น เช่น ระบบจรรยาที่ไม่เคร่งครัดกฎเกณฑ์ ระบบราชการที่ไม่เอื้อให้คนทำดี เปิดช่องให้มีการทุจริตอย่างง่ายดาย หรือระบบยุติธรรมที่ไม่โปร่งใสและอยู่ใต้อำนาจเงิน ทำให้คนมีเงินไม่สนใจที่จะทำตามกฎหมายเพราะเชื่อว่า

สามารถใช้เงินซื้อได้ ระบบที่บกพร่องเหล่านี้ ไม่เพียงแต่จะบีบคั้นให้คนเห็นแก่ตัวเท่านั้น หากยังให้รางวัลแก่คนที่ทำเช่นนั้นด้วย เช่น คนที่ไร้น้ำใจ ไม่หยุดให้แก่คนข้ามทางม้าลาย สามารถไปถึงที่หมายก่อนใครๆ คนที่แข่งคิวก็ได้ตัวรถหรือตัวภาพยนตร์ก่อนใครๆ คนที่ใช้เงินซื้อตำแหน่ง สามารถเลื่อนขั้นก่อนใครๆ ใครที่ซื้อของหนีภาษีได้ก็เป็นที่ยกย่องว่าเก่ง คนที่ขายยาบ้าค้าผู้หญิง นอกจากจะไม่ถูกตำรวจจับเพราะมีเส้นสายหรือให้สินบนเจ้าหน้าที่แล้ว ยังร่ำรวยขึ้นอย่างรวดเร็ว เป็นต้น ระบบเหล่านี้ล้วนแต่ทำให้คนเห็นแก่ตัวและเอารัดเอาเปรียบกันมากขึ้น

การที่จะทำให้สังคมไทยเป็นมิตรกับความดีได้ ก็ต้องมีการเสริมสร้างศีลธรรมในสังคมไทยให้มากขึ้น ซึ่งนอกจากการเทศนาและเผยแผ่ธรรมแล้ว ต้องให้ความสำคัญกับการสร้างปัจจัยทางสังคมอันหมายรวมถึงเศรษฐกิจและการเมืองให้ เกื้อกูลต่อศีลธรรมมากขึ้น กล่าวคือส่งเสริมคนดี กระตุ้นให้ผู้คนมีใจรักที่จะทำความดี หรือดึงพลังฝ่ายบวกของผู้คนออกมา เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

๕.๒ ประเภทปัญหาความขัดแย้ง

๕.๒.๑ ความขัดแย้งระดับบุคคล(ปัจเจก)

ความขัดแย้งระดับบุคคล(ปัจเจก)เป็นความขัดแย้งในเรื่องของจิตใจ ซึ่งพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับจิตใจว่าเป็นสิ่งกำหนดทั้งหมดทั้งภายนอกและภายในไม่ว่าจะดีหรือเลวมากน้อยแค่ไหน เพราะตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา จะถือว่า “จิตหรือใจ” นั้นเป็นหัวหน้าเป็นใหญ่ในการกระทำการใดๆ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

“ธรรมทั้งหลาย มีใจ เป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สิ่งทั้งหลาย สำเร็จมาแต่ใจ เพราะฉะนั้น หากว่าบุคคลใดมีใจชั่ว จะพูดอะไรก็ตาม จะทำอะไรก็ตาม เพราะเหตุที่มีใจช่วนั้น ความทุกข์ย่อมจะติดตามเขาไปเหมือนล้อหมุนไปตามรอยเท้าโคลากเกวียน^๔ ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สิ่งทั้งหลาย สำเร็จมาแต่ใจ เพราะฉะนั้น หากว่าบุคคลใดมีใจผ่องใส จะพูดอะไรก็ตาม จะทำอะไรก็ตาม เพราะเหตุที่มีใจผ่องใส นั้น ความสุขย่อมจะติดตามเขาไปเหมือนเงาติดตามตัว^๕

บางครั้งจิตใจของมนุษย์ก็ย่อมถูกครอบงำด้วยอกุศลมูล ได้แก่ โลภะ โทสะ และโมหะ ซึ่งจะทำให้เรามีปฏิกริยาตอบโต้อย่างรวดเร็ว ล่วงละเมิดทั้งทางกาย วาจา และใจ ดังนั้น สติจึงเป็นธรรมที่มีความสำคัญอย่างมากในระดับตัวบุคคลนั้นๆ ในการจัดการความขัดแย้ง เพราะจะเป็นตัวควบคุมการกระทำ ป้องกันยับยั้งตนเอง ไม่ให้กระทำการใดๆ ที่เป็นการล่วงละเมิดผู้อื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสภาวะของอารมณ์โกรธ ดังคำสอนของพระพุทธองค์ที่ว่า “บุคคลผู้ไม่โกรธตอบบุคคลผู้โกรธ ชื่อว่าย่อมชนะสงครามที่ชนะได้ยาก ผู้ใดรู้ว่าผู้อื่นโกรธแล้ว เป็นผู้มึสติ สงบใจไว้ได้ ผู้นั้นชื่อว่าประพฤติประโยชน์ของคนทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายตนและฝ่ายผู้อื่น

^๔ ชุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

^๕ ชุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒/๒๔.

เมื่อผู้นั้นรักษาประโยชน์ของคนทั้งสองฝ่าย คือ ฝ่ายตนและฝ่ายผู้อื่น จนทั้งหลายผู้ไม่ฉลาดในธรรม ย่อมเข้าใจว่าเป็นคนโง่”^๖

อย่างไรก็ตามความขัดแย้งระดับบุคคล(ปัจเจก)บางกรณีจะนำไปสู่ความขัดแย้งระดับสังคมต่อไป

๕.๒.๒ ความขัดแย้งระดับสังคม

สงครามระหว่างแคว้นโกศลกับแคว้นมคธ^๗

สงครามระหว่างแคว้นโกศลกับแคว้นมคธมีพระเจ้าปเสนทิโกศลซึ่งเป็นผู้ปกครองแคว้นโกศล และพระเจ้าอชาตศัตรู ผู้ปกครองแคว้นมคธ ซึ่งทั้งสองแคว้นนี้เป็นแคว้นที่มีความยิ่งใหญ่ และมีอำนาจทางการเมืองและการทหาร พบว่าในการทำสงครามทั้งสองครั้งนั้นพระเจ้าอชาตศัตรูได้โจมตีพระเจ้าปเสนทิโกศลก่อน และปรากฏว่าผลจากการรบครั้งที่ ๑ นั้น พระเจ้าอชาตศัตรูประสบชัยชนะ ทำให้พระเจ้าปเสนทิโกศลแพ้อย่างย่อยยับ เสียช้าง ม้า และ ไพร่พลไปเป็นจำนวนมาก แต่สำหรับการรบครั้งที่ ๒ นั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลประสบชัยชนะ และสามารถจับพระเจ้าอชาตศัตรู พร้อมทั้งทหารเอาไว้เป็นเชลยศึก และในที่สุดพระองค์ก็ทรงปล่อยตัวพระเจ้าอชาตศรรูปกลับแคว้นมคธ แต่ทรงยึดอาวุธยุทโธปกรณ์ทางการทหารเอาไว้

ในการทำสงครามระหว่างประเทศทั้งสองครั้งนั้น พระมหามหาราช ธรรมมหาโส^๘ ได้วิเคราะห์ประเด็นความขัดแย้งเบื้องต้นว่า น่าจะมาจากสาเหตุ ๒ ประการด้วยกัน กล่าวคือ

(๑) ประเด็นที่ว่าด้วยความไม่พอใจเกี่ยวกับการตายของพระนางเวเทหิ เพราะสาเหตุการตายของพระนางนั้นมาจากลูกชายคือพระเจ้าอชาตศัตรู การสิ้นพระชนม์ของพระนางเวเทหินั้นย่อมเป็นที่นำมาซึ่งความเสียใจแก่ชาวเมืองทั้งสอง ไม่ว่าจะเป็นแคว้นมคธ หรือแคว้นโกศล โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลซึ่งเป็นพี่ชายของพระนางเวเทหิ ดังนั้น การอ้างเหตุผลในการทำศึกนั้น เหตุผลข้อนี้น่าจะเป็นเหตุผลในทางจิตวิทยาการเมืองได้เป็นอย่างดี เพื่อนำไปสู่เหตุผลการทำศึกในข้อที่ ๒

(๒) ประเด็นในสิทธิการครอบครองกาสิคาม หรือหมู่บ้านกาสิ สืบเนื่องมาจากในช่วงที่พระเจ้ามหาโกศลได้จัดพิธีอภิเษกสมรสให้แก่พระเจ้าพิมพิสารและพระนางเวเทหินั้น พระองค์ได้พระราชทานกาสิคาม หรือหมู่บ้านกาสิ ซึ่งอยู่ในแคว้นกาสิแต่พระราชธิดา หมู่บ้านนี้ในด้านความมั่นคงแล้ว เพราะเป็นสะพานในการเชื่อมประเทศทั้งสองเข้าด้วยกัน ในด้านเศรษฐกิจหมู่บ้านกาสินี้ ยังมีกระแสเงินสดหมุนเวียนวันละ ๑๐๐,๐๐๐ ซึ่งนับได้ว่าเป็นแรงจูงใจสำคัญ อีกประการหนึ่ง ที่ทำให้กษัตริย์ในแคว้นทั้งสองต้องทำสงครามเพื่อแย่งชิงพื้นที่ดังกล่าว แต่ปัจจัยสำคัญในการทำให้พระเจ้าปเสนทิโกศลเรียกร้องสิทธิในดินแดนดังกล่าว คือ ดินแดนดังกล่าวเคยเป็นของพระชนก ซึ่งพระชนกได้มอบให้แก่พระธิดา ดังนั้นเมื่อพระธิดาตายไปแล้ว ดินแดนดังกล่าวต้องเป็นของเจ้าของเดิมนั่นก็คือ แคว้นโกศล แต่พระเจ้าอชาตศรรูปกลับมองว่าในเมื่อพระเจ้ามหาโกศลได้มอบ

^๖ ส.ส.(ไทย) ๑๕/๑๘๘/๒๖๕-๒๖๗

^๗ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๕/๑๔๖-๑๔๘. ส.ส.๑๕/๑๒๖/๑๔๘-๑๔๙.

^๘ พระมหามหาราช ธรรมมหาโส “รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี:ศึกษาวิเคราะห์กรณีลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จ.เชียงใหม่”, หน้า ๑๖๑-๑๖๔.

ดินแดนดังกล่าวให้แก่พระมารดาแล้ว พระองค์ในฐานะที่เป็นบุตรก็ย่อมมีสิทธิโดยชอบธรรมต่อดินแดนดังกล่าว ด้วยเหตุดังกล่าวจึงทำให้เกิดสงครามเพื่อแย่งชิงดินแดน

สงครามระหว่างแคว้นมคธกับแคว้นวัชชี

พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส^๙ ได้วิเคราะห์ ว่ามีนัยที่ค่อนข้างแตกต่างกันในบางประเด็น เพราะจากการศึกษาวิเคราะห์บริบทต่าง ๆ ของคัมภีร์จะพบว่า สงครามระหว่างพระเจ้าอชาตศัตรูกับเจ้าวัชชีทั้งหลายมาจากข้อพิพาทเกี่ยวกับสิทธิในทรัพยากรทางธรรมชาติ ซึ่งทรัพยากรทางธรรมชาติ ที่แคว้นทั้งสองพยายามอ้างสิทธิในการครอบครองก็คือ “คันธชาติ”^{๑๐} หรือที่พระอรธกถาจารย์บางท่านกล่าวแต่เพียงว่า “สิ่ง หรือของที่มีค่า” แต่ไม่ได้บอกว่สิ่งที่มีค่ามากคืออะไร ซึ่งคันธชาติ หรือสิ่งที่มีค่ามากดังกล่าวนั้น พระอรธกถาจารย์บอกว่า “ตกลงมา หรือไหลลงมาจากภูเขา”

ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ “ภูเขา” ซึ่งเป็นที่มาของข้อพิพาทดังกล่าวนี้ ตั้งอยู่ในตำบลปฎิภูคคามซึ่งระหว่างกลางของแคว้นทั้งสอง และแคว้นทั้งสองต่างก็มีอำนาจทางการปกครองในพื้นที่ดังกล่าวนี้แคว้นละครึ่ง “พระเจ้าอชาตศัตรูทรงมีอำนาจถึงโยชน พวกเจ้าลิจฉวีมีอำนาจถึงโยชน” ^{๑๑}จากบริบทนี้ พระมหาหรรษามองว่าภูเขาน่าจะคั่นประเทศทั้งสอง หรืออาจจะมีอาณาเขตเชื่อมต่อระหว่างดินแดนของประเทศทั้งสอง แต่เนื่องจากไม่ได้มีการแบ่งปันเขตแดนกันอย่างชัดเจน จึงทำให้ทั้งเกิดข้อพิพาทขึ้นมา

กล่าวได้ว่า เมื่อผลประโยชน์ซึ่งได้แก่ “คันธชาติ” หรือ “ของที่มีค่า” เกิดขึ้นแล้วในระหว่างเขตแดนที่เชื่อมระหว่างรัฐทั้งสอง และเนื่องจากไม่มีใครเป็นเจ้าของอย่างชัดเจน แทนที่รัฐทั้งสองจะแบ่งทรัพยากรทางธรรมชาติเท่าเทียม และเที่ยงธรรม สิ่งที่ทำให้พระเจ้าอชาตศตรูมีความรู้สึกที่ไม่พอใจอย่างมาก และมีความรู้สึกที่ตนเองกำลังถูกเอาเปรียบก็คือ เมื่อคันธชาตินั้นเกิดขึ้นปีละครึ่ง และแต่ละปีนั้นพระองค์ไม่เคยได้รับผลประโยชน์ดังกล่าวเลย เจ้าลิจฉวีกลับเป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์อย่างเต็มที่จากทรัพยากรดังกล่าวโดยไม่ได้แบ่งปันให้แก่แคว้นมคธแต่ประการใด

พระเจ้าอชาตศตรูทรงวางแผนในเชิงกลยุทธ์อย่างละเอียด และรัดกุมในการทำสงคราม ดังที่พระองค์ทรงดำริว่า “การสงครามกับเจ้าลิจฉวีเป็นเรื่องที่หนัก ชื่อว่าการโจมตีเพื่อชนะในครั้งเดียวนั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้” ด้วยเหตุนี้ “เราไม่สามารถที่จะรบชนะแบบซึ่ง ๆ หน้าได้” เพราะว่าเจ้าลิจฉวีนั้นประกอบไปด้วยคุณสมบัติที่สำคัญ ๒ ประการ คือ มีความสมัครสมานสามัคคี และอำนาจทางการเมือง การปกครอง และการทหารที่เชี่ยวชาญในการรบอย่างมาก^{๑๒} ดังนั้นพระเจ้าอชาตศตรูจึงได้ส่งวัสสการพราหมณ์ไปทำลายความสามัคคีของเจ้าลิจฉวีเป็นระยะเวลา ๓ ปี จึงสามารถยึดเมืองไพศาลีได้^{๑๓}

^๙ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, “รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี:ศึกษาวิเคราะห์กรณีลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จ.เชียงใหม่”, หน้า ๑๖๒.

^{๑๐}ดูในมหามกุฏราชวิทยาลัย, **ธัมมปฎิภูคกถา อรรถกถาขุททกนิกาย คาถาธรรมบท**, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๑๑๗

^{๑๑} ที.ม.อ. ๒/๑๓๑/๑๑๕.

^{๑๒} อ.ส.ต.ต.ก. (ไทย) ๒๓/๒๒/๓๓..

^{๑๓} อ.ส.ต.ต.ก. ๓/๒๒/๑๙๗-๑๙๘.

๕.๓ บ่อเกิดความขัดแย้งในทางพระพุทธศาสนา

๕.๓.๑ เกิดจากปัจจัยภายนอก

๑) ขาดกัลยาณมิตร

การขาดกัลยาณมิตรในการแนะนำความขัดแย้งจึงเกิดขึ้น พระพุทธองค์ได้ทรงประทานเกณฑ์ตัดสินความเป็นกัลยาณมิตรไว้แก่บริษัท ๔^{๑๔} ดังนี้

ก. คุณลักษณะแห่งกัลยาณมิตร ๘ ประการ :

๑. มีศรัทธา คือเชื่อการตรัสรู้ของพระตถาคต เชื่อกรรมและผลของกรรม
๒. มีศีล คือเป็นที่รัก เป็นที่เคารพ เป็นที่นับถือของสัตว์ทั้งหลาย
๓. มีสุตะ คือ กล่าวถ้อยคำที่ลึกซึ้งที่สัมปยุตด้วยสัจจะและปฏิจจนูปบาท^{๑๕}
๔. มีจาคะ คือ ปรารถนาน้อย สันโดษ ชอบสงัด ไม่คลุกคลีด้วยหมู่
๕. มีความเพียร คือ ปรารถนาความเพียรในการปฏิบัติเพื่อเกื้อหนุนแก่ตนและเกื้อกูลแก่ผู้อื่น
๖. มีสติ คือ มีสติตั้งมั่น
๗. มีสมาธิ คือ จิตตั้งมั่นไม่ฟุ้งซ่าน และ
๘. มีปัญญา คือ รู้อย่างไม่วิปริต ใช้สติพิจารณาคติแห่งกุศลธรรมและอกุศลธรรม รู้สิ่งที่เกื้อกูล และสิ่งไม่เกื้อกูลแห่งสัตว์ทั้งหลายด้วยปัญญาตามความเป็นจริง มีจิตเป็นหนึ่งในอารมณ์นั้นด้วยสมาธิ เว้นสิ่งที่ไม่เกื้อกูล ประกอบสิ่งที่เกื้อกูลด้วยความเพียร^{๑๖}

ข. องค์คุณของกัลยาณมิตร : พระพุทธเจ้าทรงประทานองค์แห่งมิตรไว้ ๒ พระสูตร คือ

(๑) ปฐมมิตตสูตร^{๑๗} ว่าด้วยองค์ ๗ ประการ แห่งมิตรผู้เป็นที่น่าคบหา คือ ๑. ให้สิ่งที่ให้ได้ยาก ๒. ทำสิ่งที่ทำได้ยาก ๓. อดทนถ้อยคำที่อดทนได้ยาก ๔. เปิดเผยความลับแก่เพื่อน ๕. ปิดความลับของเพื่อน ๖. ไม่ทอดทิ้งในยามวิบัติ ๗. เมื่อเพื่อนสิ้นโรคสมบัติก็ไม่ดูหมิ่น

พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่าในฐานะทั้ง ๗ นี้ หากปรากฏมีอยู่ในบุคคลใดก็ตามในโลกนี้ บุคคลนั้นจัดเป็นมิตรที่ควรแก่การคบหา

(๒) ทุติยมิตตสูตร^{๑๘} ว่าด้วย “กัลยาณมิตรธรรม ๗” คือองค์คุณของกัลยาณมิตร หรือคุณสมบัติของมิตรดีหรือมิตรแท้ คือท่านที่คบหรือเข้าหาแล้วจะเป็นเหตุให้เกิดความดีและความเจริญ ในที่นี้มุ่งเอามิตรประเภทครูหรือพี่เลี้ยงเป็นสำคัญ^{๑๙} คือ

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๗๖.

^{๑๕} คุรยละเอียด ปฏิจจนูปบาท ใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๕-๑๑๖/๕๗-๖๖.

^{๑๖} ดู “ทุติยมิตตสูตร” (อ้าง อัง.สตุตต.ฎีกา ๓/๓๗-๔๓/๒๐๓) ใน อัง.สตุตต. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

^{๑๗} อัง.สตุตต. (ไทย) ๒๓/๓๖/๕๖.

^{๑๘} อัง.สตุตต. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

^{๑๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๐๔.

ก) ปิโย หมายถึง นำรักด้วยมีเมตตา เป็นที่สบายจิต สนิทใจ ชวนให้อยากเข้าไปหาและปรึกษาได้ถามปัญหาขัดข้องใจต่างๆ เพราะมีคุณลักษณะแห่งกัลยาณมิตร ๘ ประการดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น

ข) ครุ หมายถึง นำเคารพด้วยความประพฤตินักแน่นอันสมควรแก่ฐานะ เป็นที่พึ่งอาศัยได้ คือให้ความรู้สึกอบอุ่นใจ และความรู้สึกปลอดภัย

ค) ภาวนีโย หมายถึง นำเจริญใจ นำยกย่องด้วยความเป็นผู้รู้และเป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ สมควรแก่การเอาอย่าง ปฏิบัติตาม ทำให้ระลึกและเอ่ยอ้างด้วยความซาบซึ้งภูมิใจ

ง) วตตา หมายถึง รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจ เป็นที่ปรึกษาที่ดี รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรบ้าง และคอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือนรู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ ช่างเจรจา ปราศรัย ถูกโอกาส ถูกกาลเทศะ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรอย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี โดยใช้แบบอย่างที่ดีของพระพุทธเจ้า ได้แก่

๑) รู้หลักการพูด ตามหลักการตรัสถ้อยคำของพระพุทธองค์ ที่ว่า ๑.๑) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น พระองค์ไม่ตรัส ๑.๒) คำพูดที่จริง ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น พระองค์ไม่ตรัส ๑.๓) คำพูดที่จริง ถูกต้อง เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น พระองค์เลือกเวลาตรัส ๑.๔) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ ถึงเป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น พระองค์ไม่ตรัส ๑.๕) คำพูดที่จริง ถูกต้อง แต่ไม่เป็นประโยชน์ ถึงเป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น พระองค์ไม่ตรัส และ ๑.๖) คำพูดที่จริง ถูกต้อง เป็นประโยชน์ เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น พระองค์เลือกเวลาตรัส^{๒๐}

๒) รู้องค์ประกอบของวาจาสุภาสิต ที่ว่า ๒.๑) วาจาที่กล่าวถูกต้อง ๒.๒) วาจาที่กล่าวเป็นความจริง ๒.๓) วาจาที่กล่าวอ่อนหวาน ๒.๔) วาจาที่กล่าวเป็นประโยชน์ ๒.๕) วาจาที่กล่าวด้วยจิตเมตตา^{๒๑} กัลยาณมิตรหรือมิตรแท้ มี ๔ จำพวก คือ^{๒๒}

ก. มิตรอุปการะผู้มีลักษณะ ๔ คือ เพื่อนประมาทช่วยรักษาเพื่อน เพื่อนประมาทช่วยรักษาทรัพย์ของเพื่อน เมื่อมีภัยเป็นที่พึ่งพำนักได้ และ เพื่อนมีกิจจำเป็นก็ช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก

ข. มิตรร่วมทุกข์ร่วมสุขผู้มีลักษณะ ๔ คือ บอกความลับแก่เพื่อน ปิดความลับของเพื่อน มีภัยอันตรายไม่ละทิ้ง และ แม้ชีวิตก็สละให้ได้

ค. มิตรแนะนำประโยชน์ผู้มีลักษณะ ๔ คือ จะทำชั่วเสียหายคอยห้ามปรามไว้ คอยแนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี ให้ได้ฟังได้รู้สิ่งที่ไม่เคยได้รู้ได้ฟัง และ บอกทางสุขทางสวรรค์ให้

ง. มิตรมีน้ำใจผู้มีลักษณะ ๔ คือ เพื่อนมีทุกข์พลอยทุกข์ด้วย เพื่อนมีสุขพลอยดีใจ เขาดีเตือนเพื่อนก็ช่วยยั้งแก้ให้ และ เขาสรรเสริญเพื่อนก็ช่วยพูดเสริมสนับสนุน

^{๒๐}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๗-๘๘.

^{๒๑}อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๘/๓๓๘.

^{๒๒}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๑-๒๑๒.

๕.๓.๒ เกิดจากปัจจัยภายใน

๑) การขาดโยนิโสมนสิการ

โยนิโสมนสิการ ประกอบด้วย โยนิโส กับ มนสิการ โยนิโส มาจาก โยนิ ซึ่งแปลว่า เหตุ ต้นเค้า แหล่งเกิด ปัญญา อุบาย วิธี ทาง ที่แปลว่า อุบาย และปล^{๒๓} ส่วนมนสิการ แปลว่า การทำในใจ การคิด คำนี้ นึกถึง ใส่ใจ พิจารณา และคำที่มีความหมายเหมือนมนสิการ คืออวิชชา อาโภค สมันนาหาร ปัจจเวกขณ์ โดยจำแนกเป็น ๑. อุบายมนสิการ แปลว่าคิดหรือพิจารณาโดยอุบาย คือคิดอย่างมีวิธีหรือคิดถูกวิธี หมายถึง คิดถูกวิธีที่จะให้เข้าถึงความจริง ๒. ปถมนสิการ แปลว่าคิดเป็นทางหรือคิดถูกทาง คือคิดได้ต่อเนื่องเป็นลำดับ จัดลำดับได้ มีลำดับ มีขั้นตอน หรือเล่นไปเป็นแถวเป็นแนว หมายถึง ความคิดเป็นระเบียบตามแนวเหตุผล สามารถที่จะชักชวนนึกคิดเข้าสู่แนวทางที่ถูกต้อง ๓. การณมนสิการ แปลว่า คิดตามเหตุ คิดค้นเหตุ คิดตาม เหตุผลหรือคิดอย่างมีเหตุผล หมายถึงการคิดสืบค้นตามแนวสัมพันธ์สืบทอดกันแห่งเหตุปัจจัย พิจารณาหา สาเหตุ ให้เข้าใจถึงต้นเค้า ๔. อุปาทกมนสิการ แปลว่า คิดให้เกิดผล คือใช้ความคิดให้เกิดผลที่พึงประสงค์ คิด อย่างมีเป้าหมาย การคิดการพิจารณาที่ทำให้เกิดกุศลธรรม

สรุปได้ว่า โยนิโสมนสิการ เป็นความคิดถูกวิธี คิดมีระเบียบ คิดมีเหตุผล ความรู้จักคิด การคิด เป็น การคิดตรงตามสภาวะและเหตุปัจจัย การคิดสืบค้นถึงต้นเค้า เป็นปัจจัยให้เกิดปัญญาคือให้เกิดสัมมาทิฐิ เป็นมนสิการชนิดที่ทำให้เกิดการใช้ปัญญาและทำให้ปัญญานั้นเจริญงอกงามยิ่งขึ้น^{๒๔}

๓. วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ ๑๐ ชนิด

ระดับความคิดโยนิโสมนสิการที่นำมาใช้มี ๒ แบบ คือ โยนิโสมนสิการที่มุ่งสกัด กำจัดอวิชชา โดยตรง และโยนิโสมนสิการที่มุ่งเพื่อสกัด บรรเทาตัณหา มี ๑๐ ชนิดคือ

๑. วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คือพิจารณาปรากฏการณ์ที่เป็นผลให้รู้จักสภาวะที่เป็นจริง พิจารณาปัญหาทางแก้ไข ด้วยการค้นหาสาเหตุและปัจจัยที่สัมพันธ์ส่งผลสืบทอดกันมา เรียกว่าคิดแบบอิตทัปัจจัยตา จัดเป็นวิธีโยนิโสมนสิการแบบพื้นฐาน

๒. วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ กระจายเนื้อหา เป็นการคิดที่มุ่งให้มองและให้รู้จักสิ่งทั้งหลายตามสภาวะ ในทางศาสนา มักใช้พิจารณาให้เห็นความไม่มีแก่นสาร ความไม่เป็นตัวตนที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลาย ให้หายยึดมั่น ในสมมติบัญญัติ

๓. วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ หรือ วิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา คือ มองอย่างรู้เท่าทันความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งจะต้องเป็นอย่างนั้นตามธรรมดาของมันเอง ในฐานะที่เป็นสิ่งซึ่งเกิดจากเหตุปัจจัยปรุงแต่ง จะต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย ตามธรรมดา

---

^{๒๓} ศาตราจารย์มหาบัณฑิตกวีวิทยาลัย, คัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิธรรม เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาบัณฑิตวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๓๗.

^{๒๔} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม(ฉบับปรับปรุงขยายความ), พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๗๑๕-๗๑๖.

๔. วิธีคิดแบบอริยสัจ หรือ คิดแบบแก้ปัญหา เรียกว่า วิธีแห่งความดับทุกข์ หลักการคือ การเริ่มต้นจากปัญหาที่ประสบ โดยกำหนดรู้ ทำความเข้าใจกับปัญหาให้ชัดเจนแล้วหาสาเหตุเพื่อแก้ไข ขณะเดียวกันกำหนดเป้าหมายของตนให้แน่ชัดว่าคืออะไร จะเป็นไปได้หรือไม่ และเป็นไปได้อย่างไร และคิดวางวิธีปฏิบัติที่จะกำจัดสาเหตุของปัญหาโดยสอดคล้องกับการที่จะบรรลุจุดหมายที่กำหนดไว้นั้น

๕. วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ คือการคิดตามหลักการและความมุ่งหมาย ได้แก่การพิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างธรรมกับอรรถ เป็นความคิดที่มีความสำคัญ เพราะเมื่อลงมือปฏิบัติธรรมตามหลักการอย่างใดอย่างหนึ่ง จะให้ผลตรงตามความมุ่งหมายไม่คลาดเคลื่อน

๖. วิธีคิดแบบคุณโทษและทางออกเป็นการพิจารณาให้เห็นทั้งอัสสาหะ อาทีนวะและนิสสรณะ เป็นการมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงแบบหนึ่ง เน้นการยอมรับความจริงตามสิ่งนั้นทุกด้าน เป็นวิธีคิดที่ต่อเนื่องกับการปฏิบัติ

๗. วิธีคิดแบบคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม เป็นวิธีคิดแบบสกัดหรือบรรเทาต้นเหตุ เป็นขั้นฝึกหัดขัดเกลากิเลส ไม่ให้กิเลสเข้ามาครอบงำจิตใจแล้วชักจูงพฤติกรรม วิธีคิดแบบนี้ใช้มากในชีวิตประจำวัน มีหลักการว่า คนเราเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆ เพราะเรามีความต้องการและเห็นว่าสิ่งนั้นจะสนองความต้องการของเราได้ สิ่งใดสามารถสนองความต้องการของเราได้ สิ่งนั้นก็มียุทธวิธี

๘. วิธีคิดแบบอุปายปลูกเร้าคุณธรรม หรือวิธีคิดแบบเร้ากุศล เป็นการคิดในแนวสวกัด บรรเทาหรือขัดเกลาตัวกิเลสต้นเหตุ เป็นข้อปฏิบัติระดับต้น เพื่อส่งเสริมความเจริญงอกงามของกุศลธรรมและสัมมาทิฐิ

๙. วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน วิธีคิดแบบมีปัจจุบันเป็นอารมณ์ มีเนื้อหารวมอยู่ในสติปัญญาฐาน ๔ เป็นการเพ่งถึงการตั้งสติ ระลึกรู้กับสิ่งที่กำลังเกิดขึ้น กำลังเป็นไปอยู่ กำลังรับรู้ หรือกำลังกระทำในปัจจุบัน

๑๐. วิธีคิดแบบวิภาษวาท เป็นการแสดงหลักแห่งคำสอนที่ว่าความคิดกับการพูดเป็นสิ่งใกล้เคียงกัน ที่สุด ก่อนพูดก็ต้องคิดก่อน สิ่งที่ถูกกล่าวสำเร็จมาจากความคิดทั้งสิ้น ลักษณะสำคัญคือ เป็นการมองและแสดงความจริง โดยแยกแยะออกให้เห็นแต่ละแง่ แต่ละด้านอย่างครบถ้วน

๒) อคติ ๔

อคติ ๔^{๒๕}อันเป็นต้นเหตุแห่งความไม่สามัคคีปรองดองกัน ทั้งในชุมชน สังคมและประเทศชาติ และเป็นเหตุแห่งความแตกร้างอันนำสู่ความรุนแรงต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นตามมา ได้แก่

๒.๑) ฉันทาคติ : ลำเอียงเพราะชอบ เมื่อรักกันชอบกันก็มักจะคล้อยตามกัน จนลืมใส่ใจในเรื่องความถูกต้องชอบธรรม ทำให้เป็นคนมีวิจารณญาณในการวินิจฉัยผิดพลาดได้ เกิดเป็นความขัดแย้งอยู่ในใจลึกๆ เพราะขัดกับสำนึกในความเป็นธรรม และสิ่งสมนัสย์เห็นแก่ตัว เห็นแก่ได้ ไม่ใส่ใจผู้อื่น เป็นต้น

๒.๒) โทษาคติ : ลำเอียงเพราะชัง ในทางตรงข้ามเมื่อไม่ชอบใคร ก็มักตั้งแง่รังเกียจไว้ในใจ ดังนั้นไม่ว่าคนที่เราชังจะดีเพียงไร ก็ยากที่จะเห็นความดีของเขา หรือถ้าเห็นก็มักอิจฉาริษยา เกิดปฏิกิริยาอยู่ในใจไปเพิ่มเติมความชิงชังมากขึ้น สะสมเป็นพยาบาทในใจลึกๆ ได้

^{๒๕}อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗/๒๙.

๒.๓) โมหาคติ : ลำเอียงเพราะหลง ความไม่รู้เป็นต้นเหตุแห่งความล้มเหลวทั้งปวง โดยเฉพาะในครอบครัว หากขาดความเอาใจใส่แม้ในเรื่องเล็กน้อย เมื่อเกิดความขัดแย้งใดๆ ขึ้นมา แต่ขาดข้อมูลที่ถูกต้อง ก็มักจะตัดสินใจไปตามอำเภอใจของตน ซึ่งเมื่อผิดพลาดย่อมเพิ่มแรงกดดันให้สมาชิกทุกคน จนเกิดเป็นความแตกแยกมากขึ้นต่อไป

๒.๔) ภัยาคติ : ลำเอียงเพราะกลัว เนื่องจากมีอคติอยู่ในใจทำให้ขาดความเที่ยงธรรม ไม่ยึดธรรมเป็นที่พึ่ง ตัดสินใจสิ่งใดไม่รอบคอบ เมื่อต้องเผชิญหน้ากับปัญหาที่ต้องเสี่ยง หรือกับบุคคลที่ไม่น่าไว้วางใจ เกิดความระแวงหวาดกลัว ก็มักจะยอมๆ ไปก่อนแบบขอไปที ไม่ตระหนักถึงปัญหาที่จะเกิดตามมาในภายหลัง ก็ยอมสร้างความกดดันให้สมาชิกครอบครัวต้องหันไปด้วย ไม่มีความมั่นใจในความเป็นธรรมใดๆ ก่อความขัดแย้งในใจสะสมจนกลายเป็นความรุนแรงได้

ดังนั้น กล่าวได้ว่า เหตุแห่งความขัดแย้งอันนำไปสู่การทะเลาะวิวาทและขยายเป็นความรุนแรงถึงแก่ทำร้ายร่างกายกันนั้น มูลเหตุทั้งหลายย่อมมาจากเหตุ ๖ ประการ^{๒๖}ได้แก่

๑. เป็นผู้มักโกรธ มีความผูกโกรธ ก็จะไม่เคารพยำเกรงซึ่งกันและกัน
๒. เป็นผู้มักหลบหลู่ ชอบตีเสมอ ก็ไม่มีใครจะให้เกียรติกัน เพราะถือเป็นสิทธิเสมอภาคของตน
๓. เป็นผู้มักริษยา มีความตระหนี่ โดยเฉพาะไม่รู้จักเสียสละอารมณ์ให้กัน
๔. เป็นผู้มักโอ้อวด มีมารยา บางครั้งอาจไม่มีเจตนาแต่ทำให้อีกฝ่ายเสียหน้า รู้สึกตนเองด้อยกว่า เป็นต้น
๕. เป็นผู้มีความปรารถนาเลวทราม มีความเห็นผิด อาจมีรสนิยมและความต้องการที่ไม่ตรงกัน เข้าใจไม่ตรงกันเห็นผิดกัน ย่อมนำไปสู่ความขัดแย้ง
๖. เป็นผู้ยึดมั่นในความเห็นของตน คือรู้แน่นอนแน่วแน่คลายได้ยาก กลายเป็นทิฐฐิที่แก้ไขได้ยาก ย่อมนำไปสู่ความขัดแย้งรุนแรง

๓) ตัณหา ๓

๓.๑) ความโลภ

คำว่า “โลภะ” แปลว่า ความกำหนัด ความกำหนัดนักแห่งจิต ความยินดี ความอยากได้ ความละโมภ ความโลภเกินพอดี ความปรารถนา ความปรารถนานัก ตัณหา (ความทะยานอยาก) อภิชฌา (ความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา) เป็นต้น^{๒๗}นอกจากนี้ สภาวะธรรมที่ชื่อว่าโลภะ เพราะอรรถว่าเป็นเหตุให้คนอยากได้หรืออยากได้เอง หรือเป็นเพียงความอยากได้เท่านั้น แต่ “ความอยากได้ที่จัดเป็นโลภะนั้น มิใช่เป็นเพียงความอยากหรือความต้องการเพียงธรรมดา แต่เป็นความอยากได้ไม่รู้จักพอ ความอยากได้จนเกินพอดี^{๒๘} ความอยาก

^{๒๖}ดู สังคี่ติสูตร : วิวาทมูล (มูลเหตุแห่งวิวาท) ใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๕/๓๒๒-๓๒๔.

^{๒๗}อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๐๖๕/๒๗๒, อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๐๖๕/๒๕๑.

^{๒๘}พันตรี ป. หลงสมบุญ (ผู้เรียบเรียง), พจนานุกรม มจร-ไทย, หน้า ๖๒๑.

ได้จนเกินเหตุ^{๒๙} หรือความอยากได้โดยวิธีทุจริตต่างๆ กล่าวคือ เป็นความอยากอย่างรุนแรงจนต้องคิดหาและกระทำในทางที่ผิดๆ อย่างเช่น โกงเอา ตู้อเอา ปล้นเอา^{๓๐} และทำความชั่วร้ายอื่นๆ เพราะความอยากนั้น^{๓๑}

ในอรรถกถาจิตตูปปาตกัมมัต อรรถกถาธรรมสังคณี ยังได้อธิบายถึงลักษณะของความโลภไว้ ๔ ประการ ได้แก่ (๑)มีการยึดอารมณ์ต่างๆ มีรูปและเสียง เป็นต้น เป็นลักษณะเหมือนลิงติดตัง(๒)มีความติดในอารมณ์เป็นรส (หน้าที่) เหมือนขึ้นเนื้อที่ใส่ในกระเบื้องร้อน(๓)มีการไม่ยอมสละไปเป็นปัจจุบันฐาน (ผล) เหมือนเปื้อนสีน้ำมันและยาหยอดตา และ (๔)มีความเห็นชอบใจในธรรมเป็นอารมณ์ของสังโยชน์เป็นปทัฏฐฐาน (เป็นเหตุใกล้ให้เกิด)^{๓๒}

จากที่กล่าวมาลักษณะของความโลภเป็นการแสดงถึงอารมณ์ หรือความต้องการยึดติดในอารมณ์นั้น เพื่อนำไปสู่การกระทำในรูปแบบต่างๆ มีอยู่ ๗ ประการ^{๓๓} ดังนี้

๑) รติ ความชอบใจเช่น ชอบฟังเพลงเพราะๆ ชอบสิ่งสวยๆ ชอบสูดกลิ่นหอม ชอบลิ้มรสอาหารอร่อย ชอบได้สัมผัสที่นุ่มนวล เป็นต้น เป็นความชอบโดยทั่วๆ ไป

๒) อิจฉา ความอยากคืออยากได้หรือทะยานอยากได้ในสิ่งที่ชอบใจนั้น เช่น อยากได้รถยนต์ที่ชอบไว้นั่ง อยากได้คนที่ชอบไว้เป็นคู่ครอง เป็นต้น

๓) มหิฉฉา ความอยากใหญ่คือความอยากที่พองตัวขึ้น รุนแรงมากขึ้นจนกลายมาเป็นความอยากใหญ่ ความอยากลักษณะนี้ไม่ถึงขั้นผิดศีล เพียงแต่เสียมารยาท โลกตำหนิติเตียน อាកารเช่นนี้ภาษาชาวบ้านเรียกกันหลายอย่าง เช่น คนมักมาก คนมักได้ คนรู้มาก คนชี้เอาเปรียบ คนเห็นแก่ตัว คนเห็นแก่ได้ เป็นต้น

๔) ปาปิฉฉา ความอยากลามก ความปรารถนาลามก หรือความไฝต่ำ คือความอยากได้โดยวิธีเลวๆ เป็นความเห็นแก่ตัวอย่างแรง ใครจะติเตียน จะดูถูกเหยียดหยามก็ไม่สนใจ เป็นการลดใจตนเองให้มาอยู่ในชั้นต่ำๆ อาจมีได้ทั้งพระสงฆ์และคฤหัสถ์ สำหรับพระสงฆ์ เช่น พระสงฆ์ที่ขอของขบฉันจากคนที่ไม่ใช่ญาติ ไม่ใช่พววารณา เป็นต้น สำหรับคฤหัสถ์ เช่น การหาเลี้ยงชีพในทางต่ำ ได้แก่ เป็นหญิงโสเภณี หรือตนเองพอทำมาหากินได้ แต่ไปขอกทานเลี้ยงชีพ หรือการเอาไรต์เอาเปรียบผู้ที่โง่เขลากว่า เป็นต้น

๕) โลภะ ความอยากได้โดยวิธีทุจริตคือความอยากที่กำเริบขึ้นจนกลายมาเป็นความคิดจะหาสิ่ง ที่ตนอยากได้นั้นโดยวิธีทุจริต คือ วิธีที่ผิดศีลผิดธรรม เช่น ลัก ปล้น ฉ้อ โกง และวิธีการอื่นๆ เป็นต้น

^{๒๙}สุเขาว์ พลอยชุม (ผู้รวบรวม), สารานุกรมพระพุทธศาสนา : ประมวลจากพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, หน้า ๔๓๔.

^{๓๐}“การปล้นเอา” ผู้วิจัยมีความเห็นว่า เหตุการณ์ของการปล้นตามที่ปรากฏในสังคมปัจจุบัน ผลซึ่งเกิดการปล้นนั้น ส่วนมากผู้ถูกปล้นมักจะมีชีวิต เป็นการทำปาณาติบาต อันเกิดจากปัจจัยแห่งโลภะ

^{๓๑}ปิ่น มุฑกันต์, คำบรรยายพุทธศาสตร์ ภาค ๒ ฉบับฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๓๖), หน้า ๒๓๐.

^{๓๒}อภิ.สง.อ. (ไทย) ๗๖/๖.

^{๓๓}ปิ่น มุฑกันต์, คำบรรยายพุทธศาสตร์ ภาค ๒ ฉบับฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ, หน้า ๒๓๓-๒๕๘.

๖) อภิชมา ความเพ่งเล็งคือความอยากที่เพ่งเล็งเจาะจงลงไปว่า ตกลงทำอย่างนั้นอย่างนั้นแน่ ตกลงจะขโมยคนนั้น จะปล้นบ้านคนนี้เป็นต้น

๗) อภิชมาวิสมโลภะ ความโลภลุ่มๆ ดอนๆ ด้วยอำนาจความเพ่งเล็ง คือความโลภชนิดแรงมาก ที่ว่า “ลุ่มๆ ดอนๆ” (วิสมะ) คือไม่เลือกทางที่จะเอามาให้ได้ ไม่สนใจว่าจะได้ดีมาอย่างไร ใครจะเป็นอย่างไร เตือดร้อนอย่างไรก็ไม่สนใจ

๓.๒) ความโกรธ(โทสะ)

คำว่า “โทสะ” คือความคิดอาฆาต จิตคิดอาฆาต ความขัดเคือง ความกระทบกระทั่ง ความแค้นเคือง ความขุ่นเคือง ความคิดประทุษร้าย ความคิดมุ่งร้าย ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ความพิโรธ ความโกรธ เป็นต้น^{๓๔}

อย่างไรก็ตามปัจจัยแห่งการเกิดโทสะมีอยู่ ๕ ชั้น ดังนี้

๑) อรติ ความไม่พอใจ ความไม่ชอบใจนี้เป็นจุดเริ่มต้นของโทสะ

๒) ปฏิฆะ ความขัดใจ ขัดเคืองใจ ปฏิฆะนี้เกิดขึ้นเนื่องมาจากอรติคือความไม่พอใจ ไม่ชอบใจ เพราะเมื่อไม่พอใจ ย่อมก่อให้เกิดความขัดเคืองใจ

๓) โกรธะ ความโกรธ คืออาการที่จิตเดือดดาล ดิ้นรน กระทบกระส่าย เราร้อนภายในใจ อาการเช่นนี้เกิดเนื่องมาจากเกิดอรติและปฏิฆะที่รุนแรง

๔) โทสะ ความคิดประทุษร้าย คือเมื่อเกิดอาการโกรธมากๆ เข้า ก็จะพยายามหาทางคิดประทุษร้ายคนอื่น สัตว์อื่น หรือแม้แต่สิ่งอื่น (เช่น การทำลายข้าวของ) คิดทำลาย คิดล้างผลาญ คิดทำให้เขาเสียหาย ฉิบหาย หรือทำให้หวิดตาย

๕) พยาบาท ความผูกใจ คือเป็นอาการที่ต่อเนื่องมาจากโทสะอีกทีหนึ่ง ในเมื่อมีโทสะ คิดทำลายเขาแล้ว แต่ทำลายไม่ได้ในทันที จึงผูกใจเจ็บ ผูกใจอาฆาต ผูกใจโกรธ เช่น “เถอะวันหน้าจะจัดการ” หรือ “สักวันหนึ่งเถอะ ฉันทจะเอาคืนให้สาสม” เป็นต้น

๓.๓) ความหลง(โมหะ)

คำว่า “โมหะ” แปลว่า ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่รู้ตามความเป็นจริง ความไม่แทงตลอด ความไม่รอบคอบ ความงมงาย ความไม่รู้ชัด ความลุ่มหลง เป็นอวิชชา^{๓๕}นอกจากนี้ ปัจจัยแห่งโมหะนั้น เกิดจากความเห็นที่ผิด การไม่ใช้ปัญญาพิจารณาให้ประจักษ์ในเรื่องนั้นๆ ให้ถ่องแท้ถี่ถ้วนก่อน เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ เป็นเหตุให้ไม่รู้บุญ ไม่รู้บาป ไม่เชื่อบุญไม่เชื่อบาป ชักนำไปทำความชั่ว ความไม่ดีต่างๆเช่น ประมาท ทะเลาะวิวาท แก่งแย่งชิงดี อดดี เกียจคร้าน บ้ากาม อกตัญญู เชื่อง่าย หูเบา^{๓๖} ตัวอย่างเช่น คนที่ชอบยิงนก

^{๓๔} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๐๖๖/๒๗๓.

^{๓๕} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๐๖๗/๒๗๓.

^{๓๖} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสียงเชียง, ๒๕๔๘), หน้า ๘๐๐.

ตกปลาเพราะถือว่าเป็นกีฬาที่ให้ความสนุกสนานกับตนเอง หรือคนที่เห็นว่าบุญบาปไม่มีจริงจึงไม่สนใจทำ หรือเห็นว่าการทำงานบุญกับพระสงฆ์ทำให้เสียทรัพย์สมบัติไปเปล่าๆ เป็นต้น

ดังนั้น กิเลสอันเป็นปัจจัยแห่งสายโมหะนี้มีอาการที่สำคัญอยู่ ๓ ประการ ได้แก่ (๑) อวิชชา คือ ความไม่รู้ตามความเป็นจริง ความไม่รู้ลักษณะนี้จัดเป็นพื้นเพของจิต (๒) โมหะ คือความหลงไม่รู้จริง เป็นสภาพจิตที่ประกอบด้วยอวิชชาจึงทำให้ไม่รู้ตามความเป็นจริง และ (๓) มิจฉาทิฏฐิ คือ ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม เพราะโมหะทำให้เห็นผิดเป็นชอบ อวิชชา โมหะ และมิจฉาทิฏฐิ จึงมีความเกี่ยวเนื่องกัน โดยที่อวิชชาและโมหะ เป็นเพียงขั้นกิเลส คือเป็นอาการเศร้าหมองในจิต ยังไม่ถึงขั้นทำกรรม ส่วนมิจฉาทิฏฐิเป็นขั้นกระทำการกรรมแล้ว คือเป็นมโนกรรม^{๓๗}

อย่างไรก็ตาม ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ปาณาติบาต เรากล่าวว่ามี ๓ อย่าง ได้แก่ ๑. ปาณาติบาตมีโลภะเป็นเหตุ ๒. ปาณาติบาตมีโทสะเป็นเหตุ ๓. ปาณาติบาตมีโมหะเป็นเหตุ ภิกษุทั้งหลาย โลภะเป็นเหตุแห่งกรรม โทสะเป็นเหตุแห่งกรรมโมหะเป็นเหตุแห่งกรรม^{๓๘}

๔) มานะ

มานะ คือ การถือตัว กิริยาที่ถือตัว ภาวะที่ถือตัว ความลำพองตน ความทะนงตน ความเชิดชูตน เป็นดุจธง ความเห่อเหิม ความที่จิตต้องการเชิดชูตนเป็นดุจธง^{๓๙} ปัญหาสำคัญก็คืออะไรที่ทำให้มนุษย์สำคัญตัวว่าดีกว่าคนอื่น จากการศึกษาพบว่า มนุษย์ใช้สถานะของความเป็นชาติ โคตร ความเป็นบุตรของผู้มีตระกูล ความเป็นผู้มีรูปร่างมั่งคั่ง ทรัพย์ การศึกษา หน้าที่การงาน หลักแห่งศิลปวิทยา วิชยฐานะ ความคงแก่เรียน ปฏิภาณ หรือ สิ่งอื่นนอกจากที่กล่าวแล้วว่า เราเลิศกว่าเขา^{๔๐} หากวิเคราะห์ในประเด็นนี้ก็คือ มนุษย์ได้อาศัยคุณสมบัติดังกล่าวเป็นเครื่องมือสำคัญในการแสดงตนว่า เหนือกว่า คนอื่นในคุณสมบัติเหล่านั้น และนั่นจึงเป็นที่มาของการ “ถือตัว” และ “ยึดมั่นในความถือตัว”

อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ผู้ใด สำคัญว่า เราเสมอเขา เลิศกว่าเขา หรือด้อยกว่าเขา ผู้นั้นพึงต้องวิวาทกันด้วยความถือตัวนั้น”^{๔๑}สาเหตุสำคัญก็เพราะว่าการถือตัวดังกล่าวนี้นำไปสู่การลบลู่ ดูหมิ่น และเกลียดชังคนอื่น ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาแล้วทำให้พระพุทธเจ้าต้องย้ำเตือนพระภิกษุทั้งหลายว่า^{๔๒} “ภิกษุไม่พึงสำคัญตนว่า เราเลิศกว่าเขา เราด้อยกว่าเขา หรือว่าเราเสมอเขาเพราะคุณธรรมนั้น” การย้ำเตือนในลักษณะดังกล่าวนี้ ย่อมเป็นเพราะพระองค์ได้ทรงมองเห็นหายนะที่จะเกิดขึ้นแก่ตัวของพระภิกษุในแง่ของการฝึกฝนพัฒนาตนเอง และการดำรงตนอยู่ในสังคมสงฆ์และสังคมอื่น ๆ

^{๓๗} ปิน มุกกันต์, คำบรรยายพุทธศาสตร์ ภาค ๒ ฉบับฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ, หน้า ๓๕๓-๓๖๖.

^{๓๘} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๔/๓๑๖, อัง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๗๔/๒๑๕.

^{๓๙} ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๐๓/๓๕๓. ดูเทียบใน ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๗๘/๕๑๐.

^{๔๐} ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๐๓/๓๕๑-๓๕๓. ดูเทียบใน ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๗๘/๕๐๘-๕๑๐.

^{๔๑} ชุ.ม. (ไทย) ๒๒/๗๗/๒๓๑.

^{๔๒} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๙๒๕/๗๒๓, ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๓/๔๒๐.

๕) ทิฐิ

คำว่า “ทิฐิ” หมายถึง “ความเห็น” หรือ “ลัทธิ” ทิฐิในบริบทนี้ได้แก่ทิฐิในแง่ลบ ประกอบไปด้วยสักกายทิฐิ ๒๐ มิจฉาทิฐิ ๑๐ อันตคาหิกทิฐิมิวัตถุ ๑๐ จนถึงทิฐิ ๖๒^{๔๓} การที่มนุษย์ยึดมั่นถือมั่นในทิฐิ (ทิฐิอุปาทาน) อย่างใดอย่างหนึ่ง จึงทำให้เกิดการทะเลาะวิวาทกันในกลุ่มของคนที่มีความเห็นแตกต่างกันแต่ไม่ยอมรับ^{๔๔} “ความคิดเห็นของคนอื่น เนื่องจากบุคคลแต่ละคนมีจุดยืนของตัวเอง ด้วยเหตุผลดังกล่าว พระพุทธเจ้าทรงย้ำว่า “ชนเหล่าใดยังถือทิฐิ^{๔๕} ชนเหล่านั้น ย่อมเที่ยวกระทบกระทั่งกันในโลก”^{๔๖} และ “สัตว์ทั้งหลายผู้ยึดถือในทิฐิทั้งหลายว่า ยอดเยี่ยม ยอดทำทิฐิใดให้ยิ่งใหญ่ในโลก กล่าวทิฐิอื่นทุกอย่างนอกจากทิฐินั้นว่าเลว เพราะฉะนั้น สัตว์เหล่านั้นจึงไม่ล่วงพ้นการวิวาทไปได้”^{๔๗} ดังจะเห็นได้จากกรณีของพราหมณ์ที่ถือทิฐิต่างกันว่า สิ่งทั้งปวงเป็นที่พอใจแก่เรา สิ่งทั้งปวงไม่เป็นที่พอใจแก่เรา บางสิ่งเป็นที่พอใจแก่เรา และบางสิ่งไม่เป็นที่พอใจแก่เรา จึงพุ่มเถียงกัน เมื่อพุ่มเถียงกัน ทำลายกัน และเบียดเบียนกัน^{๔๘} และดังที่พราหมณ์อารามทัณฑะได้ถามพระมหากัจจายนะว่า “อะไรเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้สมณะขัดแย้งกับสมณะ” ท่านก็ตอบว่า “เพราะความยึดมั่นทิฐิราคะ ตกอยู่ในอำนาจทิฐิราคะ กำหนดยินดีในทิฐิราคะ ถูกทิฐิราคะกลุ่มรุม และถูกทิฐิราคะครอบงำเป็นเหตุ แม้สมณะก็ขัดแย้งกับสมณะ”

เมื่อก้าวโดยสรุปแล้ว ทิฐิจัดได้ว่าเป็นตัวแปรที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้พราหมณ์ เจ้าลัทธิ หรือสมณะต่าง ๆ ต้องทะเลาะวิวาทกัน เพียงเพราะต้องการรักษาจุดยืนของตนเองเอาไว้ โดยไม่ยอมรับ หรือสนใจแนวคิดของคนอื่น และนอกจากการไม่ยอมรับและไม่สนใจแล้ว ยังเป็นที่มาของการดูถูก และเหยียดหยามดังพุทธพจน์ที่ว่า^{๔๙} “สัตว์เกิดผู้ยึดถือในทิฐิทั้งหลายว่ายอดเยี่ยมยอดทำทิฐิใดให้ยิ่งใหญ่ในโลก กล่าวทิฐิอื่นทุกอย่างนอกจากทิฐินั้นว่า ‘เลว’ เพราะฉะนั้น สัตว์เหล่านั้นจึงไม่ล่วงพ้นการวิวาทไปได้”

^{๔๓} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๗๔/๔๙๒-๔๙๔.

^{๔๔} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๑๕/๓๔๑.

^{๔๕} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘๒/๒๔๔-๒๔๕.

^{๔๖} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘๒/๒๔๓.

^{๔๗} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๘๐๓-๘๐๗/๖๙๔.

^{๔๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๒-๒๐๔/๒๓๙-๒๔๒.

^{๔๙} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๓๑/๑๒๓.

บทที่ ๖

เปรียบเทียบการแก้ปัญหาในทางพระพุทธศาสนากับทัศนคติตะวันตก

สรุปโดยรวม

หัวข้อ	พระพุทธศาสนา	ทัศนคติตะวันตก
เกณฑ์หลัก	เน้นเรื่องจิตใจ เน้นการใช้หลักธรรม ถ้าคนดีก็ยอมทำให้สังคมโดยรวมดีขึ้น ไปด้วย/การแก้ไขเน้นที่ระดับบุคคล เน้นการแก้ที่มนุษย์	เน้นกฎหมาย/กฎเกณฑ์/ข้อตกลง ถ้าหากทุกคนเคารพกติกาทุกคนก็อยู่ ร่วมกันได้เป็นอย่างดีและทำให้แต่ละคน มีชีวิตที่ปรกติสุข
เกณฑ์รอง	เน้นกฎหมาย/กฎเกณฑ์/ข้อตกลง	เข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ ปัญหาเกิดก่อนแล้วค่อยแก้

